

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

BRASNYÓ ISTVÁN, JUNG KÁROLY, BÖNDÖR PÁL
PAPP P TIBOR ÉS DANILO KIŠ VERSEI
BORDÁS GYŐZŐ ÉS GOBBY FEHÉR GYULA PRÓZÁJA
LAJOS MIHÁLY ÖNÉLETÍRÁSÁNAK BEFEJEZŐ RÉSZE
NÉMETH ISTVÁN JEGYZETÉVEL
VARGA ZOLTÁN, SILLING ISTVÁN
ÉS BELA DURANCI TANULMÁNYA
BORI IMRE-VÁRADY TIBOR: FARKAS GEIZA
ÁLDATLAN PERE (BEFEJEZŐ RÉSZ)

KÖNYV-
SZÍNI- KRIITKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1991

Május

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LV. évfolyam

A FORUM KÖNYVKIADÓ KIADÓI TANÁCSA:

Ágoston Mihály, Bányai János, Đorđe Beara, Bordás Győző,
Bori Imre, Fenyvesi Ottó, Hódi Sándor, Hornyik Miklós, Losonc Alpár,
Maurits Ferenc, Móra András, P. Nagy István, Thomka Beáta, Toldi Éva,
Utasi Csaba, Várady Tibor, Virág Mária

Szerkesztőbizottság: Bordás Győző, Gerold László (kritikai rovat) és Toldi Éva

Fő- és felelős szerkesztő: Bori Imre
Műszaki szerkesztő: Maurits Ferenc

TARTALOM

- Brasnyó István:* Végleges vázlatok (*versciklus*) 425
Jung Károly: A kérdés (*vers*) 428
Bordás Győző: Fűzfasíp (*X. rész; A rejtélyes távirat*) 429
Böndör Pál versei 439
Papp p Tibor: Istár (*versciklus*) 442
Gobby Fehér Gyula: Bagoly a romokon (*novella*) 444
Danilo Kiš: Szemétdomb (*vers*) 451
Lajos Mihály: Elmondom küzdelmes életem (*önéletrész, III., befejező rész*) 456
Németh István jegyzete 462

VÉGLEGES VÁZLATOK

BRASNYÓ ISTVÁN

NYELV

Ahogy kifogynak a szájból a szavak,
kiürül az egész szápadlás,
mintha penge vágta volna el
a hangot:

Mi köze ehhez a nyelvnek,
gubbaszt még jó soká,
külön életet élve.

EGYET-MÁST

Létezni, mint kesztyűben
a kéz,
egy-et-mást tudni,
melyik énem, vajon melyik énem,
a sokadik, a változtathatatlan
üli meg eszmeként a pusztai kőkeresztet,
fölrebbenni készen.

Ha innen elbocsátanak,
emide talán visszatérhettek;
kátyús, rázós utak:
rosszul mértek engem,
rosszul formáltak –
Veszendőnek, halandónak,
térdig sárosnak, havasnak, akár a földgolyót.

ÉJFÉLI VERS

A félbe vágott kenyér
éjszakai íze –
mint aki eltévedt, és most
talál haza, de nyugtalanítják,
nem érzik, amit hoz,
várnak tőle valamit.

Ha beérnék legalább azzal,
ami sok,
a mállott falakkal
vagy a hideg messzeségbe tévedt
lakoma emlékével!

VIASZ

Itt még
él a világ a hóban.
Nem reparálják,
ablakot sem nyitnak.
Mégfagyott a viasz.

Fölszállt minden,
szárnyat bontott a ház.
Kár volt ide építeni.

NAGY IDOM

Vezetett valami délről,
kicsit északkeletnek tért,
mindenki elfeledte,
nagy idomát írta csak ide.

S nyitva hagyta,
ahogy a Göncölszekér rúdja
mutat másfelé.

De ez itt nem fog sikerülni,
előbb ér haza,
megszámlálva tulajdon csigolyáit,
nem ébred semmire,
a párhuzamos letörik súlya alatt.

A KÉRDÉS

*Zúg immár a Boreas Kemenes fölött.
Zordon fürgetegek rejtik el a napot.
Nézd, a Ság tetejét hófuvatok fedik,
S minden bús teletésre dől.*

(Berzsenyi: Horác)

JUNG KÁROLY

A lángok éjszaka belül lobognak,
Messze ellátszanak a falak között:
Lassan minden híd elhamvad mögöttem,
Körülzárnak parázsló könyvek, eszmék:
Bukó hadak, abbamaradt emlékek.
Megválaszolatlan marad minden kérdés,
Levelek, versek, hívások. A test sikolyai.
Szinte biztos: kopogtatnak majd nemsokára.
Kinn szakad a hó. Vastagon fedi Európát.
S én újra s újra csak rád gondolok.
Lángolnak a hidak, vinnyognak verssorok,
A Vaskapu torkából, délkelet felől,
Süvölt a jeges bizánci szél felénk,
Boreas dagadt képe meg másutt vicсорít.
Nem vagyok sem víg, sem okos. Még élek.
A császár kezét melengeti a parázs fölött,
Kitekint palotájából az öböl vizére,
A barbárok meg továbbra is várakoznak,
Szinte esztendőök óta, a bebocsáttatásra.
Végül aztán elhagyják Konstancinápolyt.
A Balkán hegyei között szakad a hó.
Nemcsak az utak, a *bodu jutu* is járhatatlan.
Mármost: visszafordulni vagy menni tovább,
Ez itt az igazi kérdés. S nincs rá válasz.

FÜZFASÍP (X.)

A REJTÉLYES TÁVIRAT

BORDÁS GYÖZŐ

Az ilidžai fürdőben eltöltött néhány nap alatt Pichler József nemcsak közérzetét, hanem egészségi állapotát is javulni érezte. Szívbántalmai mintha teljesen megszűntek volna, étvágytalanság és fejfájás sem gyötörte már. Gyógyulásának vitathatatlan jele volt, hogy mind többet gondolt Kochán Alice-ra, nem bocsátotta meg magának, legutóbb, amikor otthon járt, elkerülte a kúriáját. Igaz, remélte, sőt várta is, hogy feltűnik az aviatikusbemutatón, leste, mikor jelenik meg az emberek feje fölött a fehér selyem napernyő és a széles karimájú szalmakalap, ami nyáron elmaradhatatlan kelléke volt, akárcsak, a fiatalabb hölgyek mohó pillantásai, amelyekből ki lehetett olvasni irigykedésüket, amiért az asszony éveit meghazudtolóan jól tartotta magát. De hiába várt, ezért este a levélírás mellett döntött.

A reggeli séta ismét elé varázsolta Alice alakját. Elképzelte, miként lovagolnak ki lányával együtt szokásos terepszemléjükre. Az ispánnal közölték ilyenkor a napi teendők sürgősségét és sorrendjét, és ellenőrizték az előző nap elvégzett munkát – szenttamási és kishegyesi napszámosokkal meg fuvarozókkal dolgoztattak leginkább – Alice-on nyilván karcsú lábához illő félcsizma van, sárga batisztblúz a vadász mellény alatt, előzékes zsekésapkája pedig pántlikával az állához kötve. Flórán meg lovaglócsizma, amelynek feketesége egybefolyik szűk nadrágjával és lova színével, úgyhogy távolodva a pusztán egyszer csak két gömb marad belőlük. Egy sárga és egy lila akcentus a képen, amelyet a látványról a festő megfestett. Egészen másként csillant az a lila: Flóra rövid kabátja, mint a sáros kerékvágás felső peremén játszó napsugár lilája itt, a fürdő bejáratánál. Hányszor eljátszadott ő vásznain a lila számtalan árnyalatával, a meddőség ősi szimbólumával: a késő őszi fákat, az öreg gyümölcsösöket meg Wilit is mindig e szín valamelyik nüanszába öltöztetve.

Alice élvezte ezeket a reggeli kilovaglásokat, s a poros nyári utak sem tartották otthon. Kutyái nyüszítve várták az indulást, a kancák meg bent nyerítettek az istállóban. Aztán hosszú fürdés következett a menetrendszerű reggeli vizit után, amelyhez az esővizet a cselédek induláskor öntötték föl a mosókonyha zománczott üstjébe. A fürdőső meg kilószámra állt a fürdőszobában.

Flóra kisasszony szívesebben maradt volna otthon az ágyban, de neki is mennie kellett, mert közben a gazdálkodás mesterségét tanulta, bár a polgári után a nyelvórák, a zongorázás és a varrás továbbra is kötelező volt számára. Ki másra hagynám majd egyszer a birtokot – gondolta az anyja. A férjhez adás ugyan megfordult már nemegyszer mindkettőjük fejében, volt kérő is, csak megfelelő parti mindeddig nem akadt, talán a lány testi fogyatékosága miatt. Hányszor megbánta már Alice, hogy terhessége alatt többet törődött a szépségével, mint az egészségével, s a megengedettnél tovább viselt fűzőt. Az orvosok állítása szerint ettől lett kissé sánta a lánya.

Fürdés után szép időben a kerti asztal tölgyfahúvösében várta őket a reggeli: a festőt is, ha ott töltötte az éjszakát, vagy ha kora reggel biciklizett ki a birtokra. Szertartásosak voltak ezek a reggelik, akár egy Csehov-drámában. Pichler csak azt nem szerette, ha a két szakasztott egyforma vizsla körülszaglászta, mert gumiorruktól flekkes maradt a vászonnadrágja.

Alice imádta a kutyáit.

– Sok fehérje kell nekik, attól lesznek szépek, mi több, jók is – magyarázta egyszer neki a ház úrnője. Mivel Pichler nem értette, mi az, hogy jó kutya, hát ezt is megmagyarázta neki:

– Az a jó vadászkutya, amelyik meg tudja találni az öreg fácánt is. Mert a tapasztalt fácán olyan ravasz, mint a róka. Túljár a rossz szimatú kutya eszén. Megtalálni és kizavarni a rejtekhelyéről, ez a kutya dolga.

– Minden kutyának jó a szimata – mondta erre Pichler, amire Alice édesen fölnevetett.

– Maga, kedves Mester, most úgy nyilatkozott, mint falusi tanító a költészetről. Ne gondolja, hogy minden kutyának jó a szimata! Éppen a múltkor okítottam ki a mi kis természettudósunkat, azt a Sauert arról, hogy cukrot nem szabad nekik adni. Cukrot meg fűszert. Mert ez a két dolog – ami egyébként a természetben sem található meg –, de még mennyire, hogy megrontja a kutyát. Proteinekkal kell táplálni őket. Hús, tej, tojás, ez kell nekik, meg friss levegő, télen szalma, érte? Ezért nem engedem be én őket soha a lakásba. A konyhaszag cselédnek való.

Valóban olyan kutyák voltak ezek, tudta minden vadász, hogy

különbeket el sem lehetett képzelni a környéken. Gazdájuk szakértelméhez sem fért kétség, de ügyes vadászásukat, aminek bizonyítéka például az volt, hogy még a sutát is meg tudták különböztetni az őzbaktól, azzal magyarázták, hogy nem virágoskertes udvarban tartja őket, hanem a szabadban.

Pichler élvezettel hallgatta a kutyákról szóló meséit, akárcsak vadásztörténeteit, amelyekből ugyancsak akadt bőven. Nem csoda, hiszen Alice volt az ú.-i vadászegylet egyetlen nőtagja, s így körülötte forgolódott mindenki. Pichler is azért vonult ki egyszer vadászatra zsakettben és gitárral a vállán, hogy a közelében lehessen.

Micsoda tűz lobog ebben a nőben – jutott most is eszébe ilidžai magányában. Sokszor olvasmányélményeket mesél úgy, mintha vele történt volna, hiszen szeret olvasni. A múltkor is hogy megörült, amikor a százkötetes Jókaijához meghoztam a Hátrahagyott Művek újabb tíz kötetét – gondolta Pichler. Mit is mondott? Hogy újraolvassa az egészet, mert sokszor magára ismer, mint A lőcsei fehér asszonyban meg A tengersizemű hölgyben.

Hogy miben találja meg önmagát, Pichler nem tudta, mert ő művészeti könyveken kívül mást nemigen forgatott. Erre az útra is csak a jegyzetfüzetét hozta magával, még séta közben is ott volt a hóna alatt. Leült és belelapozott.

Már nemcsak a szarajevói vázlatok voltak benne meg néhány hangyavonallal, szinte csak kontúrozva az itteni táj, hanem az álmai is. Kibontott hajú, meztelen felsőttestű háremhölgyek lejtettek táncot egy csempézett szökőkút előtt; elhízott eunuch izzasztotta magát a fürdőben a másik lapon, mecset előtt virágáruslányok a harmadikon... Tekintete most a füzetből visszanéző, feszes tartású, dús bajuszú férfin és feleségén akadt meg. A férfi nyakig begombolt posztókabátban, amelyen széles szalag fut végig, derekán hímzett kötény. A mintázaton jól felismerhető a körző, a szögmérő és a kalapács. Mesteri díszben a férj, a feleség meg testhez simuló, térdig fölhasított, könnyű ruhában, hogy a láb is elővillanjon. Olyan volt ez a ruha, hogy látszott, viselője semmibe veszi az itt oly elevenen élő erkölcsi tabukat. Akárcsak Poiret öltöztette volna föl valamelyik párizsi szalonban. Hogy ez is csak álom volt?

Izet Pećirpašićtyal, a bajuszos férfival találkozott ugyan, sőt megérkezésének másnapján vacsorára volt hozzá hivatalos. De ez az audiencia az ipari konzorcium itteni igazgatójánál úgy zajlott le, hogy a szolga őt egyenesen a homályos ebédlőbe vezette, ahol már feltálatl asztalnál várta a házigazda. Míg ő ott volt, a szobába, bizony, senki be nem lépett. Vacsora közben kettesben beszélgettek, s a búcsúzás után

a szolgálta adta kezébe kalapját és kísérte ki a magas falba vágott tölgyfa kapuig. Bećirpašić népes családjáról és a párizsi divat szerint öltözködő német feleségéről is csak a férj elbeszéléséből szerzett tudomást. A látogatás azért kellemes volt, Pichler jóleső érzéssel vette tudomásul, ha kell, számíthat a segítségére. Ez talán hivatali kötelessége is, gondolta a festő, mert Bećirpašić a magyarországi beruházások és pénzügyek itteni intézője volt. Törte bár, de beszélt magyarul – akárcsak Pichler a szerbet –, németül viszont tökéletesen tudott. Látszott rajta, hogy Svájcban végzett. Bećirpašić tagja volt a pesti Symbolista Páholynak – onnan az összeköttetésük –, de szavaiból Pichler kivette, hogy kapcsolatban állt a pécsi Honszeretettel is. Ezt nemigen tartotta összeegyeztethetőnek, s csak üzleti érdekléssel magyarázta. De hogy politikával egyáltalán nem foglalkozik, pontosabban csak annyira, amennyi a szakmájához nélkülözhetetlen, nem ment a fejébe. A pesti kapcsolat viszont nem lett volna elegendő a vacsorai meghíváshoz, viszont Horvay postamester ajánlólevele e ritkán nyíló kaput is kitérta előtte. Ő pedig nem lett volna festő, ha a bizalom legcsekélyebb fénye láttán föl nem kínálja szolgálatát. Erős vágy fogta el, hogy megrajzolja e markáns egyéniséget. De bajszuk szakasztott egyformasága a házigazda számára nem volt elegendő.

– Nálunk ez nem szokás – szabadkozott, amiből Pichlernek látnia kellett, svájci iskola ide, svájci iskola oda, házigazdája a lelke legmélyén megmaradt muzulmán. Ezért nem erőszakoskodott, de még az este elkészült a vázlat. – Ha már eldugta előlem a feleségét, rajzolok én neki, kajánkodott a festő.

Sétájáról indult vissza reggelizni, amikor egy postakocsi állt meg a fürdő terasza előtt. Látta, Horvay száll ki belőle, s gyorsan eltűnik a fürdő bejáratában. Pichler utánament.

– Távirat érkezett az ön címére – mondta neki hadarva, s nyomban átadta a szalagot, amit maga tépett le a táviróról. Pichler olvasta: „*Kapcsolatot teremtettünk Miroszláv Sutej ural stop. Várja önt Dubrovnikban stop. Jelszava Libertas stop. Azonnali jelentést kérünk stop. NN*” Ennyi volt a táviratban, ami Horvayt olyan izgalomba hozta, hogy eldöntötte, személyesen kézbesíti, akár postásai a leveleket. Így talán nem kell majd jelentést tennie – gondolta, mert az utóbbi időben szigorú szabály volt a postán, hogy minden gyanús tartalmú küldeményről be kellett számolni a csendőrkapitányságon meg a pesti központnál. Horvay attól félt, vendége még bajba keverheti. Riadalma az arcára volt írva. Pichler meg talán éppen ezért hosszasan olvasta a kurta szöveget, s a válasszal sem sietett. Föl-

fölpillantva a postamester arckifejezését figyelte, a szája szélén jojózó idegszálakat.

– Festményeket kell azonosítanom és fölbecsülnöm – mondta végül nyugodtan.

– Értem, de minek a fedőnév? – érdeklődött Horvay, elárulva egyben, őt valójában csak ez érdekli.

– Ezek szakmánk bizalmas ügyei, a fedőnév pedig a garancia, hogy valóban a megbízott jött. Érti?

Bár nagyokat bólogatott, valójában nem értette, s Pichler is csak azt látta, úgy himbálódzik a feje a vékony nyakon, mint nádvégen a buzogány.

–Ja, majdnem elfelejtettem, egy levelet is kapott, otthonról.

– Talán el is olvasta? – kérdezett a nyomban a festő.

– Nem, kérem szépen, a bélyegzőről látni – és ujjával mutatta, majd nyomban átnyújtotta, Pichler pedig csak pillantást vetve rá, belső zsebébe tette. Kávészás közben nyugodott meg Horvay annyira, hogy végül felajánlotta:

– Holnapután postakocsink indul Dubrovnikba, ha kedve tartja utazzon azzal.

Pichler elfogadta az indítványt. Ez izgalmas lesz, mondta a festő önmagának, miután a levelet is elolvasta. Dubrovnik, majd Fiume... Még szerencse, hogy van annyi pénzem.

Volt neki. Horvayék ezer koronát fizettek a képért. Megérte nekik, hiszen a kép reprodukcióját még egy vaskos katalógusba is felvették, s erre olyan büszkék voltak, mintha a történelembe kerültek volna be. Mutogatták is a festményt mindenkinek, kíváncsiskodó pedig akadt a társaságukban. Csak Pichler gondolta odafelé utazva, hogy nem volna illendő öt-hatszáznál többet kérni, de nem ellenkezett, amikor leszámolták neki a katalógusban lévő egy másik képének az összegét. Hogy ilidzéi tartózkodásának költségeit sem neki kell fizetnie, erre sem számított. De Horvay búcsúzás előtt a posta költségére íratva a számláját.

Az itteni esték, délutánok és reggelek hosszú és kellemes órái, amikor az ember kitérül úgy, ahogy sohasem gondolta, Pichlerben hangtalan vágyakat és néma gondolatokat ébresztett. Életében először volt ideje önmagára. Terveket szőtt, amibe apró számításokat vitt. Ábrándozott is, széttergetve rejtett vágyait, lelke mélyebb zugaiba ereszkedett, s úgy beszélt önmagának, mintha a fekete földnek gyónna. Az állandó rohanásban, futásban az embernek nincs ideje önvizsgálatra. Ahhoz ilyen magány kell. S micsoda nagy dolog a néhány napi egyedüllét.

Pichler világosan látta, ott kell hagynia Pestet. Fölmondja műtermét, a Művészházban leköszön az elnökségi posztról. Legyen egy kis botrány! Nyilatkozni is fog, hogy ő üldözött, ezért megy. Megmutatja ő nekik!

Hazamenni? Ennek semmi értelme sem lenne. De terve volt, mit fog csinálni. Gondolatait levélben írta meg, sőt a borítékot már meg is címezte: Szabadka szabad királyi város tanácsához, de úgy gondolta, majd otthon vagy Pesten adja postára. A megszólító és udvariaskodó bevezető sorokat átugorva, most újraolvasta:

„A művésztelep olyan területen legyen, amelyhez rossz időben is járható utak vezetnek. A telep modern berendezéséhez szükséges egy megfelelő nagyságú kert, mely körül van véve egy olyan kerítéssel, amelyen a járókelők nem láthatnak át. A kertben legyen egy olyan műterem, amely egész évben iskolának használható. Nyáron a tanítványok a szabadban dolgoznának, amiért szükséges a kert bekerítése, hogy ne zavarja őket semmi.

Magyarországon eddig olyan művésztelep nem létezik, ahol szabadon akt modelleket lehetne felállítani, erre pedig a fősúlyt kellene fektetni, mert ez vonzza oda a festőket minden világtájról.

Az iskola vezetésében elegendő egy, legfeljebb két olyan művész, akiknek a művészet fölvirágzása a szívében fekszik, és akik nem csupán anyagi vagy más érdekből vállalkoznak a feladatra és nem lelkiismeretesen végzik

Ez a vezető egyén természetesen ingyen lakást és műtermet, fűtést, világítást azonfelül a várostól egy bizonyos évi szubvenciót élvezne. Ezért köteles mindenről gondoskodni, ami a telep fölvirágzását előmozdítaná. Köteles az iskolában kétszer egy héten korrigálni, a tanítványokat mindenben kioktatni és a modelleket beállítani. Nagyon ajánlatos volna ezen kívül három vagy négy műtermet építeni, amelyet a város olcsó bérért olyan művészeknek ad ki, akik az életet föllendítik.

Tekintettel arra, hogy számos városban – nem csekély anyagi áldozatokkal – épülnek és épültek művésztelepek, alulírott festőművész, mint bácskai születésű egyén, kötelességemnek tartom Szabadka Kir. városának ezt a proposíciót tenni.

Nagybányán ezelőtt húsz évvel, amikor a magyar művészet még nagyon visszamaradott volt, létesült az első szabad iskola és művésztelep. Azóta folyton többen töltik a nyarat, és ott már számos művész lakik állandóan. Nem csak magyarok, hanem az egész világból járnak oda festők és az utóbbi években a város, számítva ennek előnyeivel, újabb és újabb műtermeket épít a festők részére.

Szabadka városa a Palics-fürdővel olyan szerencsésen fekszik, mindenkinek módjában áll kevés költséggel, pár óra alatt a fővárosban lenni. Ez egy olyan fontos körülmény, amellyel előre is számítani lehet, és a festőknél nagy súlyba esik.

A vezető művész kötelezi magát a telepen vagy a városban évente egy-két olyan tárlatot rendezni, amely bemutatja az eredményeket, ugyanezzel az anyaggal Budapesten is rendezhet kiállításokat, sőt külföldön is, és rövid időn belül a városnak, illetve a telepnek olyan hírneve lehet, hogy a művészvilág inkább oda gravitál, mint a drága és festőknél nem alkalmas fővárosba.”

Kissé fésületleneknek tűntek még ezek a mondatok, de alapjában véve benne látta mindazt, amit mondani akart. Talán jó volna ezt egy cikk formájában is megírni, a Bácskai Hírlapnak, mondjuk – villant át az agyán. Hogy ennek a művésztelepnek az ötlete éppen itt szülessen meg, maga is csodálta, de már ott érezte magát a Lujza-villa kertjében, ahol katonás rendben a festőálványok. Egy pillanat alatt egy egész földi paradicsomot teremtett magának, olyat, ahol nem dül titkos és csúf, vértelen csata, mint a Művészházban. Pedig hogy veregette a vállát az a jóságos direktor, s mondta, csak jöjjön Pestre, mert vidéken, különösen ott lent, nem lehet belőle művész. Még bizonyítványt is kapott, hogy a nemzet élművészei közé tartozik. De olyan az a város, hogy kiveti magából az idegent.

A természettudományok fontosságáról tartok majd előadásokat. Megtanítom tanítványaimat arra, hogyan kell környezetünket elemző szemmel nézni. És meg fogom velük értetni – élte magát mindinkább új szerepébe –, hogy a természet így önmagában a végsőkéig érdektelen, de abban a pillanatban érdekessé válhat, ha bele tudjuk vinni érzéseinket, apró szeszélyeinket, micsoda gyönyörű dolgokat lehet akkor művelni. Külön előadást tartok majd a ritmus kérdéseiről, a formák fölépítéséről, a színek és vonalak egybejátszásáról. Dürer és Holbein példáján a képek hasonlóságát fogom megmagyarázni, Rubens és Rembrandt testszíneinek látszólagos azonosságán a vérmérsékleti tempó keltette különbségeket.

Mint a sűrű sövényvel körülvett művésztelepi kert, úgy határolt be mindent saját terveiben, amikor megszólalt a zsebében lapuló levél írójának a hangja is: „Jöjjön haza, csak itthon lehet boldog.” Tudta, egy szerelmes asszony hívó szava ez, Alice-é, de ennek a hangnak sohasem tudott ellenállni. Még hogy nem tudott! Nem is akart, s leveleinek érkezését is mindig megérezte. Olykor napi pontossággal jósolta meg a jövőtöket.

Amikor a postakocsi előállt, meglepetéssel tapasztalta, hogy útitársa lesz. Nem más, mint Izet Bećirpašić szállt ki a négyfogatos zárt kocsiból, s széles mosollyal mondta: „Együtt utazunk!” Még meg is ölelte Pichlert, aki csak annyit mondott zavarában: – Ha elfogad útitársnak... –Horvay tehát ezt is elintézte – gondolta.

Szép idő volt, a meleg is tűrhető, mert Mostar felé haladva többnyire árnyas erdei utakon kanyarogtak. A lovakat csak húsz kilométerenként váltották. – Nálunk a csatornán a dereglyevontatókat bizony minden hat kilométeren cserélni kell – magyarázta útitársának.

Bećirpašić most sokkal beszédesebb volt, mint a vacsoránál. Elmesélte életét isztambuli születésétől hazajöveteléig, egyetemista éveit és pesti kapcsolatainak alakulását is. Pichler jókedvében még a szájharmónikáját is elővette. Hosszú volt az út.

Már Hercegovinában jártak, amikor Bećirpašić a Neretva völgyére mutatott: „Látja, ez valamikor mind a mienk volt.” Pichler kíváncsian várta az újabb mesét.

– Dédapám, aki 1783-ban született, hatodik gyermek volt a családban. Mi úgy tudjuk, ükapánk szigorát elviselni nem tudván, Sztambulba ment, s ott megszedte magát. Apja halála után már meglelt emberként tért vissza, nem csekély vagyonnal, és Stolacban telepedett le. Zulfikar Rizvanbegović, mert így hívták, lovas kapitány volt. Óvatos és számító ember lévén nagyon is beillett pasának. Tudta ezt maga is. Kegyetlen hadakozásba kezdett fivéreivel. Hercegovina első embere úgy lett, hogy leszúrta bátyját, Mehmedet a stolaci vár tövében, aztán meg a gyilkost az átutazó kereskedők között kerestette.

Pichler nem egészen értette, hova akar kilyukadni.

– Zulfikar dédapám tehát átvette a hatalmat, és gyakorolta keményen. Hogy biztos lehessen a dolgában, mindig a szultán oldalára állt. Az 1830-as bosnyák fölkelésben is. Amikor letörték a felkelőket, és Boszniát különválasztották Hercegovinától, őt mostari nagyvezírré léptették elő. Természetesen jutalmul a szultán iránti hűségéért. „Mától senki se menjen Sztambulba panasza, itt van Sztambul Mostarban, s itt a császárotok is!” – hirdette. Valóban kis szultán lehetett. Saját törvényei szerint uralkodott, építtetett önmagának palotát, a népnek meg dzsámit. De kemény munkára fogta őket, rizsültetvényeket létesített, az olajbogyót és az epret is azóta ismerik errefelé. Még kávé és gyapot termesztésével is kísérletezett. Selyemgubóval ellátta a fél birodalmat. De még ez sem volt elegendő. Megérezve az osztrák tőke erejét, fakitermelési koncessziót adott el nekik. Csakhogy erre nem volt joga. Ezért előbb a travniki pasákkal, majd a sztambuli vezírekkel került összeütközésbe. Fülébe jutott ez a

császárnak is. És most már a megvesztegetés sem segített, pedig küldte az ajándékot kocsiszámra, akinek csak kellett. A szultán viszont, hogy rendet teremtsen, 1850-ben Omer pasát küldte a nyakára. Az Szarajevóba hívatta tárgyalásokra, s mivel ez Zulfikarnak nem volt ínyére, úgy gondolta, előbb elküldi legidősebb fiát, mármint a nagyapámat. Ez annyira felbőszítette Omer pasát, hogy császári rendelettel minden vagyonát elkoboztatta, őt pedig számárra kötözve vezették végig egész Hercegovinában. Az ítélet úgy szólt: számár általi megszegényítettés, majd száműzetés Ázsiába. Az utóbbira már nem került sor, mert Banja Lukán lelőtték. Családunk viszont Isztambulba került...

– Tudja, miért meséltem el ezt önnek? Mert, emlékszik, megkérdezte tőlem, miért nem foglalkozom politikával. Látja, az én tapasztalatom: minden politikusnak ez a vége. Előbb vagy utóbb számárhátra kötözik. De számárhátra ülni és üzletelni, az már egészen más – tért át vidámabb dologra.

Hogy valódi üzletember, Pichler Dubrovnikban is tapasztalhatta. A délelőtt folyamán, míg ő a képekkel volt elfoglalva, két régi hajót vett a Ganz Társaság részére, az egyik árában benne volt a teljes rakomány is, nyolcvagonnyi francia bor, s négy hajómotor gyártására kötött szerződést olasz és portugál részvényesekkel. Mindezt a dubrovnikai Hitelbank érdekkörének megfelelően, amelynek viszont Miroslav Šutej volt az igazgatója.

A képkereskedés is éppígy hozzátartozott a város életéhez. Aki gyorsabban jött és fizetett, azé lett a kép. Pichler is olyan izgalomba jött, hogy Bećirpašić alig tudta megnyugtatni, személyesen fog intézkedni, hogy a válasz megérkezéséig a képeket másnak ne adják el. Ő pedig a szállodába sietett, és a terasz kőasztalán írta meg a jelentését:

Magyar Királyi Szépművészeti Múzeum

Budapest, Andrássy út

Nagys. N. N. Úrnak!

Minth a Szépművészeti Múzeum régiségi osztályának szakértője és referense, tisztelettel értesítem, hogy a megbízatást elvégeztem, és a következőket állapítottam meg:

Az önök által jelzett 1. számú kép a XVII. század 63–65. évéből Gabriel Matsu-tól származik. Matsu az ő idejében igen kedvelt festő volt, alkotásai pedig igen értékesek.

A 2. számú kép Rembrandt ecsetétől származik és az egyik nővérét ábrázolja. Ugyanerről a nővéréről van egy arckép a wieni Lichtenstein-féle képtárban, csak az egy évvel előbb készült.

A 3. kép szintén Rembrandt eredetije és vagy Jeremias Decker költőt (idősebb korában) vagy annak bátyját ábrázolja.

A 4. kép nem Rembrandt műve. 1633-ból származik és egy előkelő holland család sarját ábrázolja.

Az 1–3 kép megvásárlását ajánlom szíves figyelmébe. Becslésem szerint a kért 80 000 korona értéket elfogadhatónak találom. Választát azonnal szíveskedjék megküldeni Sutej úrnak.

Egyúttal van szerencsém figyelmeztetni Önt, hogy ilyen festményeket külföldre vinni csak a francia közoktatásügyi miniszter úr engedélyével lehet.

A levél Pestre, Pichler pedig Fiuméba indult. Ő hajóval, természetesen. Katonatisztek, német, osztrák és holland üzletemberek, gyárosok társaságában, akik hanyagul elterpeszkedve sárga-zöld csíkos nyugágyaikban élvezték az utazást, a tengerre nemigen figyelve, csak a nap és ringatás örömeinek adva át magukat.

A nap, amely még kora este is melegen sütött, benne közelgő találkozása hevét fokozta. Remélem, megérkezett a fiumei szállodába küldött táviratom – gondolta. Mielőtt a hajó kikötött volna, ő még hálófülkéjébe vonult, és fölötötte selyemnyakkendőjét, föltűzve rá a parányi kővel díszített nyakkendőűjét is. A tükörbe nézve azt látta, kifogástalanul mutat figyelmességének e két apró jele, Alice ajándéka.

A nőt már messziről megpillantotta, s a fedélzetről intett neki a kalapjával. Amikor leszállt, összeölelkeztek.

– Hát maga hogy kerül ide? – kérdezte Pichler, mélyen beszippantva Alice kölniillatát.

– Raktárt vásároltam itt a kikötőben, cukorraktárt... De engedje meg, hogy bemutassam itteni ügyvédemet, doktor Belovics Györgyöt.

Pichler kezét fogott vele, s abban a pillanatban meglátta, hogy a férfi fehér pikémellénye alatt szakasztott olyan nyakkendő és tű van, mint az övé.

(Folytatjuk)

BÖNDÖR PÁL VERSEI

ÁDÁM

Ha majd a piactéren odakint
– amíg az ünnepén a helyi szentnek
ragadós pultokon az álmaink
lehetőségeinkkel keverednek –
éveim száma mérsekletre int
de a hőségben a még szinte gyermek
Évákra ráragad a selyeming
és a vágy bennem szemernyit se ernyed
a döntőbíró furcsa szerepében
mielőtt bárki is onnan kiűzne
– legyen az egy búcsú vagy épp az Éden –
mért ne esnék percenként szinte tűzbe?
Ha újra megtanultam mi a szégyen
elmegyek én majd magamtól is szépen.

VÁLOGAT, REMÉNYKEDIK, TIKTAKOL

Tökéletes mosóhatás
– hirdeti a hatásvadász
felirat a mosóporos
dobozon. Itt kutakodom
zsörtőlődvé az áruházban.
Amire valóban szükségem lenne
régóta hiánycikk. Öregkori rigolyáim
már készen lapulnak bennem.
Csak a test bírja sokáig! –
egyre kiállhatatlanabb leszek. Védtelen vagyok
– napról napra védtelenebb –:
egyetlen pillantásban elégek

az első pohártól berúgok. Egy-
egy verssorom gondosabban formáltam meg
mint önmagamot. Se több se jobb
nem lehetek ezeknél a hol finomabban
hol pedig gorombán
egymásba illeszkedő mondataimnál.
Sokszor nincs is
mibe kapaszkodniuk az apró fogaskerekeknek
megközelítőleg mégis
valahányan a pontos időt mutatjuk:
ha kiszántják gyümölcsösünk
hiányából gyümölcsözünk.

GORDIUSZI CSOMÓ

Feleségét Roxanét és a kis Alekszandroszt
Kasszandrosz gyilkoltatta meg. Egy évre rá
szeretőjét Barszinát és törvénytelen fiát
Héraklészt is meggyilkolták. A második
feleséget Sztrateirát korábban még
maga Roxané tette el láb alól. Anyja
Olümpiász és mostohatestvére Philipposz
Arrhidaiosz szintén gyilkosság áldozata lett
– nemhogy a birodalma – a családja sem
maradt meg halála után. Ennyit Nagy Sándorról
Nagy Sándorról aki azon az éjszakán született
mikor felgyújtva Artemisz epheszosi templomát
Hérosztratosz *percek alatt* halhatatlanná tette a nevét.

KOFAMÉRLEG

A nyirkos pultokon most karfiolhegyek
fehérlenek. Hogy ne gondoljam látomásnak
a végüket járó gémberedett legyek
az utolsó satnya szőlőfürtökre másznak.

Almát kérek. De ők előbb még megbeszélnek:
– „Hallottad a Gyurát?” – „Hát. Semmi se az élet.”
– Öt pénz” – fordulnak felém. Sóhajtozva mérik
a piros-sárga zárt és kerek bölcsességet.

ÉRETTSÉGI TALÁLKOZÓ

A halálnál felfoghatatlanabb
mert sokkal összetettebb is az élet
mégis mit bámulunk: az üres széket
– előbb azt ki az aki kimaradt

s aztán vesszük számba hogy ki maradt
meg: vagyis mennyit nőttek az esélyek
válaszolni mindenféle szeszélynek
hogy végül majd minket szólítanak.

Nem ér a gög és nem ér az alázat
huszonöt év után – szégyen gyalázat –
beállhatunk a sarokba számárnak:

hiába készült amúgy emberül
e padokban huszonöt ember ül
még mindig oly felkészületlenül.

ISTÁR

P A P P · P T I B O R

I.

Istennő, ne akarj engem! Csábod csalfa csápjának méze
nem taszít ábrándos lábba. Távozz tőlem, hűtlenség lánya!
Szeretőid könnyének kútja apaszthatatlan.
Ostorod kenetes sújtás. Kímélj meg kacagó kéjedtől!

Gist úzi a buja Istár. Nem nyugszik, mióta fürödni
látta a győzhetetlent. Szemérmét nem ismer ő.
Hagyd őt, férfiak falánkja! Kíméld meg kacagó kéjedtől!
Szarvaknál fogva szilaj kocsidba nem kötheted.

II.

Bősz Istár forrong. Egének bosszúvérű bikáját küldi
Uruk városa ellen. Enkidu, gyere, szegjük szarvát!
Vesszejét vágd úrnője dühödt ábrázatába!
Sorsában sorsára lelhet. Hírünk házuk kapuit veri.

Álmod fon az éj. Bő gondú, fodros felhőkön dörgő hangú
Istenek gyülekeznek. Tanácsba jönnek össze.
Fejünkről folyik a vita. Hírünk házuk kapuit veri.
Érzem, Gilgames, az ég urai magukhoz vesznek.

III.

Ne félj, barátom! Enilhez fordulunk kegyelemért, sebed
fohászunk gyógyítja majd be. Nem ront többé a cédrusemlék.
Az ég ura meghallja fiai kérő szavát.
Hősének lágy kegyelmet ad. Elnyered örök bocsánatát.

Átok ül rajtam. Huvava vasa semmi ahhoz, mit Istár
papnője hagyott reám. Vágyat ölt belém öle.
Hátára miért feszültem? Elnyerem örök bocsánatát?
Mohó emberré miért kellett vesztetre válnom?

BAGOLY A ROMOKON

GOBBY FEHÉR GYULA

András alig várta a május elsejét. Az apja megígérte, hogy ők is kimennek a futballpálya mögötti rétre, ahol ott lesz a fél falu, s attól a titokzatos lehetőségtől, attól a sok mindenfélétől, ami ott történik majd vagy megtörténhet vagy egyáltalán megtörténhetett volna eddig is, András megborzongott. A baglyokról mindenki tudja, hogy éjszakai madarak. Közönségesen még azt is hozzátesszik, hogy nappal nem látnak. Ez azonban nem felel meg a valóságnak.

A május elsejéről dolgozatot íratott velük Dávid tanár néptárs, és András pontosan tudta, hogy bele kell írni azt is, hogy állami ünnep, meg hogy az egész világ dolgozói megtartják, kivéve a Dél-afrikai Köztársaságot, ahol ma is elnyomják a négereket, meg hogy megérdemelt pihenő. Bár az apja mindig káromkodott, ha meghallotta a rádióban, hogy az ő megérdemelt pihenőjéről beszélnek, András nem értette, miért idegesíti ez annyira, de csak egyszer kérdezte meg, mire nem is az apja, hanem az anyja válaszolt, mondván, hogy ne piszkálja az apját, aki úgyis fáradt, de rögtön parázs veszekedést is kanyarítottak, aminek a lényege az volt, hogy nem szabad mindenfélét mondani a gyerek előtt. Ezt András már ismerte. Még németül is megtanulta Julcsa nénitől, aki valamikor a szikicsi sváboknál szolgált. *Nicht vor dem Kinder*, valahogy így hangzott a tilalom, s ilyenkor általában érdemes volt hallgatózni, mert főleg szerelmi ügyekről esett szó. A szemük korántsem olyan érzékeny a napvilágra, mint a látszat mutatja, s hogy némelyikük félig lecsukja a szemét a napon, nem egyéb okból teszi, hanem csak sunyiságból, színélve, mintha aludna.

Az állam, az valami olyan nagy volt, mint a világ. Andrásnak akkor jutott eszébe az állam, ha az égre nézett, mert az ég is nagyon nagy volt, letakarta az egész falut. Meg a szomszéd falvakat is. Letakarta az egész államot. És András reménykedett, hogy tiszta lesz az ég május elsején, ezt bele is írta a dolgozatba. Ha nem lesz eső, akkor érdemes

ünnepelni – írta. – Különben elázik minden. Elázik az ember ruhája, eláznak a focisták a pályán, belesorog a víz a gulyáságyúba, elázik a lepény a májuszákon, elázik a lányok haja, és kedvetlenek lesznek, nem lehet velük játszani se. Dávid tanár néptárs ezért adott neki négyest. Túl sokat foglalkoztál az időjárással, mondta az osztály vihogása közben, nem vagy te meteorológus. Más nem jut eszedbe az állami ünnepekről, csak az időjárás? De András nem sértődött meg, lehet, hogy valóban nem jutott más az eszébe, csak az eső meg a baglyok, azokról meg nem akart vallani. Szemük nagy, és annyira domború, hogy félgömbszerű. A fénysugarakat nagymértékben összegyűjti, és nagyon kis fényhatást is felfog. Módfölkött nagy fejükben a szemek egészen előrenéznek, ami nagyon jellegzetessé teszi a bagolyfejet. Ehhez nem kis mértékben járul hozzá az arc sugaras tollazata, az úgynevezett fátyol is.

A felvonulás a szövetkezeti otthon erkélyéről elmondott politikai beszédek után kezdődött, de az izgalom már kora reggel. András megbeszélte a szomszéd Janival, hogy együtt mennek majd egész a pályáig, de ebből nem lett semmi, mert az apja megkövetelte, hogy a főutcára együtt érkezzen a család, s így ott kellett kullognia az apja meg anyja mögött, akikkel együtt ment Julcsa néni is, Katica néni, a másik nagynénje, aki szintén özvegyen maradt a világháborúban, aztán Zoltán bácsiék, a sógorék, ahogy apa nevezte őket, s neki a két kicsire, Zoltán bácsiék kislányára és kislányára kellett vigyázni. Így aztán csak egy pillanatra látta Janit, bár jellegzetes nevetését később is, a tömegben is meghallotta. Hallószervük is éles. Legtöbb faj külső fülnyílása a szem mellett félkörösen nyíló kitartható redő, bőrrredő, úgyhogy egészben tág, sugaras tollakkal van borítva, s ezért a valóságnál is nagyobbak látszó kagyló keletkezik, mellyel az egércincogást is meghallja.

A szövetkezeti otthon előtt sikerült először megszöknie apjáék mellől. Valaki beszédet tartott, s a nép fölfelé tartott fejvel az erkélyre csoportosult vezetőséget bámulta, nem annyira a beszéd tartalmára, mint inkább a jelenlévők ruházatára fordított figyelemmel. Hogy nem szakad le alattuk a padozat? mondta Kiss úr, a cipész. Felesége oldalba lökte, vigyázz, súgta, így is akkora adót vetettek ki rád, a kenyérré való se tudod megkeresni. De Kiss úr nem hallgatott el, hanem vihogott: azért is volna isteni, ha most leszakadna az egész hóbelevanc. András Jani után kutatva került a szövetkezet hátsó része felé, a gyerekek általában ott szoktak ugrándozni, de most éppen a biológiatanárnőt találta a sarok mögött egy ismeretlen karjában. Megláthatnak bennünket, sutyorogta a nő, nagyon helyesen, mire András gyorsan a

sarok mögé húzódott. De én nem bírom tovább, lihegte a férfi. Mindenre jut időnk estére, vigasztalta a biológianárnő, és Andrásnak a föld forgása jutott erről eszébe, amely tudvalevőleg huszonnégy óra alatt történik, de megállíthatatlanul, mondta Dávid tanár néptárs, ezért jut mindenre idő, még arra is, hogy mindenki sorra kerüljön, ha feleltetek. András még egyszer kikukucskált a téglák mögül, de csak a biológianárnő küzdelmét látta az ismeretlennel, éppen a blúz gombjai körül hadakéroztak. Tollazatuk roppant lágy, és nem simul a testre, minélfogva eredetileg karcsú, keskeny testük nagynak és aránylag köpcösnek is látszik.

Ha nem adjátok vissza a pénzt, engem lecsuknak.

Ha volna miből visszaadni, már rég megkaptad volna.

Ha engem lecsuknak, vallok, mint a vízfolyás.

Ha engem bemártasz, még jobban ráfizetsz.

Ha már ráfizetek, akkor az mindegy.

Ha valóban rá akarsz fizetni, próbáld meg.

Andrást még érdekelte volna, mit beszél az előtte haladó két férfi, de apja erős keze elkapta. Hol mászkálsz a fenében? kérdezte tőle az apja. Csak azért nem kapsz pofont, mert kinevetnének a pajtásaid. Addigra odaért Zoltán bácsi is, kedélyeskedve csapott a vállára, mi meg azt hittük, őrzöd a gyerekeimet, mondta, de az a fontos, hogy megvannak mindketten. Avagy őrizője vagyok az én testvéremnek? A paptól tanulta hittanórán. Apja nem engedte hittanra járni, ezért önállóságát bizonyítandó néha beszökött a paplakba. Káin kérdése volt ez, ami sokszor András fülében csengett. Avagy őrizője vagyok az én testvéremnek? Röpülésük zajtalan. Halkan lebegve, úszva, csapongva szárnyalnak. Többnyire közel maradnak a föld színéhez. Nagyobb utak alkalmával sem emelkednek száz méter magasra.

A futballpálya mögötti réten mintegy ezren lehettek, de még érkezett a nép. A tűzoltózenekar teljes erőből fújta az indulókat, Szitári tanító, aki vezényelt, már jócskán vörösödött, úgy látszott, a banda minden tagja ivott indulás előtt. András szerette azt képzelni, hogy ő vezényel nekik, csapkodott is előttük egy száraz faággal, de rá sem hederített senki, még Szitári sem, aki gúnyolódásnak vehette volna a háta mögötti handabandázást, de olyan állapotban volt, hogy rá sem hederített a gyerekekre. András Szabót ismerte, aki a dobot verte, kertszomszédjuk volt, sokszor hallotta, amint a pipázó férfiak azzal csúfolták, hogy biztosan a felesége fenekén gyakorol. Meg kell hagyni, Szabóné hátsó része igen tekintélyes méretű volt, de András nem egészen értette, miért kell annyiszor ugyanazt a viccet elmesélni, s csodálkozott, hogy mindig ugyanolyan harsányan röhögtek rajta.

Ragadozó természetüket csőrük és körmük árulja el. Csőrük a tövétől kezdve nagyon kampós. Lábuk rendszerint a karmok tövéig tollas, karmaik nagyok, hosszúak, hajlottak és hegyesek.

A rét közepén hat jókora üstben fortyogott a parikás. Pálinkázó asszonyok főzték, jókedvű rikácsolásuk beleveszett az összegyűlt tömeg morájába. Andrásnak sikerült másodszor is megszöknie szülei mellől, s ismét Janit kezdte keresni. Az emberek ide-oda sodródtak, a családok egymás mellé telepedtek a fűre, néhány csoport máris kártyázni kezdett, legtöbben pedig a pálya felé vették az irányt, ahol egész napos versenyeket ígértek a szónokok. Ragadozószenvedélyük valóban nagymértékű, a dögöt szabad életükben sohasem érintik, hanem a maguk erejéből szerzik élelmüket. Leginkább az apró emlősöket üldözik, az erősebbek nagyobb, sőt ragadozó emlőst is megtámadnak, vagy sólyom módra madarakra vadásznak.

Egyszerűen nincs az egész szövetkezetben egy dinár sem.

Nem tudom elképzelni, hogy hajlandó vagy engem lebuktatni.

Miért akarnálak lebuktatni, ha én is veled megyek?

Akkor meg miért nem kérsz valakitől kölcsön?

Kitől? Már senkinek sincs dobálni való pénze.

András megállt a fűzfa árnyékába bújó két férfi mellett, és mereven bámulta őket. Nem értette, miről vitatkoznak, de heveségük, izgalomtól rekedtes hangjuk őt is megragadta. Mikor észrevették, hogy figyeli őket, a kövérebb rászólt: Mi a fenét bámulsz, öcskös? Nem láttál még fán bagót? A fiú elszégyellte magát, és továbbindult. Hátha ráakad Janira. Szellemi tehetség dolgában nem hasonlíthatók a nap-pali ragadozó madarakhoz. Vadak, de nem elővigyázatosak, valóságos vagy képzelt veszedelem egyaránt felbőszíti, esetleg megriasztja őket.

A pályán éppen a zsákfutás tartott. Sárközi, a tornatanár volt a bíró, vörösödő arccal fújta a sípját, de ha úgy látta, nincs eléggé a figyelem középpontjában, kirántotta szájából a kis fekete sípot, és ordítva zavarta a versenyzőket. András megvárta, amíg Kulcsár, az egyik nyolcadikos elsőnek ér a célba, aztán körbeindult, hátha összefut a pálya szélén Janival. A kapufa mögött a birkózók tartottak bemutatót, trikóra vetkőzve sanyargatták egymást a fűvön, edzőjük, a zömök termetű Kozák azt mutatta az összesereglett nézőknek, hogyan kell sérülés nélkül hanyatt esni meg oldalra bukni. Igaziakat esett, nyögött is bele, de utána mindig talpra ugrott, kezét fölemelve táncolt, mire néhányan tapsoltak. Az öltöző előtti májusfa körül még csak tizenötven-húszan lézengtek, de az igazi versenyzők nem érkeztek meg. A fa tetején egy korsó bor csüngött, magára a csúcsára pedig egy

hatkilós füstölt sonka volt tűzve, aki előbb eléri, annak a díja. András látta, hogy akárcsak tavaly, az idén is fogadásokat kötnek a győztesre, a kisbíró vezette az ügyletet, markában már jó néhány bankót szorongatott. Valamennyi nappali madár rossz viszonyban van velük. Mintha minden éjjeli ragadozó valamennyi támadását és bűnét rajtuk akarnák megbosszulni. A nappali ragadozó madarak féktelenül dühbe gurulnak, ha bagoly kerül szemük elé.

Apja a tűzoltózenekar előtt talált rá. Hallod, ha még egyszer eltekeregsz, és anyád nem hagy neked békét, elnászpágollak, értetted? kérdezte tőle. Igen, apa, felelte András, pedig tudta, hogy Janival találkoznia kell, ha egyszer már megbeszélték. És ő tartani fogja magát a megbeszéléshez. Nem lesz semmi bajom, mondta anyjának, de az is ráripakodott: Nekem itt maradj az oldalunk mellett, még majd nem jut ebéd sem számodra, értetted? Erre nem is válaszolt, kedvetlenül vett részt unokatestvérei játékában, s azok, látván kedvetlenségét, csipkedni, csiklandozni kezdtek. Az apró madárság is rosszindulattal nézi őket, és haragját lármájával fejezi ki. Az egész erdő szárnyas népe megelégnül, ha baglyot fedez fel. Egyik a másikat hívja, s nagy riadalommal támadnak rá, úzik, hajszoják, sőt az erősebbek tetteg is bántalmazzák.

Ebéd után csendesebb lett a környék. A zenekar elhallgatott, tagjai családjukkal együtt heverésztek, a focimeccsig csend honolt a pályán is, letarolt májusfák üres rúdján csak egy-két fönnragadt kreppszalag színeskedett. András megvárta, amíg apja és Zoltán bácsi megivott két-két üveg sört, utána eloldalgott, remélte, elalszanak. A fűzes felé vette útját, hátha ott várja Jani. De csak néhány szerelmespár heverészett a fák alatt, itt csupa nagy fiúk voltak, nem szívesen kötött volna beléjük, ezért a síneket kereste meg, s végre a vasúti híd végében megpillantotta a várakozó Janit. Csupa babonából, tudatlanságból az ember is ellensége. Pedig ez nagyon méltánytalan eljárás velük szemben, mert a baglyok nem ellenségeink, hanem, alig egy-két kivételtől eltekintve, a barátaink.

Hol vagy? Te hol vagy? Megint nem engedtek el apádék? Tudod, milyenek. A két fiú pár pillanatig szinte ellenségesen méregette egymást, aztán összeölelkeztek, s Jani rángatni kezdte András kezét. Gyere, most megfogni. Ilyenkor délfelé semmit sem tehet ellenünk, nem is lát, suttogta, mintha valaki előtt titkolózniuk kellene. Gyere, suttogta András is. Te hoztál valamit? Mit hoztam volna? kérdezte Jani. Hát akkor mivel fogjuk meg? kérdezte András. A kezünkkel, mondta Jani. Én nem merem, mondta András. Te a keziddel akarod megfogni? És ha megcsíp? Te gyáva, mondta Jani, de egy pillanatra az ő arcán is

látszott a bizonytalanság. Nappal nem lát, mondta végül, nem bír el velünk. És határozott léptekkel indult meg, András izgatottan követte. Rengeteg egeret pusztítanak, mikor az apró rágcsáló emlősök legelevenebbek, legélénkebben sürgölődnek, akkor űzik a baglyok igazi mesterségüket. Nesztelenül suhannak a föld színén, alaposan átfürkészik a talaj felszínét.

A romos ház körül elég nagy kert maradt. A fák többsége már zöldben pompázott, a lombok közül bogarak zümmögése, a madarak neszezése hallatszott. A két fiú lassúdo léptekkel közelítette meg a kerítést. Innentől csendben légy, suttogta Jani, pedig András magától se kezdett volna énekelni. A titok létezése lebegte körül a romokat. A faluban azt mesélték az öregasszonyok, hogy egy halott lelke bolyong esténként errefelé. András tudta, hogy ez marhaság, de boldog izgalom fogta el mégis, ahányszor hallotta a történetet. Atbújtak a törött lécek között, és majdnem ráléptek a biológiatanárnőre, aki lihegve harapdálta az András által már délelőtt is látott férfi fülét. Te vadszamár, te! lihegte kéjesen, a férfi meg hanyatt vetette magát, és hunyorgott. A tanárnőn nem volt szoknya, alsóruhája combközépig csúszott, és a két fiú meredten bámulta a jelenetet. Te vadszamár, te! ismételte a nő, s ettől nekik kettőjüknek nevezhetnékjük támadt. Jani találta fel magát először, leguggolt, majd négykézláb mászni kezdett a valamikori istálló fala felé. András követte. Miután befordultak a sarok mögött, hangtalanul vigyorogtak egymásra, s Jani teljesen fölöslegesen a szájára tette a mutatóujját. Fogságban tartott példányok megfigyelése révén tudjuk, hogy éberen alusznak. Sosem sikerül alvás közben meglepni őket, mert a legcsekélyebb neszre is felébrednek.

A padlásra nagyon keserves kapaszkodás után jutottak fel. Mikor szuszogva letérdeltek a megmaradt gerendákra, és fölnéztek a szinte teljesen cserép nélkül maradt tetőszerkezetre, elállt a lélegzetünk. Ott ült a kémény melletti, füsttől fekete keresztgerendán. Aprókat moccant, figyelte őket, de nem röpi el. Szív alakú, furcsa arca volt, ahogy fejét mozdította, mintha fintort vágott volna. András boldog volt. Jani szemmel láthatóan büszke. Szólni egyikük se mert, lopva egymásra tekintettek, majd újra a madárra. A háta hamuszürke lehetett, amennyi látszott belőle, számtalan fehér és fekete pötty tarkította, hasa feltűnően rozsdasárga, és nagy, kerek foltok gyöngyözték. Farka és szárnya is rozsdaszínű volt, fekete harántsávok díszítették. Hogy egyikük se moccant, ő is mozdulatlaná vált, de hunyorgott szüntelenül, jelezve hogy tudatában van jelenlétüknek. A gyerekek percekig térdepeltek, a madár várakozott. S akkor az alattuk levő

szoba téglatörmelékkel borított padlójára bezuhant két ember.

Ha azt hitted, ezt élve megúszod, tévedtél

Ha nem hagyod abba, megverlek.

Ha meg bírnál verni, már régen megtetted volna.

Te átkozott!

A gyerekek tágra meredt szemmel követték a lenti dulakodást. A kövérebbik férfi egy majdnem egész téglával ütött a másik arcába, s a csapás után annak az orrából vér spriccelt szét, de nem engedte el a kövér nyakát. A földre szorította, s együtt hánykolódtak ide-oda. Végül a kövér kiszabadította a jobb kezét, és bicskát kapott elő a zsebéből.

Ezt még megbánod!

A gyerekek a gerendák közt csak a csapkolódó testek részleteit látták, a madár nyugtalanul fészkelődött, félreacsapta a fejét, mint aki hallgatózik, de nem szállt fel, újra furcsa fintort vágott. András látta, hogy villan a bicska hegye, és hörgő kiáltás volt a válasz. A kövér többször is lecsapott. A gyerekek moccani se mertek, de mire a kiáltás elhalt, a keret nélküli ajtóban megjelent a biológianárnő meg az ismeretlen férfi. A tanárnőn most már nem volt alsószoknya se, sőt a blúzon kívül semmi se, de a gyerekek mégse őt nézték vagy a nadrágját rángató kísézőjét, hanem a tégladarabokon elhanyaglott mozdulatlan testet. A kövér kezében még ott volt a kés, és a biológianárnő kieresztette a hangját, hatalmasat sikoltott.

És csak erre az éles női sikolyra röppest föl a bagoly. Csak az első mozdulata volt hangos, a lentiek is meghallották, s fölnéztek a két megszeppent gyerekre, a madár viszont hangot sem hallatva, kísérteties, lengő lebegéssel úszott el a romok fölött. Nem szállt magasra, ügyetlennek tűnő, széles csapásokkal igyekezett messzire, kereste elveszett nyugalmát.

SZEMÉTDOMB

DANILO KIŠ

Emberi és állati hulladék: köröm, haj
Női haj mely elektromos érintéstől pattogott
Zsilettpengével levágott bőrkeményedések csillámai
Sebek barna vara
Szőrszálak lábszárról orrból fülből
Női hónaljak szagos mohája

Halkoponyák
Halfarkak kitárt legyezői
Gerincük kétélű fésűi
Leforrázott tyúkfejek
Fekete nyirkos toll
Összezsugorodott tyúklábak viaszos pikkelyekből
Állatsontok melyekből kiszívták a velőt
Baromfi csomóra kötött zöldellő bele
Halszálkák akár a varrókészlet tűi
Halpukkantyúk derékban elszoruló hólyagjai

Almacsutkák
Szilva- őszibarack- dinnyemag
Meggymag akár a vitamintabletták
Összegyűrt másolópapír rejtjelekkel
Rothadt gyömmölcs melyet férgek falnak akár a holtak húsát
Szétrágott meggyfa kaucsuk és borostyán
cigaretaszipkák
Még sárgult ujjú szipkák
Kék zsilették kék borítóik villamosjegyek címkék
Teleprinterszalag papírcsipkái
Kikeményített csipke darabjai

Elkopott ajakrúzs aranyos hüvelyei akár a töltényhüvelyek
Tojások héja melyekből csőrös szörnyetegek keltek
szárnyatlanok és farkatlanok

Sörösüvegkupakok
Törött virágcserépek darabjai
Gyékény rothadt szalma
Esernyő fekete lobogója
Napernyő madárcsontváz váza

Szalvéták rájuk ajkak halotti maszkja nyomva
Üres papírtanclik ahogy gyűrődéseikben kristályszemeket
vigyáznak
miként a kagyló lágy húsa
Széjjelvágott sárgarépa középütt zöld majd mindegyre vörösebb
évgyűrűivel

Borsóhéjalom akár a levágott ajkak
Kiegett villanykörték mint a tűzmadár tojásai
Tagsági igazolványok tizparancsolatukkal amelyekben többé
senki sem hisz

Megsárgult kezelők
Selyemnyakkendők miként a mocsári virágok kitépott szára
Kisajtolt fogkrém-tubusok

Dugók
Holdvilágnál fényképezett képek
Szegefűk melyek iszonyatosan bomlanak
Tulipánok nárciszok kardvirágok
Liliomok temetői ünnepélyes külsőt biztosítva a szemétdombnak
Szögek gemkapcsok rajzsögek tűk csavarok hajtűk
Rézdrót vörös tincsei
kiürült vegyirónok

Nejlonharisnyák pókhálója
Szétfeslett kesztyűk
Csatlakozók főzőlapok
Régi cipők lassanként megzöldülve akár a fű
A napról s az égboltról készült gyermekrajzok melyeket az eső lát el
aláírással remekművekké változtava őket
Könyvek ordító borítói mint a költészet múzsáinak véres anyaméhe
Női hajcsatok melyeknek csőre elkerüli egymást akár a ferde csőrű
madaré

Ázott krepp-papír szalagok
Rozsdás drótok

Hegyezővel hegyezett ceruzák körkörös hulladéka
 Dióhéj mint a feltört madárkoponya
 Avas dióbél akár az emberi agyvelő
 Szívószálak szalmájáról
     legyűrt cigarettapapír-harisnyák
 Fogkefék melyeknek üvegínyében csak a gyökerek maradtak vissza
 Bádog- és kartondobozok
 Üvegfiolák melyeknek belsejében érett borsószemekként lapultak
     az aszpirinok
 Tejes- sörös- kólásüvegek
 üvegek melyeknek szája kicsiny akár a piócáé
 Szájtató furulya- okarina-palackok
 Halként fölnyitott hasú flaskák
 Zöld vágásokkal borított üvegek
 Törkölyre és okádékra szagló palackok
 palackok akár a leölt malac almával a pofájukban
 Kisdíákként tintás szájú üvegek
 Narancshéj mint a bőr asszonyok lapockája közén
 narancshéj olyan béleléssel akár a bőrkesztyűk bélése
 a szennyes vízben mint öregek fogatlan szájában elázott kenyérhéj
 citromok kifacsart félgömbjei
 almahéj spirálrugói
 dinnyehéj mint a friss lóhús nagy fekete legyekről ellepve
 banánhéj akár a megnyúzott hímtag bőre
 krumplihéj kíméletlenül nyesetten ahogy a kenyeret szelik
 Por barnás pászmái
 Cigarettahamu
 Elnyomott cigarettavégek nagy fehér kukacokként melyek a
     szemétben keltek
 Óvszerek melyeknek nyálkás tasakjában homunculusok
     poshadnak
 Törött tányérok hullámos porcelánja
 Gyűrött újságok egy hónapot is késve
 Műanyag, plexiüveg
 Vattacsomók melyeken vér és genny szárad
 szaru- bádog- és gyöngyház gombok
 Gézdarabok mintha hímszöröméről kerültek volna ide
 Egészségügyi pólyák melyeken a nőiség virága nyit
 Ragtapaszok visszamaradt aranyos fehér gyökerű szőrökkel
 Versek (így hát ez is)
 Levélborítékok kitépett ibolyaszín belsejükkel

Vörös sárga kék zöld bélyegek
 bélyegek melyeken államférfiak költők és a világűr meghódítói
 feszítenek
 a nyelv érintésétől foglyul ejtett bélyegek ahogyan
 a szerelmesek ejtik foglyul egymást
 bélyegek melyekért a bélyeggyűjtők begerjednek és készek
 bebalzsamozni őket
 barmokként billoggal ellátott bélyegek
 csipkével szegélyezettek
 bélyegek melyeken virág nyit és oroszlán bömböl
 bélyegek városok pecsétjével
 a pasztörözött tej üvegeihez hasonlóan keltezéssel ellátott
 bélyegek hogy a szemétdomb mindig frissen hasson
 Vonatban térdre fektetve megírt levelek
 hatalmas írógépeken gépírónők nyúlánk ujjaival
 melyekről az imént nyalták le a vaját
 megírt levelek
 gyermekkézzel megírt levelek
 aggok reszkető betűivel írott levelek
 a kávéházak teraszán vegyirónnal írott képeslapok
 neves szállodák levélpapírjára írott levelek
 szerelmes levelek melyeken az eső tragédiát visz véghez
 Iskolás füzetek melyekre az öregkorig vigyázni kell
 Gyászjelentések melyekről nincsen semmi mondanivaló
 Saláta zöldség káposzta főzelékfélék örökzöld
 Kapribogyó szemes bors szegfűszeg kelvirág
 Lerágott almacsutka (ismét)
 Orgona fürtjei ahogy fenségesen oszlásnak indultak
 akár a dohányosok kiemelt tüdeje
 Rongyok gumiszalagok gallérok
 Viaszosvásznak muszlinkendők selyem
 Rózsák
 rózsák melyek nagyszerűen illenek a szemétdombhoz miként
 illenek a vershez is
 rózsák melyek búzleni kezdenek akár az emberek
 légymászta rózsák
 rózsák melyeket vékony zizegő papírba csavart
 a virágárusnók nedves keze
 rózsák melyek kirstályvázában álltak akár az aranyhalak
 rózsák melyeknek cserélték a vizét miként a beteg borogatását
 rózsák dróttal megkötözve akár a gonosztevők

rózsák a páros ujjúak csuklóihoz hasonló csuklókkal
rózsák a művirág leveleihez hasonló lombozattal
rózsák melyek miatt éjjel 3.30-kor fölébredtem
· hogy el ne feledjem őket holnapig

(Budapest, 1966)

BRASNYÓ István fordítása

ELMONDOM KÜZDELMES ÉLETEM (III.)

LAJOS MIHÁLY

SOFŐRÉLET

Ez idő tájt megjelent a gyárban két ember a szakszervezetből, s elmondta, hogy a Motoros Szövetségben sorfőrtanfolyamot indítanak, ahol a vezetésen kívül autószerelést is tanítanak. A tanfolyam hat hónapos. Öten-hatan jelentkeztünk, de egy hónap múlva a többiek lemorzsolódtak, mert amikor jobban belemélyedtünk a tanulásba, amikor elkezdődtek a komplikáltabb tantárgyak, a kollégáknak eloldódott a bocsorszíja; az ötven jelentkezőből a fele maradt meg. Szeptember elején én már le is vizsgáztam. Nagy volt ugyan a sofőrhiány, mégis mindenütt gyakorlattal rendelkező sofőröket vettek csak föl. Sok lőtás-futás után a posta garázsába kerültem, fölvesznek, mondták, de csak akkor, ha elvállalom a háromkerekű autó vezetését, amit a bejáródott sofőrök szégyelltek hajtani. Hát legyen! Kezdetnek jó lesz.

Elég nehezen boldogultam ezzel a háromkerekűvel, mert kétütemű motorja volt, de már alaposan kikopva, így minden gyújtásnál a postásoknak kellett megtolniuk. Később aztán a garázsfőnököm, László László megsajnálta és a háromkerekűvel, aminek Tempo volt a neve (a sofőrök engemet is így szólítottak), elküldött egy autószerelőhöz (valamikor ő is vezette a Tempót). No ő elárulta nekem, mi a titka a háromkerekűnek, illetve a gyújtásának. Attól fogva a legcsikorgóbb hidegben is első voltam a gyújtással, úgyhogy azután én húzigáltam meg a Tempómmal a nehezen gyújtó kocsikat. Mégis ráuntam szegény párára, mert bárhol megálltam vele az utcán, a gyerekek játékból arrébb tolták, sose találtam ott, ahol hagytam. Megkértem a direktort, mivel talán fölverekedtem magam én is a jobb sofőrök közé, adhatna nekem is rendesebb kocsit. Erre ő azt mondta: édes fiam, ha én téged leveszlek a Tempóról, azt többé nem tudja senki se begyújtani. Jobb lesz hát, ha nekihajtod a Dunának! Ezt azért mégse mertem megtenni, de egyszer úgy megterheltem, hogy eltörött a főtengelye, szerencsémre épp akkor került ki a nagyjavításból az a

kis helyes Opel Kadet; a hátsó ülését kidobták és így alkalmassá tették csomaghordásra. Hát ezt a kis kocsit nagyon megkedveltem, úgy dédelgettem, mosogattam, mint egy szép lánykát.

Végre hát kaptam jó kocsit, most már csak a fizetésemet keveselltem, mert előző munkahelyemen, a kötélgyárban ötezer dinárt is megkerestem, itt a postán meg annak csak a felét. A postán mindig is pocsek volt a fizetés, gondoltam, körül kéne néznom, így jutottam el a Vöröskeresztbe, ahol mentőkocsikra kerestek sofőrt, igaz, másodosztályút, mert akkor még osztályozták a sofőröket. Rögtön beadtam a kérvényt a vizsgára, hamarosan le is vizsgáztam. Csak az volt a baj, hogy a postán nagyon megkedveltek; mind a kollégák, mind az igazgató, s nemigen akartak elengedni.

Ismét László Laci, a garázsfőnök sietett segítségemre: bejött velem az igazgatóhoz (s mert olyan színészlelek volt), hát csaknem könnyezve adta elő, hogy milyen nehezen élek én, két gyereket meg a feleséget kell eltartanom a kis fizetésből, ezért szívtelenség volna nem elengedni a Vöröskeresztbe, ahol ötezer dinárt kapnék havonta. Hát erre a diri beadta a derekát, és elsejétől fogva én a betegeket mentettem. A mentőkocsin sok minden történt, nem árt, ha néhány esetet leírok. Az újvidéki mentőállomásnak négy-öt rozoga autója volt, de én a Tartományi Vöröskereszt kötelékébe tartoztam, az én tragacsom is régi típusú (1925-beli) személykocsiból volt átalakítva, volt benne egy hordágy a betegnek és egy ülés a kísérőnek. Két évig hordtam, mentegettem a betegeket. Ha valami veszélyes elmebeteg bukkant föl, a városi mentőállomás a mi kezelésünkbe utalta át. Például azt a titeli embert, aki kutyának képzelte magát; ha valaki közeledett hozzá, éktelen ugatásba kezdett, vicsorgatta a fogát. Amikor kiszálltunk érte, heves ugatással nekem akart ugrani. Szerencsére ott volt a két markos testvére, lefogták, s kötéllel kötözték a hordágyhoz. Így annyira lecsillapodott, hogy cigarettát kért, útközben rendesen viselkedett, de amikor a kórház kapujába értünk, s ott megálltunk, egy ólálkodó rendőr megkérdezte tőle, hogy mért van így lepányvázva, hát a beteg a rendőrt úgy megugatta, hogy az hanyatt-homlok menekülni kezdett, futás közben még a fejét is beverte egy falba. Fönt az osztályon egy nehéz súlyú birkózónak beillő ápoló vette pártfogásba a beteget; érthette a dolgát, mert szegény bolond azonnal lecsillapodott: nyugodtan hagyta, hogy az ágyhoz bilincseljék. (Az ágyak mind oda voltak csavarozva a padlóhoz.) Aztán egy Palánka környéki faluba hívtak, szintén elmebeteghez. Amikor megérkeztünk, a beteg hozzátartozói megkértek, oltsam el a kocsi elején lévő vöröskeresztes lámpát, és úgy mutakozzam be, hogy a

Tito kabinetjéből jöttem. Ugyanis háborús rokkant volt az illető, s állandóan Titóhoz készült. Ahogy beléptem a szobába, az ott összegyűlt embereknek éppen szónokolt, ahogy a mítingeken szokás. Megfogtuk, kivezettük a kocssihoz, ott, mielőtt betessékeltük volna a hordágyra, letérdelt, és keresztet vetett. Két testvére kíséretében indultunk el. Ahogy elindultunk, imádkozni kezdett, és követelte, hogy mi is imádkozzunk. A testvérei azt mondták neki, hogy én magyar vagyok, nem tudok szerbül imádkozni, akkor legalább, követelte, azt mondjam, hogy ámen. Így aztán ők Újvidékiig imádkoztak, én meg mondogattam az ámenokat. Amikor az újvidéki Telephez értünk, megkérdezte, hogy melyik városban vagyunk, mondtam, hogy Újbelgrádban és hamarosan befutunk Titóhoz. De bezzeg amikor a kórházba érve meglátta a nagydarab ápolót (nem először találkozott vele, szegény), dühöngeni kezdett, az ápoló azonban egykettőre lecsillapította, s következett az ágyhoz való bilincselés meg az injekció! (Két hétre rá találkoztunk a kórház udvarán, egész normálisan el lehetett vele beszélgetni.)

Egyszer meg, éjjel, a Futaki úton hazafelé hajtva elébem áll egy fiatalember, s arra kér, forduljak vissza, vigyem be a hűgát a kórházba, mert nagyon rosszul érzi magát. Visszafordulok, s föl is veszem a „beteget” a mamája meg az ángyikája kíséretében. Bemegyünk a kórházba, a nővér mindjárt látja, mi a „baj” (mert a páciens egy kukkot se szól), gyorsan át a szülészetre, amikor meglát az öreg Dekanić doktor, megkérdi, na, mit hoztál, Mihály, mondom vizsgálja meg a beteget, mert az ugyan meg nem mukkanna, a doki meg is vizsgálja, s kiszól a mamának a folyosóra: készüljön, mert hamarosan nagymama lesz. Úgy is történt. Még jómagam is megvártam, hogy fölsírjon az az újszülött. Mert már csakugyan nagyon útban volt.

Most csak ezt a néhány jelenetet mondtam el, de ha naplót vezettem volna a vöröskeresztes korszakomról, egy könyvbe se fért volna bele. A mentőkocsimban gyerekek születtek, emberek haltak meg, annyi emberi tragédiát láttam ott, de örömet is, és sok válságos órát éltem át jómagam is. Két év után maga az öreg Dog is úgy lerobbant, hogy nem lehetett többé megmenteni, a rosszvasba került.

Mivelhogy azonban abban az időben még a Tartományi Vöröskereszt se volt abban a helyzetben, hogy új kocsit vehetett volna magának, nekem, a sofőrnek, új munkahely után kellett nézmem. Most a Nemzetközi Vásár kapuja nyílt ki előttem. Havi nyolcezer dinár fizetéssel.

Itt egy öreg Fiat kocsit kaptam elég jó állapotban. Az igazgatóm, Budošan Đorđe kiváló ember volt, sokat utaztunk Jugoszláviában a

kiállítást rendező városokba. Legtöbbet Zágrábba meg Eszékre. Akkortájt alakultak meg az első munkástanácsok, az volt a rendelet, hogy az olyan vállalatokban, amelyekben nincs több harminc alkalmazottnál, ott az egész kollektíva a munkástanács tagja. Megtartottuk az első gyűlést, és az igazgató engemet ajánlott elnöknek, egyhangúlag meg is választottak. És most ne vegyék szerénytelenségnek vagy dicsekvésnek amit mondok, de akkor vált az újvidéki vásár nemzetközivé, és ezen az okmányon az én aláírásom is szerepelt.

És mert újdonság volt a munkástanács, bárki nyitotta meg a nemzetközi vásárt, előbb látni és beszélni akart a munkástanács elnökével. Így volt alkalmam többek között magával Titóval és Moša Pijadéval is kezet fogni néhány szót váltani velük.

Az igazgatóm valamikor szintén sofőr volt, de egy súlyos betegség miatt jó ideig az ágyat nyomta, és ezt a kényszerpihenőt arra használta ki, hogy tanult, távhallgatóként be is fejezett valamilyen iskolát. Így nagyon rátermett igazgató volt, ő tette naggyá az újvidéki vásárt. Tehát amikor utaztunk valahova, az igazgató, mint régi sofőr kolléga, sokszor átvette tőlem a kormányt, ha látta, hogy fáradt vagyok. Kerültünk-fordultunk, már megint Zágrábba kellett mennünk. A zágrábi vásár igazgatóját Snidoršićnak hívták, olyan százhusz kilót nyomhatott, s mint ahogy lenni is szokott az ilyen nagydarab embereknél, végtelenül közvetlen és barátságos volt. Egyszer együtt indultunk vele Ujvidékről a zágrábi velesajamra, de ő külön, vagyis a saját kocsján, de egész úton együtt tartottunk, úgy beszéltek meg, hogy Eszéken megállunk vacsorázni, ott is alszunk, s másnap reggel folytatjuk az utat. Eszéken csatlakozik hozzánk az ottani vásár igazgatója is. Erdeviknél (Erdővég) Snidoršić azonban megállt, mert egy bortermelő rokona élt ott, s az igazgató elvtárs nagyon szerette a borocskát. Úgy lett megbeszélve, hogy Eszéken a Central hotelban várjuk be őket, mivelhogy ők is abban a hotelban fognak megszállni. Hát itt nem unatkoztunk, jó zene is volt, én azonban éjfél tájt elindultam föl a szobámba, reggel frissen kell ébrednie a sofőrnek, nagy út állt még előttünk. Elkértem a szoba kulcsát, s mikor kinyitom az ajtót, hát majdhogynem tátva maradt a szám: a szoba gyönyörű volt, perzsaszőnyeg, telefon, szép bőrfotelek, minden nagyon szép volt benne, az ágy fölött egy gyönyörű női akt, hát ilyen szép szobám még sehol se volt, pedig Zágrábban már az Explanadában is aludtam, hát, mondom lefekszek az akt alá, de alighogy elaludtam, kopognak az ajtón, hogy gyorsan keljek föl, mert tévedésből a zágrábi diri szobakulcsát adták, no, majd fölöltözöm, de kintről sürgetnek, hogy markoljam föl a holmimat, és tüstént hagyjam el a szobát, mert a

zágrábi diri alaposan beszívott az erdővégi rizlingből, és ha megtudja, hogy engem fektettek a szobájába, egy csapásra agyonüti őt, vagyis a portást. Nem maradt más hátra, mint a hónom alatt a holmimmal pizsamában fölszaladtam a második emeleti szobámba (akkor még bírtam fölfelé szaladni). Másnap elmeséltem a dirinek az éjszakai élményemet, azt mondta, azért nem bántotta volna a portást, hogy tévedésből engem fektetett be a szobájába, de azt nem úszta volna meg szárazon, hogy engem fölvert álmomból. Ha tudta volna. De hát nem tudott semmit, mert be volt rúgva... Ez a diri azt szerette volna, ha a reprezentatív ebédeken én is velük ittam volna. De nem lehetett, mert ott volt a kocsi. No, egyszer, amikor szintén Zágrábban voltunk, behívott az irodájába, s azt mondta, elmegyünk egy bárba, de nem az én kocsimmal, hanem fogad két taxit, hogy én is velük ihassak. Legalább most nem mondhatom, hogy ha vezetek, nem iszom, és ha iszom, nem vezetek. Igen ám, de vele ivásban nem lehetett versenyezni, mert neki egy liter bor meg se kottyant; naponta képes volt háromszor berúgni, s ugyanannyiszor kijózanodni. Most a Belgrád bárban kötöttünk ki, tudvalevő, ki vitte a „szót” az ivásban... Hát így teltek a napjaim a kiállításon. Ha nem voltunk úton, bent ültem az irodában, ragasztgattam a bélyegeket a levelekre, jöttem-mentem a postára. Ha elvittem valahova az igazgatómat, sose hagyott a kocsiiban, hogy ott várjam meg, cipelt mindig magával. Történt egyszer, hogy kivittem őt és a feleségét Slankamenre (a felesége odavalósi volt). Ez nem hivatalos út volt, lakodalomba érkeztünk. Ahogy megérkeztünk, s ők kiszállnak, megkérdeztem tőlük, mikor jöjtek vissza értük. Nem kell visszajönnöm, mondja a diri, itt kell maradnom, mert nem tudják, meddig tart a lakodalom. Hát három éjjel, három nap tartott. És amikor vége lett, engemet is úgy megpakoltak mindenféle jóval, hogy a feleségemnek egy hétig nem kellett főznie. Ilyen víg életem volt hát a vásáron.

De egy szép napon az öreg Fiat is lerobbant (1938-as évjáratú volt), nem lehetett hozzá venni semmiféle alkatrészt, s míg a tartományi kisistenek Chevrolette-en furikáztak, addig a Nemzetközi Vásár nem vehetett magának kocsit. Így hát ismét szedhettem a sátorfámat. Ezúttal a Magyar Szóba adtam be a kérvényt, Oláh Sándor kezébe. Összesen tizenhárom kérvény futott be, 1956. április 28-án üzentek, hogy azonnal jelentkezsek. A tizenhárom közül engemet szemeltek ki, most már csak tőlem függ, hogy elfogadom-e az állást, meg leszek-e elégedve a fizetéssel, amire tizenkétezer dinárt irányoztak elő. Amikor ezt meghallottam, majd megcsókoltam a Sándor bácsi kezét, mert a Nemzetközi Vásáron kilenc ezres volt a fizetésem. Akkoriban a vállalat

igazgatója Apró Mátyás volt, őmellé osztottak be, őt kellett hurcolásznom. Életemben itt jutottam először új kocsihoz. Noha engemet az igazgató mellé osztottak be (akkor még kis vállalat volt a Magyar Szó, összesen a takarítónővel együtt hetvenen voltunk), az első utasom mégse ő volt, hanem a Mucsi Jóska. Megyünk Brazíliába, jelentette be, tudja-e, hol van? Becsei létemre ne tudnám? – válaszoltam. Úgy tíz kilométer után elfogyott a kerekek alól a kövesút, el is akadunk hamarosan, alig tudunk kivergődni a latyakból, a kátyúból. Bárcsak az igazi Brazíliának vágtunk volna neki, mondta Mucsi Jóska, talán oda hamarabb odaértünk volna. Jaj, aztán sokat utaztunk mind az igazgatóval, mind az újságírókkal; Bácskában, Bánátban. Nincs falu, ahol meg ne fordultunk volna, de az országot is bejártuk. Sok érdekes esemény történt a havi nyolc-tízezer kilométeren. Az igazgatóimmal (mert sokat kiszolgáltam) karácsonytájt Pestre utazgattunk, akkor kötötték meg a jövő évi könyvszállítmányról a szerződést. Magyarországon, ha valami szabálytalanság miatt leállított a rendőr, mindig szerbül szólaltam meg, de egyszer az emberemre akadtam, mert az én szerb szómra ő is szerbül szólt hozzám, kérdem tőle, honnan tud szerbül Budapest kellős közepén, azt mondja onnan, hogy ő bajai, no, mondom, még az a jó, hogy kevés bajai rendőr szolgál Budapesten, de ő is megdorgált engem, hogy visszaélek azzal, hogy ők az idegenekkel szemben udvariasabbak. Egyszer Prágában jártunk, az újvidéki szlovák újság igazgatója is velünk utazott; Prága nagyon szép város, egy hídon sok szobor van, az egyik azt ábrázolja, hogyan vetette le az egyik cseh király Nepomuki Szent Jánost a Moldva vizébe, mert nem akarta elárulni a királyné gyónását. Mondtuk a cseh vezetőnek, hogy mi is ismerjük a Bibliából az esetet, erre fölvilágosított bennünket, hogy a Biblia kiforgatta a dolgot; a király tulajdonképpen azért vetette a folyóba a papot, mert a felesége szeretője volt. No, így higgyen az ember a Bibliának... Hazafelé jövet megálltunk Pesten, a vendéglátóink elvittek bennünket sok nevezetes helyre, Egerben megtekintettük a várat, hát a híres várból, bizony, csak egy romhalmaz maradt már akkorára. Akkoriban ásták ki Visegrádon Mátyás király vadászkastélyának maradványait, láttuk a hatalmas vörös márvány szökőkutat, amiből annak idején vörösbor folyt, de csak akkor működtették a szökőkutat, ha magas rangú vendég érkezett. Egy másik alkalommal a Pilvaxban ebédeltünk, ott láttam Petőfi kardját, Rózsa Sándor ólmos ostorát, meg Kis Ernő véres ingét, amit négy golyó átütött.

Mint sofőr legalább tízszer megfordultam Budapesten, de

mondhatom, hogy Európát is bebarangoltam, Budapesten és Prágán kívül jártam Bécsben, Párizsban, Bukarestben, de más európai városokban is, Münchenben, Stuttgartban, voltam Augsburgban, ahol a legenda szerint Lehel vezért az osztrákok legyőzték. Később, évek múltával, ahogy idősödtem, áthelyeztek teherkocsira, a Magyar Szót hordtam szét, huszonöt helyen kellett lerakni az újságcsomagokat, nyugdíjaztatásom előtt kaptam egy súlyos isiászt a jobb lábamba, három hónapig nyomtam az ágyat, amikor fölépültem, egy kombira tettem, amely a Forum és a második részleg között közlekedett, de kezeltem a villás emelőket is, hogy nagyobb nyugdíjam legyen, mégsem kaptam nagyobb nyugdíjat, mert az utolsó két évet nem számították be. Közben sérvet kaptam, és a hatvanadik életévemben beadtam a nyugdíjkérvényt. (Közben a katonakórházban megoperáltak.) A Forumban húsz évet dolgoztam, kétszer terjesztettek föl Forum-díjra, de mind a kétszer kihúzták a listáról, ez nem fájt annyira, inkább az, hogy a munkámért soha semmilyen elismerésben nem részesítettek. Igaz, a főnököm nyugdíjba vonulásom alkalmából egy szép karórával ajándékozott meg. És egy ünnepi vacsorával búcsúztattak. Itt a szép búcsúbeszédék kárpótoltak mindenért. Aztán még négy éven át nyaranként beugrottam kisegíteni.

Sajnos, 1964. február 10-én a belgrádi kórházban meghalt a feleségem, akivel negyvenkilenc évet éltem szeretetben és megértésben. Fölneveltünk két rendes embert a közösségnek. Később újranošultem, olyan asszonyt vettem el, akit már gyerekkorában is ismertem. Odaadó, tiszta, különösen sokat segített, amikor infarktuszt kaptam, amikor tüdőgyulladást kaptam, és a mai napig vigyáz rám. Nála lakom Becsén, mindketten szeretjük a szépet, állandóan csinósítjuk az otthonunkat, tétlenül nem tudok meglenni én sem. Mestert nem kell hívnunk, mert ha kell, villanyszerelő vagyok, ha kell asztalos, vízvezeték-szerelő, kertész. Szabad időmben legszívesebben horgászom. És ezzel be is fejezem életem leírását, amire László fiam kért meg.

Sajtó alá rendezte: NÉMETH István

Lajos Mihályt jóbeszédű emberként ismertem meg, könnyen összemeledtünk, összerázódtunk vele az akkor még nagyjából csakugyan zötyögős, rázós, kátyús bánáti meg bácskai utakon. Annál inkább, mert a mesélőknek nem a Hány János-i fajtájához tartozott, vagyis nem kitalált, a fantasztikum határát súroló vagy

azon is túllövő történetekkel próbált elkápráztatni bennünket fuvarozás közben, hanem megélt, személyes élményeit adta elő rendkívül közvetlen, szelíd, szavahibető modorban, s ennek mindig külön varázsa van. Hosszú éveken át hurcolászott bennünket, újságírókat úttalan útjainkon, s ontotta magából színesebbnél színesebb történeteit. Ha a történeteit nem is, de egy-egy mondatát beleszőttem írásaimba, novelláimba. Történeteiből egy új szerelmes Dekameront lehetett volna összeállítani. Nyugdíjba vonulása után fölkerestem, hogy néhány gépelt oldalon megírjam életének kivonatát. Mintha titokban épp erre az alkalomra várt volna, dőlt belőle a szó. Ezt nem tudtam úgy sűríteni, tömöríteni, hogy beleférjen két-bárom gépelt oldalba. Azzal az ajánlattal álltam elő, üljön le, és jegyezze le élete történetét. Hozzá is fogott, s szorgalmasan küldözgetni kezdte a kész részleteket. Amikor már a végefelé tartott, levélben kerestem föl, számon kérve tőle történeteinek sava-borsát, a pajzán, csiklandós históriákat. Azokat nem merné papírra vetni, jött a válasz, mert olyan titkokat árulna el velük, amelyek esetleg olyan fülekbe is eljutnának, amelyekbe semmiképpen se szeretné, hogy eljussanak. Így maradt hát csonka ez az életírás, valami hiányzik belőle. Valamit ki kellett hagynia az önéletírónak. Mifelénk valamit mindig ki kell hagyni a kéziratból.

NÉMETH István

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

FARKASOK ÉS FILOZÓFUSOK

Erkölcös állatokról és erkölcstelen gondolkodókról

V A R G A Z O L T Á N

Ha valaki beleszagolt kissé az állatok viselkedésével foglalkozó tudományba, az etológiába, ismert lehet előtte, hogy a patkány, ha rosszul lett, de túlélte, nem eszik többé abból a táplálékból, amit rosszuléte előtt utoljára fogyasztott, és ami feltehetőleg rosszulletét okozta. Nem mintha így tudná vagy hinné, egyszerűen csak egy életre megundorodik tőle. Eljárása ennek ellenére, mivel túlélése esélyeit növeli, „bölc és előrelátó”. Konrad Lorenz csodálatos kis könyvének, a *Salamon király gyűrtijének* olvasója előtt pedig bizonyára emlékezetes maradt, miképpen kegyelmez a szerelmi párharcban győztes hím farkas megadása jeléül a torkát elharapásra kínáló legyőzött ellenfelének: cseppet sem könnyen, továbbra is fenyegető morgás közepette, fokozatosan engedve csak állkapcsa szorításán, nem kis vonakodás árán mondván le arról, amit a jelek szerint nagyon is szívesen tenne – önmagával való vívódás, „belső dráma” árán csak, ha úgy tetszik.

Mindkét esetben gátlásról van szó különben, az elsőben, a patkányokról szólóban, létfenntartóról, a másodikban, a farkasokat bemutatóban, fajfenntartóról.

Ámde miért ezek az állati példák? Ha egyszer az erkölcsről meditálnék...

Mert akárhogy nézem is, „állatian” ideillenek. Főleg a második, a maga kegyelmi gesztusával, amiért egyedek közt hat, s így, kellő pillanatban, de mindig következetesen fellépő gátlásként „interperszonális” kapcsolatot szabályoz, olyasvalamit jelent tehát, amit emberi kapcsolatrendszeréről, emberi közösségről szólva erkölcsnek hívunk. És hát az erkölcsben nagyon is a gátlás játsza a döntő szerepet, nemegyszer emlegetünk is erkölcsi gátlást, s nevezzük a minden rosszra és aljasságra kész embert gátlástalannak. De a gátlás természetrajza akár még külön is indokolhatja ezt a párhuzamot, éppen amiért a győztes farkas nagyon szívesen átharapná ellenfele torkát, s amiért nehezebbre esik úrrá lennie indulatain, „ellenállni a kísértésnek”. Mégis engedelmeskedni kénytelen a számára *categoricus imperativust* jelentő

„farkastörvénynek” – minden megfigyelés szerint sokkal következetesebben, mint ahogyan az az emberek világában történik.

És hát éppen ez, ez az agresszív késztetést leszerelő gátlás alá kerülés teszi ezt az állati viselkedést nemcsak erkölcsszerűvé, hanem kifejezetten erkölccsé is – legalábbis ha nem kapcsoljuk ezt a fogalmat emberi értelemben vett tudatosságához. Azzal is összecsengően, amire Freud *Totem és tabuja* is emlékeztethet. Nevezetesen, hogy mindennemű tilalomnak csakis olyasmivel szemben lehet értelme, amit megtenni vágyunk. Nem mintha a lélekidomár itt valami újat fedezett volna fel, szövegében mások gondolataira hivatkozva, mellesleg, ezt nem is állítja.

Különben, hogy „édes a bűn”, ezt azért a vallások mindig is tudták.

Állati eredetű lenne tehát az erkölcs? Amit kiváltságosan emberi kategóriának hiszünk. Sőt isteni eredetűnek.

Pedig még csodálkoznunk sem kellene különösebben. Konrad Lorenz megállapítása tükrében, miszerint az „örök emberinek” mondott dolgok mindig valami „ember előtti” jelentenek, úgy tetszik, semmiképpen sem.

És hát csakugyan. Számos olyan tulajdonságról, magatartásról derült ki már (sőt attól tartok, kiderül még), hogy amit fajunk kiváltságának hittünk, meg kell osztanunk az állatvilággal. Legalábbis annak legmagasabbrendű, közvetlenül mögöttünk sorakozó képviselőivel. Olyanféleket illetően is, mint a tanulás, az eszközhasználat, nemcsak az emlékezés, hanem a jövőre irányuló következtetés képessége, rövidebb távon legalábbis. Meg általában is gondolkodás, főleg ha nem kapcsoljuk azt szorosan az öntudathoz, még kevésbé az éntudathoz, legkevésbé pedig a beszéd képességéhez – megfelelkezve róla, hogy előbb kezdtünk gondolkodni, semmint beszélni, s hogy sokszor gondolkodunk szavak, nyelv nélkül is. Tudatunk is mindenképpen előbb volt, mint szavaink, s inkább tudatunk teremtette meg a nyelvet, s nem a nyelv tudatunkat, illetőleg elménket. Törzsfajlódásunk folyamán ugyanúgy, mint egyéni életünk során, e téren is Haeckel rekapitulációs törvényének megfelelően, összesűrítve, zanzává zsugorítottan ismételve meg az egyed kialakulásakor a faj történetét. És a nyelvet gyerekként nemcsak megtanuljuk, alkotjuk, csináljuk is, szavakat találunk ki olyan fogalmakra és helyzetekre, amelyeknek szópárját nem ismerjük még, hogy miután az „igaziakat” megtanultuk, el is feledjük őket. De néhányat meg is jegyezhetünk, párat magam is felsorolhatnék... S mindez nem tudatosan történik, inkább csak a gondolkodás bontakozni kezdő képességének akaratlanul megoldást kereső működésnek segítségével, de már tudatunk megléte mellett. Amiért a gondolkodás képessége, túljutva a bonyolultság egy bizonyos fokán, úgy tetszik, elkerülhetetlenül tudattá is összeáll, „lelket alkot”, beszélni nem tudó s nem is a beszéd képessége felé haladó állatoknál is. Nem is csak a

legmagasabbrendűeknél, így az adott helyzetben többnyire csak egyféleképpen viselkedni tudó, meglehetősen merev „ösztönprogrammal” születő rovaroknál is. Megfigyelőik ebben, a lényeket tekintve legalábbis, egyetértenek.

De talán hagyjuk is az ösztönt. Ezt az ismereteink hiányát kitűnően elleplező fogalmat, amit mintha csak az istenképzet helyébe tennénk. Aquinói Szent Tamás Istenének helyébe – aki mintha csak tamáskodó hajlamai miatt érezné szükségesnek számba venni Isten létének minden általa fellelhető bizonyítéka közt azt is, hogy az állatok semmit sem tudnak arról, amit csinálnak. Hozzánk hasonlóan mellesleg, hiszen az ember emészt is, akár a belgyógyászat nyilvános rendes tanára, akár laikus, alkalmasint írástudatlan. Vagyis ami az ösztönt illeti, alig tűnik az istennél bármit is jobban megértetőnek. Nem mintha teljességgel haszontalan fogalom lenne, éppen csak ha közelíteni kezdünk hozzá, részeire szakad szét, bonyolult összetevőket megmutatóvá. Számptalan más fogalmunkhoz hasonlatosan – Aquinói Szent Tamást, attól tartok, inkább igazolva, semmint cáfolva. Akár még az erkölcs isteni eredetét illetőleg is.

Úgyhogy az eredetéhez az ösztönösnek mondott állatok felől közelítve, miért ne lehetnének az állatok a maguk módján erkölcsösek is. „Ösztönösen erkölcsösek”, ha így jobban tetszik.

„Ösztönösség” és „tudatosság” konkrét tettek esetében értelemszerűen kizárja egymást. Ösztön és tudat semmiképpen sem.

Még az embernél sem, bármennyire is ő a legkevésbé ösztönös lény földünk élővilágának fajai között. Szinte minden helyzetben többféle viselkedés közt választani képesen inkább leépült ösztönmaradványai, „ösztöncsökevényei” vannak csak, szükségletei mellett, amelyeket többnyire nagyon is sokféle módon elégíthet ki. Mind a létfenntartást, mind a fajfenntartást illetőleg.

De talán nem is éppen szerencsés a kettő szétválasztása. Mert ami az egyed számára előnyös, előnyös a fajra nézve is. Csoportosan élő fajoknál mindenképpen, emiatt is tekinthetők leginkább az ilyen fajok győzteseknek az evolúció történetében. Élén végtermékével, „céljának” is érzett nagyrabecsült fajunkkal – bármennyire kétes értékűnek, sőt katasztrófába torkollónak tűnjék is ez a győzelem napjainkban.

Még ha a lét- és fajfenntartó ösztön megkülönböztetése gyakorlatilag elkerülhetetlen is. Akár annak kimondásakor is, hogy az állatok társas kapcsolatait szabályzó „protomorális” magatartásformák szempontjából mindenképpen a fajfenntartó mutatkozik érdekesebbnek. Külön amiért még a magányosan élő állatoknál is kialakít – ideig-óráig – bizonyos társas kapcsolatokat. A hozzájuk kötődő viselkedésformákkal, gyakran bonyolult

„rituálékkal” együtt, valójában a kétneműség létrejöttétől kezdve, amiért is az egyedek közti „kommunikáció” kezdetei is innen erednek, a megfelelő viselkedés kiváltása megfelelő viselkedés segítségével, kérdés-felelet játék utódok létrehozása érdekében. Mert itt mindenképpen kooperatív magatartásra van szükség, együttműködésre, nem agresszív kapcsolatra az azonos fajú, de külön nemű egyedek között. Még ha az azonos neműek kapcsolatában megtalálható a vetélkedés és így az agresszió is, vagy mint a pár pillanattal előbbi násztárs, illetve a szerepét betöltött nemző atya felfalása, táplálékká lefokozása a beteljesült szerelmű imádkozó sáska nőténye által, megint csak az utódok érdekében. De az ezzel összefüggő magatartás mégis inkább egymás felé tartó és összehajló, olyan viselkedési formákat kitermelő, amelyeket ha emberi szemmel tekintünk rájuk, mondhatunk „erkölcsöseknek” is. Megkockáztatva, hogy az erkölcs, „mint olyan”, a fajfenntartás, a tágabb értelemben vett „nemiség”, a nemek közti kapcsolat szüleménye. Már-már a köznapi szóhasználat ama gyakorlatát igazolva, hogy az emberek nagy része „erkölcs” említésekor többnyire a nemi erkölcsre gondol – Móríckázás, akinek mindenről „az” jut eszébe.

Csak hát a „móríckázás” itt indokolt és megalapozott. Nem csupán a párzással szorosan összefüggő magatartásformákat illetőleg, hanem még inkább ha az ivadékgondozásra is pillantást vetünk: itt bontakoznak ki leginkább a gyámolító, segítő, sőt egymást kölcsönösen támogató viselkedési formák különböző változatai, az altruizmus és a szolidaritás megnyilvánulásai, a gyengédségéi, sőt a szeretetéi. Nem kevésbé a bátorság, a hősiesség és az önfeláldozás megnyilatkozásai, már bizonyos halfajtáknál is. Nemesyszer az irodalmat is megihletve – gondoljunk a fészekből kihullott fiókáját vadászzebbel szemben védelmezni próbáló borzolt tollú verébre Turgenyev vadásznaplójának lapjairól. Pedig az állatok jól felbecsülik az erőviszonyokat, a kisebb fajok vagy példányok többnyire menekülnek a nagyobbak elől: ezt a rendet csakis ivadékaikat védelmezve képesek felborítani. Jobbára az anyaállatok, de számos madárfaj esetében, ahol a fiókák kiköltésében és nevelésében is közreműködnek az apák is. Így ezt a gondozó és védelmező szerepet mondhatnánk eredendően nőtény magatartásnak is (még ha tudunk olyan fajokról is, főleg halakról, ahol a nőtény az ikrakerakást követő feladatokat egyszerűen hímjére bízva), bizonyos szempontból „nőtényesnek” tekintve a terhek egy részét átvállaló hímek viselkedését. Alkalmasint a csoport egészét védelmező főnök hímeknél is, mert a jelzésrendszer, a „nyelv” sokszor nagyon is erre vall: a kakas háremét hívó nagy veszélyre figyelmeztető jelzései – ha voltak még baromfiudvar-élményeink, észrevehettük – pontos megfelelői a kotlós által csibéihez intézetteknek.

Bárhogy nézzük hát, az állatvilág közösségi formái, legyen szó párról,

avagy falkáról, legfőképpen a fajfenntartás követelményei köré szerveződtek, s olyan magatartásformák révén maradhatnak csak fenn, amelyeket emberi nyelvre lefordítva csakis a magunk erkölcsi értékrendjébe tartozó fogalmak segítségével fejezhetünk ki. Olyanok segítségével, mint: gondoskodás, segítőkészség, szolidaritás, bátorság, hősiesség. Sőt: szeretet, jószág. Vagy éppen, bármennyire nem érezzük is a szót ma rokonszenvesnek: engedelmesség – méghozzá az erősebbnek és agresszívabbnak, mivel állati körülmények közt ez jelenti a „törvényes” rendet. Olyan fogalmakkal kell élnünk hát, amelyek külön-külön és együtt pozitív erkölcsi értékek hordozói – anélkül hogy magát az erkölcsöt is jelentenék.

Mivel az erkölcs lényege mégsem ezekben rejlik. Nem olyan magatartásban, amely mint az ivadék gondozás, a gondozó és tápláló számára is örömet és kielégülést jelent, szenvedést meg inkább akkor, ha ebben akadályozva van valamiképpen. Hanem ami lemondással jár, lényegéből fakadóan önmegtágadás. Az, ami a legyőzött ellenfele torkát minden erre törő vágya ellenére mégsem átharapó farkas esetében történik.

És amit gátlásnak mondunk. Tabunak, tilalomnak.

Akarva-nem akarva, de nem véletlenül bukkan fel itt a tízparancsolat is, amit egyébként bízást nevezhetnénk „tíztilalomnak”. Amiért nem azt határozza meg, mit *kell*, hanem hogy mit *tilos* tennünk. Jellemző módon, de talán szerencsére is – bár olyan véleménnyel is találkoztam már, amely ugyanezt panaszként fogalmazta meg. Mintha a tiltás nem volna elég. Vagy talán azt is meghatározza még az isteni szó, amit tennünk kell?... Különben is, épp eléggé meghatározta ezt mindig is a mindenkori földi hatalmak, jobbára égieknek mondvá magukat, vagy azok nevében. No de ezt már gyógyíthatatlanul irodalmi fogantatású anarchista hajlamom mondatja velem...

Mindenesetre kezdetben vala a gátlás. Kialakulása homályba vész, ám a maga módján megbízhatóan működött, s működik ma is az állatvilágban. Amíg csak az ember áldott vagy átkos tulajdonsága, az értelem, túlfeljett szürkeállománya jó- vagy rosszvoltából, színre nem lépett. Kimozdítva az ember állat őstét „paradicsomi” állapotából. Fel- és kiemelve vagy éppen romlásba döntve.

Szempontról kérdése, hogyan látjuk ezt. Ám hogy az értelem a maga felforgató működésével bonyodalmakat okozott, aligha lehet kérdéses. Ha úgy tetszik, a tudás fájának gyümölcse, „jónak és rossznak tudása” következtében.

De hogy az „ösgátlásnál” és kis időre az állatvilágnál maradjunk még, kockáztassuk meg a feltevést, hogy néhány ma is érvényesnek számító, illetve a kultúrák nagy többségében „hatályban lévő” tilalom gátlásként még inkább

majomnak, mint embernek mondható ősunknél is működött már. Mint az incesztusé a csimpánzoknál anya és fia közt (apa még „nincs”, így az apa és lánya közti számításba sem jöhet), úgyhogy tudatosodása és kimondása feltehetőleg utólag társult az eleve meglévő mellé – elképzelhető, hogy éppen az áthágás példái nyomán. Még inkább a magyarázataként, utólagos racionalizációjaként az „ösztönösnek”.

Hogy ezt vagy azt megtenni nem szabad, mert... S itt következik most valami, amit rendkívül fontosnak érzek. Hogy bármilyen normáról, tilalomról vagy parancsról legyen is szó, a norma értéke vitathatatlan, megkérdőjelezése fel sem merülhet.

Indoklás, magyarázat ugyanis nincs: a primitív nemzetségi-törzsi társadalomban a tabu azért tabu, mert tabu, ha pedig mégis van magyarázat, sohasem a célra irányul, mindig az okra. Mindenekelőtt a megszegőt fenyegető veszedelemre, főleg hogy a tilalom áthágója halállal lakol. De legjobb esetben is a tabu eredetére, a szellemek tilalmára utal, ők is fenyegetik a tilomszegőt szörnyű bosszúval. Amiért is a racionális szemlélő számára a norma hol ésszerű, hol nem, bár kialakulásakor feltehetőleg az volt, megvolt a gyakorlati értelme, betartása a közösség számára bizonyos előnyökkel járt. Csakhogy míg „földi oka” idővel feledésbe merült, maga a norma továbbra is érvényben maradt. Gyakorlatilag közömbösként vagy a körülmények változása folytán hátrányosként is. Megszegése azonban változatlanul bűnnek számít, illetve szégyennek inkább – mivel a kettő közt ezen a szinten nincs is különbség, külön szó sem a nyelvben a kettő jelölésére, mert ami van, inkább csak a szégyent jelenti. Következésképp pedig, ha nem taburól, hanem csak megrögzült szokásról van szó, a közösség megvetését, legenyhébb esetben kinevetését. Többnyire elégséges eszközként is a szokás betartásához.

De megfellebbezhetetlen az erkölcsi norma a szakrális kultúrákban is. Az archaikus államban – a már városközpontú papkirályságokban, majd birodalmakká szélesülő istencsászárságokban. Ám de itt is indoklás nélküli, isteni parancs, hatalmi szó. Amint azt a dolgokat zseniális tótágasból szemlélő Hamvas Bélatól is megtudhatjuk, mivel szerinte az erkölcsi norma nem is az emberi együttélés szabályozására szolgál, egyszerűen az istenség akarata csak. Mintha az erkölcs nem is az ember érdekében létezne, hanem földöntúli hatalomért, mintegy annak nagyobb dicsőségére.

Bár ezen csodálkozunk sem kellene különösebben. Ezek a kultúrák, isteneinek sokszor beláthatatlanul „pluralista” állatseregleteivel együtt, sokkal „monolitabbak” és „totalitáriusabbak” annál, semhogy ez másképp lehetne. Elképzelhetetlen, hogy erkölcs és törvény szabályozó szerepét ne isteni szóként hirdessék, s emberért létezését maradéktalanul felismerjék. Még kevésbé, hogy ezt állítsák értékrendjük középpontjába.

Ehhez már a birodalmak perifériáin élő és különböző kultúrák közt hajóztató, kalmárszellemű görögökre volt szükség. Az értékek relativitásának felismerőire és az irónia felfedezőire. A filozófia leválasztóira a vallás testéről. Világi kultúrára. Meg persze az irodalomra – arra, amit ma elsősorban annak nevezünk.

Mivel a napjainkban is létező kultúrvallásokban a hangsúly szintén az isteni akaraton van. Az archaikus magaskultúrákból (is) kisarjadó Ótestamentumban is, annak ellenére, hogy a próféták a népért szállnak szembe sokszor a földi hatalommal, de az égi nevében. Az Újtestamentum némileg más képet mutat: Jézus „liberális” viszonyulása a Törvényhez, s benne egy vitathatatlan „emberközpontúság”, mindenekelőtt példabeszédekben kap hangot, de sok hasonlót sugallnak a kora világi filozófiáját és általában is a klasszikus görög–római kultúrát jól ismerő Pál levelei is. A kereszténység alapját képező Megváltás pedig éppen a bűnös emberért történik, a Gondviselés szintén érte létezik, ám a bűn változatlanul „Isten akaratának megszegése”. Legfőbb vétünk tehát az engedetlenség, Isten ellen vétkezünk elsősorban, hogy ember ellen ne vétkezzünk, azt Isten akarja. Allah úgyszintén: prófétája, a vallástörténet e Leninje, ugyan nemcsak gyakorlatias, hanem pragmatikus, sőt „praktikus” is, ám az iszlám szó jelentése „Isten akaratában való megnyugvás”, a Korán egyetlen szűrőjében pedig több szó esik a gyehennára jutottak szörnyűséges szenvedéséről, mint együttvéve az egész Ó- és Újszövetségben.

Vagyis a „miért bűn a bűn?” kérdésének firtatása, túl az isteni akarat tudomásulvételén, maga is bűn, s így mi sem természetesebb, mint hogy a földi hatalom is ennek jegyében büntet és jutalmaz is.

Úgyhogy a változás, a norma „földreszállása”, az európai kultúra történetében immár másodszor megint csak a világiasság térhódításakor következik be. Az egyház ideológiai egyeduralmának megrendültekor, a reneszánszban, egyetemes géniuszokat és szörnyembereket is felszínre hozva, a reformáció és ellenreformáció harcai során, a felvilágosodás korában. Mint mindig, valahányszor az értékek viszonylagossága láthatóvá lesz. Amikor a boncolgatók, a „rákérdező”, a kételkedők és tagadók is színre léphetnek: a filozófusok, költők, írók, művészek és – egyéb komédiások. Bomlasztó és támadó erőként, de a védekezők és védelmezők gondolkodásában is változásokat hozva. Előmozdítóiként az erkölcsök fejlődésének.

Vagy talán mégsem?

Mivel az erkölcs kapcsán emlegetünk „örök érvényű” normákat is. Nemritkán éppen a tízparancsolatot idézve. Ha mindig betartanánk, minden rendben is lenne...

Holott elég végigfutnunk rajta, hogy „történelmi kategória”-ként mutakozzon meg. Külön az első három Istenre vonatkozót illetőleg. Mert ha hívők vagyunk, rendben van, ha viszont nem vagyunk azok – legfeljebb a hívőket tisztelhetjük. Ám a többi hét, az emberre vonatkozók egyikének-másikának esetében is... „Ne kívánd felebarátod feleségét”... Mert attól tartok, ehhez ma hozzátennénk: „... illetve férjét”. Mert hát megszületésének korában a feleség kívánsága aligha lehetett fontos. Kívánhatott, akit akart, vétkезhetett a gyakorlatban is (erre több-kevesebb lehetőséget minden kor adott), ha egyszer sorsa, a büntetés vagy a megbocsátás, férjeurától függött. Lévén az asszony éppúgy tulajdon, mint a szolga vagy a szolgálóleány (a rabszolga és rabszolgalány), a barom vagy a ház, amit a felebaráttól elkívánni szintén tiltott dolog volt.

De hát ezeken a dolgokon végtére is túl vagyunk, nemde? Elméletben és a gyakorlatban is.

Elvégre rég megszűnt a rabszolgaság, embereket vagyontárgyként kezelő adásvételi szerződést legalábbis földünk egyetlen államában sem köthetünk a törvény előtt. Kiment a divatból a párbaj, Európában pedig, néhány rezervációs szigettől eltekintve, a vérbosszú is. Emberek kínzását, gonosztevőket is, nemcsak törvény ítéli el, hanem a közgondolkodás is, állatokét úgyszintén, egyre több országban szűnik meg a halálbüntetés. De hát végtére is mégiscsak lejátszódott közben sok minden, egy némely fejezete az erkölcs történetének. Hogyne, természetesen.

De inkább csak az erkölcsi gondolkodás történetében.

Az etikáéban inkább, a moráléban kevésbé. Mivel az etika filozófia; tudomány, elmélet, emelkedett szellemek fényűzése. A morál szokásrendszer, közfelfogás, közmegegyezés. És gyakorlat. Nem mintha az etika „termékei” idővel nem válhatnának morállá is. Megfelelő csatornákon szét- és leszívárogyva. De többnyire tökéletlenül, leegyszerűsítve és vulgarizáltan válva azzá. Ha ugyan nem átfordulva önmaguk ellentétébe.

Vagyis a fejlődés inkább csak „szellemtörténetileg” mondható egyértelműnek. Dióhéjban felvázolva valahogy úgy, hogy kezdetben, félig-meddig még az állati létben és az emberi őstörténet hajnalán volt néhány beidegződött és együttélési szabályként működő gátlás, amelyekből, a későbbi tapasztalatokból kialakultakkal együtt, tabu lett, tilalom, aminek áthágása szellemek, majd istenek bosszúját-büntetését vonta maga után. S ugyanúgy a közösséget is, később meg a rátelepedő és államá lett hatalomét semmivel sem kevésbé. Vagy ha nem, hát szégyen volt vagy bűn, ám hogy mi a szégyen vagy a bűn, azt mindig is a közösség vagy a hatalom határozta meg. Nem az egyén tehát, aki ha meg is szegte, elfogadta a norma érvényességét. Lelkiismerete és lelki furdalása lehetett ugyan, de csupán freudian értelmezett

„felettes én”-ként: amiért engedetlen volt – tekintélyként ismerve el önmaga felett a közösség értékrendjét és az azt betarttató hatalmat. Legyen ez a hatalom az apáé, a nemzetség- vagy törzsfőé, királyé vagy császáré – amíg csak tekintélye meg nem ingott, kialakítva az autonóm személyiség létrejöttének és színreléptének lehetőségét. Példának okáért az athéni patriarchális társadalom leépülésének jóvoltából, majd a demokrácia csődjének is, nyilvánvalóvá téve, hogy a nép, a *démosz*, nem csalhatatlan, sőt nagyon is csalható, s nem is mondható mindig makulátlannak. Nem véletlen ugyanis, hogy általában Szókratészban és mártíromságában látja az erkölcstörténet az első ilyen személyiség megjelenését. Bizonyára joggal, még ha nyilván nemcsak a büröklevet kiívó bölcsnek lehettek „szókratészi” gondolatai, másoknak is, éppen csak bölcsen hallgattak róluk. Még ha nem is lehettek sokan, mivel az önálló gondolkodás legkevésbé éppen az erkölccsel kapcsolatban mondható az emberek jellemzőjének. Többen lehettek a Szókratész által befolyásoltak, a „megfertőzöttek”. Merthogy a kor leggátlástalanabb személyisége, Alkibiadész, éppen az ő környezetéből került ki, ennek azért mindenképpen szimbolikus a jelentősége.

Ennyit az erkölcs „vertikális” fejlődéséről. Mivel létezik egy „horizontális” is, a normák érvényességi körének kiterjedése.

Mert „örök érvényű” normák mégis akadnak, egyikük-másikuk a tízparancsolatban is megtalálható. Csak hát a „felebarát”, aki ellen ezt vagy azt tilos volt elkövetni, eredetileg csak a zsidó néphez tartozott. Mint minden nép (vagy csak törzs) esetében, a többi idegen, ha nem ellenség, közömbös, akiből holnap már lehetett ellenség is. S e téren a fejlődés nemcsak lassú, hanem visszaesésektől is terhes, vargabetűket is leíró. Sőt a kezdet kezdetén az érvényesség köre akár még „univerzálisnak” is mondható a maga nemében: a győztes farkas már többször említett torok-el-nem-harapása a farkas fajának minden egyedére érvényes, nemcsak a falkabelire, nem is ok nélkül emleget hát Lorenz az emberiség csoportokra tagolódása, törzsi, nemzeti kizárólagossága, nem kevésbé pedig rétegszovinizmusa kapcsán „álfajképződést”. Nem mintha csodálkozhatnánk, amiért az emberiség egységének tudata viszonylag későn alakult csak ki, hogy e téren a görögök nem egy bölcselőjével is „baj” volt még, s hogy valójában csak a kereszténység terjedésével válhatott „tanná”. Szélesebb néprétegeknél is tudatosodva, ám mindig csak elméletileg – na meg a „mi kuttyánk kölyke”-érzésektől mindig újra visszazorítva. Nemcsak holmi „emberi gyöngesség” következtében, hanem a gyakorlat akadályaiiba is beleütközve. Ha egyszer nem az „emberiség fiának” születünk, hanem konkrét emberekének, akik valahová tartoznak is. Ahonnan az ember kiszakíthatja ugyan magát, de... vagyis lehet belőle szent, mártír, forradalmár, ám ugyanígy – hatalom birtokában – szörnyeteg is. Ahogy az századunkban is épp eléggé tapasztalhattuk.

Itt is megmutatkozik hát a fejlődés, hogy is ne mutatkozna, éppen csak felette kétélű módon.

De nézhetjük a fejlődést másképpen is, az érvényesnek számító normák betartása felől megközelítve. Arra gondolva, hogy a normát az állatok *mindig*, a primitív népek *majdnem mindig* betartják, a mind fejlettebb társadalmak tagjai viszont a civilizáció előremenetelével lépést tartva *egyre kevésbé*. Illetve *látszólag* csupán.

Úgyhogy efelől nézve akár regresszióról is beszélhetünk. Nem mintha a (vissza)fejlődés vonala akár így is töretlen lenne. De azért könnyen áldozatul eshetünk bizonyos optikai csalódásnak: Rousseau-ként a „természetben” látva aranykort. Vagy Hamvas Béla módjára a szakrális kultúrákban.

Bármennyire betartsák is azonban erkölcsi normáikat az ősi, primitív társadalmak, normaszegők itt is léteznek. Nélkülük a norma meg sem született volna. S a megtorló szankciók sem, a kíméletlenek.

A kíméletlenül következetesek is, mivel itt a közösség egésze ügyelt a norma betartására. Mert a nemzetség, a törzs még egy test, egy lélek, Lévi-Strauss szerint legalábbis, a közösség tápláló köldökzsinórával leszakadt egyén egyszerűen behal a kiközösítettség állapotába: abba, hogy senki sem szól hozzá, mindenki elfordul tőle, még ha egy ujjal sem bántja. Az ausztráliai bennszülöttek közt állítólag ma is létezik még egy bizonyos lyukas csont, feltehetőleg valamilyen állat csigolyacsontja. Amit a törzs megbízottja ad át a kizárásra ítéltnek, nemegyszer a városba szakadtnak, a családjával többé nem törődőnek. Aki ettől kezdve többé sem ételt, sem italt nem vesz magához, mielőtt megszűnne élni – háromnapos teljes letargiáját követően, amit még kórházi mesterséges táplálással sem sikerült soha egyetlen napnál tovább meghosszabbítani. Feltéve, hogy hihetünk az erről szóló forrásnak, bár én nem érzem lehetetlennek. Nem mintha a törzs nem hajtaná végre a halálos ítéletet sokszor „tettelesen” is. Bűnösökön és „újítókon” egyaránt, ha egyáltalán léteznek ilyenek, mivel ez a kettő itt egyre megy – gátat vetve minden mozgásnak vagy legalábbis az észrevehetetlenségig lelassítva a változásokat.

De hasonló lehetett a helyzet a szakrális kultúrában is. A feltehetőleg véres eseményeknek is köszönhető egyensúlyi állapot beálltát követően, ám mércéink szerint rendkívül hosszú időn át. Pedig itt már állam is volt, és írott törvények, sőt „osztálytársadalom”, a kasztrendszer valamilyen formája, „elnyomás” és „kizsákmányolás”, ha úgy akarjuk. Ám az alattvalóktól mindig ugyanazt elváró hatalom hosszú évszázadokon át tartó változatlansága lehetővé tette, hogy a külső kényszer belsővé váljon. Mivel ezekben a kultúrákban, ha a felszínen olykor változott is valami, az értékrend változatlan, a „rendszer” ugyanaz maradt. Bár az óegyiptomi emléket, A

paraszt panaszait olvasva vagy a babiloni hivatalnokok hatalmaskodó korruptségéről szóló ékírásosan ékes bizonyítékokba beletekintve, ez a világ is emberalkotta. Annak ellenére, hogy e kutúráknak sikerült a leginkább „reprezentatív” arcukat hagyományozniuk az utókorra. Ám a harmónia felszíne alatt ott húzódott az iszonyat is, úgy valahogy, ahogy az Hans Castorp álombeli látomásában mutatkozik meg A varázshegy Hó című fejezetében. De hasonló a helyzet a kereszténységet illetőleg is, hiszen a térítés jobbára hatalmi szóval történt, nemegyszer tűzzel-vassal is, ám a mindmáig örökségünket képező erkölcsi értékrendet a hatalom végtére is belénk sulykolt. Örök kárhozat kilátásba helyezésével egészítve ki az evilági büntetés hatékonyságát.

Mert a történelmi tapasztalatok szerint bármilyen morális értékrend csak úgy rögződhet tartósan, ha nemzedékek során át hat, meghozzá a kényszer és a meggyőzés együtt, tehát az erőszak „propagandával” kiegészítve, na meg a jutalom reményével is. Ezért merülhet itt föl még az a bizarr gondolat is, hogy a bolsevizmus rendszere, ha töretlenül sztálinista hatalomgyakorlás mellett ötszáz éven át maradhatott volna fenn, talán még valamilyen „kommunista erkölcsöt” is képes lett volna kitenyészteni. Ha erre gondolunk, mindenképpen szerencse a történelem ütemének felgyorsulása.

Az is, ami szintén ezzel függ össze: korunk erkölcsének „pluralitása”. Bármennyire a diszharmóniát jelentse is ez, kevesek autonóm etikája mellett, az értékrend bizonytalanságát csak a többségnél. Mindenekelőtt a legutóbbi évszázadok mindinkább megiramodó történelme, nem utolsósorban napjainkban még mindig gyorsuló technikai fejlődése következtében. Egymás mellett élő vallások, párhuzamosan létező vagy egymást követő ideológiák, forradalmak és ellenforradalmak, különböző, de viszonylag rövid életű diktatúrák, tömeges ki- és bevándorlások, ki- és betelepülések és -telepítések, óriássá duzzadt városok következtében. S mindennek folytán réteg- és szubkultúrákkal-erkölcsökkel, közöttük olyanokkal is, ahol az érdekeltek inkább a törvényes rend megszegését-kijátszását s nem betartását érzik kötelezőnek, nemegyszer megtorló mechanizmust is működtetve mindazzal szemben, ami a törvényhozó, illetve az uralkodó rétegek szerint a társadalom egészére érvényes: nem a törvényes hatalom tekintélyét tisztelve, hanem inkább „anonim tekintélyekhez” igazodva, legfőképpen a „közvéleményhez”. Mindig annak a közösségi kategóriának a normáit követve, amelyben, jobbára beleszületve, élnek, s amihez tartozónak érzik magukat. Össze-összetűzve ugyan brancsbeliékkal is, ám könnyebben engedve állkapcsaik szorításán, mint amikor azok kívülállók gégeire szorulnak. Hogy az azonosulás e körébe kik tartoznak, más kérdés, patriarchálisabb etnikai- vagy rétegg kultúrák esetében többen, „atomizáltabbakéban” kevesebben, míg a „legfejlettebbeknél” ez a kör az ún. kiscsaládra szorítkozik

csak. A többiek, akik iránt civilizált embernek mégiscsak illene a szolidaritás némi jelét mutatnia, átmeneti hangulati hatásoktól eltekintve, inkább csak képmutatás tárgyát képezik. Napjainkban talán sokkal inkább, mint bármely más korban. Még ha a képmutatás ostromozása minden kor prófétáinak, hitszónokainak és íróinak mindig is kedvenc tárgyát képezte – nemegyszer képmutatásból.

Csak hogy korunkban már végképp a norma betartásának merő látszata tekinthető a kívánatos normának. Amiért is a norma komolyanvevőjének, netán számonkérőjének könnyen jut a számkivetettség osztályrészéül. Bármely pillanatban bűnbakká válhat hát, balekká a legjobb esetben.

Deviáncssá, normaszegővé.

Jöhetnek hát – nem a bűnözők, alkoholisták, elmebetegek, hanem, akiket némi rokonság mégiscsak fűz ezekhez is. Legalábbis a kényszerpálya tekintetében.

De előbb egy rövid intermezzót még.

Csak hogy elmondjuk: annak az útnak alapján, amit az erkölcsi gondolkodás fejlődése befutott, minden merev normákon épülő kódexerkölcs joggal hat idejétmúltnak. Napjaink embere ne meghatározott titalmakhöz igazodjon hát, hanem egy bizonyos értékrendhez. Tudva, hogy önmagában semmi sem jó vagy rossz, tettei lehetséges következményeit igyekezzen felmérni inkább. Vagyis gondolkodva legyünk erkölcsösekk, cselekvők vagy nem cselekvők, mások érdekeire is figyelve, ahogy a helyzet kívánja. Dekoratív deklarációként lebegtetve akár a „szeresd felebarátodat, mint tenmagadat” parancsát is, de inkább az élni és élni hagyni elvének vagy a „mit nem kívánsz magadnak, ne tedd embertársadnak” lapos tankönyvigazságának jegyében járva el inkább. Értelmünk révén jutva birtokába értékrendünknek, s juttatva hozzá másokat is. Belátásos alapon mindenekelőtt.

Csak hogy itt több minden felmerül mindjárt.

Az is akár, hogy ez a hajlékony és belátásra épülő autonóm erkölcsiség arra a személyiségtípusra méretezett, amely az erkölcsi gondolkodás fejlődését a leginkább előrevitte. Önmagából indulva ki, de alighanem elfeledve, hogy az emberek többsége képes ugyan gondolkodni, ám a gondolkodás nem éppen élvezet a számára. Meg hát az agy (az állati és emberi egyaránt) létfenntartó szervként önzésünket igazol is; igencsak résen kell lennünk hát, hogy ilyen irányú működését tetten érhessük. Emellett a racionális belátás önmagában kevés, erkölcsi értékrend beépüléséhez a személyiségbe érzelmi tényezők is szükségeltetnek. Azonosulás és kötődés, nem utolsósorban személyekkel és személyekhez is. Nemcsak iskolabani tanulás, hanem öntudatlanul megfigyelő is, látott példák követése – alkal-

masint farkasaink gátlásai is ekként rögzülnek. Mert azért rögzülhet más is: civilizált és jól idomított leszármazottja gazdája parancsára nagyon is kész elharapni fajtársa torkát. Gazdája fajtársáét is. De menthet életet is, ha erre programozták be.

Büntetés és jutalom segítségével, jóra vagy rosszra. Úgy, ahogy a közösség vagy a hatalom is tette ezt mindig is az emberrel, mindenekelőtt a vallás segítségével. Kiskorúsítva a nagykorúakat is – csak hát az emberek többsége, tudatilag és erkölcsileg, kiskorú, nemde?

Voltaire mindenesetre annak érezte őket. Ezért mondhatta a vallásról, számomra is igaznak tetszőn: ha nem létezne, ki kellene találni. Hasznosnak és áldásosnak tartva szerepét, éppen csak tanításait ásva alá – boncolgató és mindent nevetségessé tevő szelleme segítségével. De hát „csak” azért tartani igaznak valamit, mert jó (el)hinni, mert vigaszt nyújt, mert a halál tényét segít elviselni, mert bűnök elkövetésétől tart vissza, vagyis mert hasznos, ellentmondásként feloldhatatlan. Korunkban meg végképp nem leplezhető el.

Még ha pillanatnyi jelenünk kedvezni is látszik a vallásosság bizonyos reneszánszának. Amiért valahányszor egy, az emberi értelemre épülő elképzelés megbukik, úgy, ahogyan az most térségünkben is történt, szükségképpen az értelemben vetett bizalom is meginog, mintha a kevés túl sok lett volna. Nem mintha az egyházak odahajló segítőkészsége nem érdemelné meg minden tiszteletünket, bizonyos egyházi emberek bámulsos erkölcsi szilárdságról tanóskodó magatartása meg éppenséggel csodálatunkat. Példáik mindenképpen lenyűgözőek.

Úgyhogy a hitből vagy bármi másból fakadó „erkölcsi megújodás”, mindenekelőtt itt, vákuumos térségeinkben, tőlük függetlenül hat illúziósnak. Amiért is ha lesz is valamiféle kibontakozás, s remélnünk kell, hogy lesz (mást mit is tehetnénk?), sokkal inkább ígérkezik gazdaságinak, moralistáknak aligha lelkesítően üzletiesnek. Inkább egy önértékekből kialakult egyensúly eredményeként, semmint az erkölcsök hatása következtében. Valamiféle „posztmorálnak” is nevezhető játékszabályrendszer jóvoltából, mivel bizonyára valamennyiünknek meglesznek majd kis és nagy játékaink vagy játszmaink inkább – azoknak is nyilván, akiket kijátszanak majd. Mert azért tudomásul kell vennünk, hogy a demokrácia, minden nagyszerűsége ellenére, kisszerű is.

Sőt talán elsősorban az.

Franz Boas, a század első felének neves etnológusa szerint a legrimitívebb etnikai közösségek soraiban is akadnak az átlagosnál racionálisabban gondolkodni képes egyének. Okozóiként mégis bizonyos változásoknak ezekben az ősi társadalmakban.

Deviánsnak lenni különben annyi, mint az útról letérni. Arról a

bizonyosról – keskenyebből vagy szélesebből –, amelyet a valamiért mérvadók igaznak kiáltanak ki. Így lesz a deviáns bűnös is egyben megregulázandó vagy épp elpusztítandó. A legszerencsésebb esetben is le- vagy eltévedt, eltévelyedett, akit vissza kell terelni az útra, vissza a nyájhoz. És ha ez sikerül, örül a pásztor. Épp csak minek örül? Magáért a juhért, amely, éppen mert elveszettek hitte már, egyszerre értékesebb lett a szemében? Vagy a nyáj érdekében, nehogy az útról letérőt a többi juh is kövesse – hogy végül azon kevesek számítsanak már deviánsnak, akik mégis az úton maradtak. Mivel az út mindig ott van, ahol a nyáj, hogy is lehetne ez másképpen.

Bármennyire is a nyájtól elszakadtak is az érdekesebbek. Velük foglalkozni látszik érdekesebbnek. Meg a devianciával is természetesen.

Amiért a deviancia esemény, hír, amiért a devianciának „hírértéke” van, nagyon is pulitzeri értelemben, a „ha egy kutya megharapott egy embert, az nem hír, de ha egy ember megharapott egy kutyát, az hír” formulájának megfelelően. Ámde Maupassant is azért írt mindig boldogtalan asszonyokról, mert „a boldog asszonyoknak nincs történetük”. Lévén az irodalom tárgya, már amikor nem is írták még, hanem énekelték „csak”, mindig is a történet, a történet, a rendkívüli, a csodás, és amiben mindig is benne volt, hogy valaki megszegte a normát, letért az útról. Még ha ez eleinte nem is kérdőjelezte meg a normát, sokkal inkább igazolta azt, és számon is kérte.

Csak hát a normától eltérővel foglalkozás szükségképpen vezetett el a normaszegés és a normaszegő, másképpen a deviancia és a deviáns megértéséhez. Veszedelmesen közel kerülve a norma értékének és érvényességének vitatásához. Úgy tetszik, a naiv eposzban még nem, de a tárgyra felülről „lekacagó” homérosziban már igen, s az ógörög drámában még inkább. Mindenekelőtt a tragédiában. Amiért a közegét képező társadalomban egyformán érvényes erkölcsi normák ütköznek össze benne, amiért Antigonének és Kreónnak a maga szemszögéből egyformán igaza van, méghozzá morálisan is, azt sugallva, hogy az érvényes értékrend egészként be sem tartható már, s így a tragédia éppen azért lesz tragédia, mert hősei e betarthatatlanság következtében esnek áldozatul a megsértett erkölcsi világrend visszaütő megtorlásának. De a vígjáték esetében sincs nagyon másképp: bármennyire szilárdabb erkölcsi alapra legyen is szükség a kinevetés és kinevetetés magabiztosan ítélkező talapzatához. Mivel a görbe tükröt tartás, az érvényesnek hitt vagy kikiáltott, de be nem tartott értékrend kíméletlen számonkérése, azzal, hogy a létezőt veti bírálat alá, s a látszat és valóság közti szakadékot mutatja meg, mindenképpen romboló erő. A minden úgy van jól, ahogy van hívei és haszonélvezői számára mindenesetre. És a hatalom szemében is, legyen bár szó a létezőt mindenáron fenntartani kívánó hatalomról vagy éppen a mindent megváltoztatni akaróról – annál is inkább, mivel az utóbbiról is hamar kiderül, hogy igazi szerepe mindenképp

a megőrzésben teljeseedik ki. Hogy lényegéből fakadóan nem is lehet más: konzervatív csak.

Ellentétben az irodalommal. Nemcsak a „szépirodalommal” persze, hanem a filozófiával és tudománnyal is. Mindazzal, ami gondolkodástörténeti tényezőként játszott és játszik szerepet a történelemben. Függetlenül a szemlélet „haladó” vagy „konzervatív” voltától, a műben vagy életműben hirdetett vagy csak abban rejlő eszmék mibenlététől. Mivel az irodalom eleve, mivoltából adódóan deviáns, normától eltérő és normaromboló. Még ha a múltat védelmezi is, mivel azt is, a netán visszasírtat is, gondolkodás révén veszi szemügyre.

De deviáns az író is, a filozófus, a gondolkodó „személy szerint” is. Szerepéből adódóan, de személyiségjegyeit tekintve szintén. Nemcsak mert ember és szerep óhatatlanul kölcsönhatásba kerül benne, s „foglalkozási betegségé” lesz, hanem bizonyos fokig már szerepének kezdete előtt is létező alkati sajátosságai folytán, amelyek így szerepvállalását is meghatározzák. Mindenekelőtt amiért „átlagosnál racionálisabb” gondolkodásra képes, mivel az alkotó, kreatív típusú személyiségre mindenképpen a racionális/logikus gondolkodásnak ez a fokozott képessége jellemző, a következetesen gondolkodni tudásé, a végiggondolás tudásáé – szemben a minduntalan lépést vétőkkel, a botladozókkal és visszalépni kényszerülőkkel, a másokhoz igazodókkal. Vagy a hibáikat hiúságból, makacsságból be nem látókkal. Nem mintha a gondolkodó nem kényszerülne korrekcióra, szüntelenül ezt is teszi, éppen csak kevesebb késéssel, rövidebb „visszacsatolások” segítségével, magával a gondolkodási folyamattal szinte egyidejűleg. Ezért racionális személyiség mindig a gondolkodó, akkor is, ha tartalmát tekintve szemlélete, világlátása irracionális, transzcendentális vagy éppen misztikus, gondolatmenetének valamilyen irracionális vagy fiktív kiindulópontja következtében, ahonnan elindulva azonban következetes logikával halad a maga útján, külön világot alkotva, netán az örület ama fajtáját, amelyben ott van a „rendszer”. De nemcsak azért olyan, amilyen, amiért „intelligensebb”, „kreatívabb”, amiért átlagon felüli intellektuális adottságokkal bír, hanem mert gondolatait nem képes féken tartani és nem kimondani. Nem hagyja magát zavartatni másoktól, következőképpen gátlástalanabb, „erkölcstelenebb”.

Legalábbis a szó köznapi értelmében. Amiért az „erkölcs” nem gátlásként működik benne. Léven nem passzív tudomásulvevője, hanem aktív megismerője a valóságnak, s így erkölce sem automatizmusként funkcionál, nem eleve rögzült belső kényszerként. De mivel kritikussága az igazságokat eleve elfogadó, „szokáserkölcsöknek” hódoló „nyájszellemmel” is szembehelyezi, nem enged reflexszerűen a külső kényszernek sem. Vagyis... szívesen írnám le itt, hogy nem konformista, de sajnos lehet az is, hiszen

miért ő ne lenne képes létfenntartó szervként működtetni agykérgét, s így inkább csak szerepe egyeztethető össze nehezen a konformizmussal.

De talán az is beleférhet mindebbe, hogy a gondolkodó, illetve az alkotó, mindennek ellenére „erkölcsös” is.

Egyformán jellemezhető „erkölcstelenként” és „erkölcsösként” is.

Bár jobb lenne talán „erkölcsös” helyett „erkölcsi” lényként meghatározni. „Homo ethicus”-nak nevezni. Úgy értve ezt, hogy fokozott erkölcsi érzékkel is rendelkezik, még ha ez alatt nem valamilyen külön képességet kell is értenünk, mivel ez a magasabb intelligenciából és kreativitásból alighanem önmagától adódik. Igényként is, hogy a gondolkodó racionálisan kívánja értékelni és újraértékelni az érvényes normák valóságos emberi kapcsolatokat szabályzó szerepét, értelmét, célját, s ezeket szem előtt tartva kéri számon azt a közösség tagjaitól, másoktól és önmagától is. Vagy veti el, mint ész- és célszerűtlent, netán nagyon is látva annak értelmét, de egyszerűen fütyülve rá. Ám ha ezt teszi is, nem azért teszi, mert nincs tisztában tettének morális/etikai dimenzióival, vagy mert ezt illetőleg becsapja magát (kritikussága nehezen engedi meg számára az önámítás kényelmét), inkább tudatosan adja el az ördögnek lelkét. Valamiért, amit többre értékel, alkalmasint „etikai okból”, hogy a rosszat ne csak kívülről tanulmányozza, hanem belülről át is élhesse.

Vagy az esztétika csábításának enged.

Mivel az alkotó esztétikai lény is, nemcsak „homo ethicus” hanem „homo aestheticus” is. Itt sem valami külön esztétikai érzék vagy érzékenység jóvoltából, az ilyesmi a széplelkek sajátja inkább, nem annyira az alkotóé, mint a műélvezőé. S különben is az esztétikumnak nem sok köze van a köznapi értelemben vett széphez vagy a természet szépségéhez, több az izgalmashoz és izgatóhoz, mindahhoz, ami esemény, történet, élmény. És ami munkát ad az agynak, tanulmányozás tárgya lehet, megoldandó probléma, legfőképpen pedig „ihlető” az alkotáshoz, nyersanyag, forrás. Mindahhoz tehát, ami csak az „igaz úttól” távol, a kisszerűség és az unalom felségterületén túl található meg. A jelenséget így talán esztétikai indíttatású eltévelyedésnek is nevezhetjük, ami némileg talán érintkezhet az „úgy döntöttem, hogy gazember leszek” formulájával is, ám ez utóbbit mindenekelőtt a „hatalom akarása” motiválja, viszont ha tudatos, ez sem „erkölcs alatti”, sőt szívesen tetszeleg „erkölcsfelettség”-ben. Mindkettő esetében „túl jön és rosszon” vélve találni magát. Mindenesetre ez az esztétikai természetű eltévelyedés megnyilvánulhat életvitelben, a „rossz virágai” keresésében (Baudelaire), de lehet belőle filozófia is, egyetemességre törvő világszemlélet, amoralizmusban, erkölcsellenességben jutva kifejezésre. Mint... de ki ne találta volna már ki, hogy itt most a puritán lutheránus lelkeszcsaládban zseniként született „Antikrisztusról” lesz szó,

aki mintagyerekként és eminens diákként alighanem túl soká vette komolyan korának nyárspolgári-filiszteri morálját, hogy azután már csak annak teljes elméleti felrobbantása árán bújhasson ki burkából. Dionüszosztól megittasultan, kíméletlen leleplezőjeként a hétköznapi morálnak, a „birkaerkölcsnek”, annak máig sem felülmúlt természetrajzát prezentálva. Ámde azonosítva azt az erkölcs egészével, nem téve különbséget morál és etika között. Mindenekelőtt művészetfáltésből öntve ki a fűrésztővízzel a gyereket is. De alapjában véve annak az agressziót felszító kihívásnak engedve, amit a gondolkodó a nem gondolkodással, sőt annak erényeként feltüntetésével szemben mindig is érez, azt a gyanút táplálva, hogy a gondolkodó voltaképpen nagyon is erőszakos lény, éppen csak erőszakossága a közvetlen fizikairól szellemi síkra tevődött át.

Nietzsche mindenesetre erre a kihívásra egyedül egy művészetközpontú utópiával válaszolhatott.

Etikai utópia helyett esztétikai utópiával.

Akár „erkölcsös”, akár „erkölcstelen” tehát a gondolkodó, valahogy mindenképp kapcsolatban áll az erkölccsel. Párbeszédet folytat vele, „szituáció” fűzi hozzá. Ezzel összefüggésben lesz az utópista is.

Akkor is, ha nem ír ideális államról, vagy alkot meg igazságos társadalmat felkínáló programot, naiv ártatlansággal vagy tudományos igénytel egyengetve a régi lerombolásának útját. Ha csupán bemutat, megjelenít, leír, akár a legszűkebb magánélet világára szorítkozva csak. Ilyen értelemben minden mű és életmű megannyi különbejáratú utópia is, etikai vagy esztétikai fogantatású, minden kézzelfogható világjavító szándék nélkül is, minél „szuverénebb” alkotásról van szó, annál inkább. Kötődjék bár valamilyen ideológiához, vagy sem, gyakran még kifejezett kritikai hozzáállás nélkül is kiváltója, elindítója, fel- vagy újraélesztője lesz egyik-másik ideológiának, befolyásolója valamilyen ember- vagy társadalomjavító eszmerendszernek. S használati tárgya is, eszköze, játékszere, amit az ideológiák hordozói felhasználhatnak. Élve vele vagy visszaélve, bizonyítva-bizonygatva általa mindannak károsságát, erkölcstelenségét és embertelenségét, amivel szemben állnak. Lám, ilyen rossz ez a világ – ami csakugyan rossz is. Épp csak nem bizonyos, hogy azért rossz, amiért a kérdéses ideológia annak véli, még kevésbé, hogy az ideológia elképzelései szerint változtatható vagy „váltható” meg. De azért az irodalom vagy a filozófia egészéből sugárzó kép sokkal inkább változ(tat)ást sürgető, radikalizmust és forradalmiságot felszító, mozgósító, semmint belenyugvást sugalló. A leírt rossz révén pedig, mintha csak valami szőnyeg fonákját néznénk, a negatívumok pozitív ellenképét is megtalálhatjuk.

Úgyhogy belőle napjainkban még Lukács György „kritikai realizmusának” koncepciója is sajátos groteskséggel rajzolódhat ki: mintha az irodalom évszázadokon, sőt évezredekken át azért alkotta volna meg remekműveit,

hogy előkészítsen egy olyan világot, amely olyan tökéletes lesz, hogy – nem is lesz benne szükség irodalomra. Amíg csak a megvalósítására irányuló kísérlet, mármint hogy ez a tökéletesnek szánt világ minden korábbinál elviselhetetlenebbre és borzalmasabbra sikerült, véget nem vetett ennek a fenyegető illúzióknak.

Elméletileg is újra utópiává változtatva vissza azt, ami gyakorlatilag antiutópia lehetett csupán.

Nem mintha az utópia végleges lehetetlenülése nem hagyott volna tagadhatatlanul űrt is maga után. Mivel a gondolkodó és alkotó világa enélkül menthetetlenül különbejáratú utópia lehet csak.

1990. november

EGY ARCHAIKUS NÉPI IMÁDSÁG MOTÍVUMAINAK JELKÉPRENDSZERE

SILLING ISTVÁN

Archaikus népi imádságaink gyűjtéséhez a műfaj népköltészeti alkotások sorába történő hivatalos besorolása után kezdtünk, illetve Erdélyi Zsuzsanna rendkívüli értékű kiadványának, a *Hegyet hágék, lőtöt lépék* címűnek kézhez vétele nyomán. A gyűjtés ideje az 1980-as évek elejére tehető, helye pedig egy bácskai magyar falu: Kupuszina (Bácskertes). Szülőfalunk nyelvjárási sziget voltát a kéziratban lévő *Kupuszinai tájszótárban*, folklórijának gazdagságát pedig eddig az *Ismeretlen anyám* című balladaskötetben és több népköltészeti, illetve néprajzi témájú tanulmányban mutattuk be. Az itt gyűjtött archaikus imádságokról is szoltunk már néhányszor. Jelen esetben vizsgálódásunk tárgya a népi imák motívumkincsbeli jelképgazdagsága. Hiszen egész jelképrendszer-költészet ez a műfaj, és e zsúfolt képanyagot igyekszünk most feloldani.

Az imák elmondásának a célja az isteni gondviselés biztosítása. Falunkban a legtöbben a Miatyánkot, az Üdvözlégyet, a Dicsőséget és a Hiszekegyet imádkozzák. A hajnali, déli és esti harangszó hallatán pedig az Úrangyalát. Kupuszinán igen sokan, több százan végzik a rózsafüzért is. Sok rózsalevél van a faluban, ahol minden hónap első vasárnapján általában a délutáni litánia után a titkot váltják.

A népi imádságok ismerete is jelentős. Bár az imákat mondók életkora egyértelműen nem határozható meg az öregek jelzővel, hiszen igen fiatal adatközlőink is vannak, az idősek istenféelme, a másvilágra való készülődés megerősíti bennük az imádkozás szükségességét, így az ő számuk jóval nagyobb. A terjesztés, a hagyományozás letéteményesei pedig, mint azt a „Kitől tanulta az imát?” kérdésünkre adott „Anyámtól, öreganyámtól” válasz bizonyítja: a nők, akiknek mélyebb vallásossága, érzelmi fogékonysága hangsúlyozottan jelenik meg az átörökítés folyamatában.

A népi imádságok elmondása nem kötődik a liturgiához, sem más felekezeti szertartáshoz. Általában a család vagy az egyén imáiként léteztek mindig. Az egyházi jóváhagyás is hiányzott részükre. Maga az imádkozó helyezi őket napi imái közé, elé vagy mögé, a többi ima sorába, tehát

imafüzérben is élhetnek, de imádkozhatja egyedül csak ezeket is. Az imádkozás helye sincs meghatározva. Történhet a házban, az udvaron, a szántóföldön munkavégzéskor, útközben vagy bárhol.

Napjainkban a magyar népi imádságok legavatottabb szakértője Erdélyi Zsuzsanna, hiszen az ő nevéhez fűződik ezen alkotások népköltészeti műfajként való elismertetése. Bár előtte is foglalkoztak a nép imáival, főleg Bálint Sándor, a magyar vallási néprajz legkiemelkedőbb kutatója, aki előtt pedig Kálmány Lajos közölt 1891-ben 13 értékes ráolvasó imádságnak nevezett alkotást ebből a témakörből. Kálmány már a múlt század végén megjegyzi, hogy „már jobbra csak az öregasszonyok imádkozgatják”, amit most mi egy egész század elteltével teljes hitelességgel még megismételni sem merünk, mert adatközlőink életkora 8–92 évig terjed, s a gyűjtés idejében nyolc éves kislány még a jövő század közepén (Kálmány után 160 évvel) is tudni fogja ezeket az imákat, s valószínűleg tanítani is unokáival. E műfajnál a hagyományozódást, talán, sohasem lehet befejezettnek tekinteni, épp az imák *basznoosságának* köszönhetően, ahogyan jobbra nevezik őket. S amíg az ember szorongatottságában segítségért folyamodik, s ki ne tenné ezt, addig az Istenhez fordulás, a vele való kapcsolatteremtést elősegítő ima élni fog.

Nem bizonyított még ezen imádságok szóbeli vagy írásos eredete. Nem tudjuk, vajon az írott anyagot tanulta-e meg s terjesztette a nép, vagy pedig a nép ajkán élő imák kerültek lejegyzésre, nyomtatásra, s később így, írott alakban történő újbóli terjesztésre. Az utóbbi mód főleg imaponyvák alakjában történt, ami a búcsújárásokon kimondottan jelen volt. A búcsújárás pedig a kicsit is vallásos falusi ember életviteléhez szigorúan hozzátartozott. A kupuszinaiak főleg a doroszlói, almási, máriagyúdi, tekijai (mind Mária-kegyhely) búcsúkra jártak s járnak, és onnan hozták filléres imafüzeteiket, melyeket aztán szakadtra imádkoztak a családban, illetve a rokonok vagy ismerősök.

Irodalmunk középkori fejlettségének vizsgálatához is támpontot nyújt a népköltészetnek ez a talán legrégebbi rétege, a Mária-síralmak, a himnuszköltészet, a vallásos dráma hajdani virágkorában született irodalomhoz, melyet mára csak elfelejtett műfajként tartunk nyilván, azonban lám, a vallásos népköltészet, illetve a nép vallásos áhítata a XXI. század elejéig megőrizte e kimondottan középkori motívumú alkotásokat. És hadd hangsúlyozzuk ennek jelentőségét ezen a mi vidékünkön, melyet sokan oly előszeretettel címkéznek hagyományok nélkülinek, főleg irodalmi téren. Ebben a műfajban az itt nem létezőnek nyilvánított középkori írásos költészetnek a szájhagyományozódás útján fennmaradt szóbeli emlékei valának egykorvolt irodalmunkról, melynek eredete még korábbi időkbe nyúlik, amikor nem tudjuk a szó vagy az írás elsőbbségét.

Kupuszinán gyűjtött imáink jó részének csak a bajelhárítás: a rontás, a

gonosz sátán elleni védekezés szándéka a témája. Az ember védelmi mechanizmusa hallik ki belőlük. E mágikus képzetekre utaló imádságainkban, melyeknek központi témája Krisztus szenvedése, a szenvedéstörténet, Mária fájdalma, a pogány és a keresztény képzetek keverednek. Az ősi szómágia és az egyházi eredetű imádkozás szinkretikusan jelentkeznek. A baj, a gonosz, a rossz szellemek sorra kora középkori fogalmak. Erdélyi felosztása szerint népi imádságaink „kétirányú szellemi hatást jeleznek:

a) egy »keleti«, inkább mágikus hagyományokat fölillantó kapcsolatot elsősorban a ráolvasó imádságokkal, a magyar kántáló énekekkel, majd a román–szláv kolinda-koleda-költéssel, valójában rítusénekekkel”, s tovább nem is idézzük a tudóst, ugyanis mi most épp egy ilyen típusú imádság variánsainak vizsgálatához fogunk. Ez a bajelhárító, ún. esti ima, amelynek Kupuszinán 27 variánsát leltük meg. Ebből 15 önállóan, míg 12 archaikus imamotívummal együtt szerepelt imafüzérbe ágyazva. Ez a leggyakrabban előforduló népi imádság Kupuszinán, egyben a legrövidebb is. Ez a típus egy Európa-szerte elterjedt kora középkori ima első motívumait foglalja magában. Imádkozzák katolikusok, reformátusok, evangélikusok, görög-katolikusok egyaránt.

Az imák napja a középkor óta a péntek volt, Jézus Krisztus kínhalált szenvedésének napja. Mi azonban most egy mindennap végzett ima variánsait mutatjuk be. Az imádkozás helye sincs meghatározva, de mivel esti imáról van szó, általában a szobában, asztal mellett vagy az ágy szélén ülve, illetve az ágyban mondják lefekvés előtt.

Az imák közreadásánál ügyeltünk arra, hogy a kevés eltéréssel bíró variánsokat is lejegyezzük, mert előfordul, hogy egy-egy motívum, igazi jelkép csak abban az egy eltérő szóban mutatkozik meg igazán. Csak a teljesen megegyező szövegeknél jelöltünk több adatközlőt. A kupuszinai nyelvjárást, nyomdatechnikai okok miatt, nagyolt átírásban adjuk közre.

1. IMA

Én lőfekszők én ágyamba,
Mint a Krisztus koporsóba.
Három angyal velem hál,
Egyik őriz, másik vigyáz,
Harmadik a lelkem várja.

(Makk Guzsvány Katalin, 49 éves)

2. IMA

Én lőfekszők én ágyamba,
Mind a Jézus koporsóba.
Három angyal áll mellettem,
Egyik érzi testemet,
Másik érzi lelkemet,
Harmadik érzi utolsó órámat.
Ammén.

*(Molnár Siplika Mária, 85 éves;
Krisztián Koleszár Erzsébet, 90 éves;
Dienes Antalovics Anna, 49 éves)*

3. IMA

Én lőfekszkő én ágyamba,
 Testőm, a lelkőm a koporsóba.
 Három angyal a fejem főlőt,
 Ögyik éréz éfélíg,
 A másík a hajnalíg,
 A harmadík a utolsó órámíg ammőn.

*(Szurap Hodovány Katalin, 85 éves;
 Szlámecka Popovics Katalin, 69 éves;
 Horváth Buják Erzsébet, 85 éves;
 Janovics Novák Ilona, 78 éves)*

4. IMA

Én lőfekszkő én ágyamba,
 Testi-lelki koporsómba,
 Három angyal éréz öngőm,

Ögyik fejtől, másík lábtól,
 Harmadík a lelkem várja.

*(Polgár Klára, 70 éves,
 Karlicsek Molnár Verona, 86 éves)*

5. IMA

Én lőfekszkő én ágyamba,
 Testi-lelki koporsómba,
 Három angyal éréz öngőm,
 Ögyik fejtő, másík lábtő,
 Harmadík a lelkem várja.
 Jėzus, Mária, Szent József, légy velem!
 Segítsetők mőg tízti, víztí,
 Hirteleny haláltú,
 Gonosz embőr szándékátú!
 Adjon Isten jóéccakát édesapámnak,
 édesanyámnak, minnyájunknak.

(Ladányi Polgár Éva, 66 éves)

6. IMA

Én lőfekszkő én ágyamba,
 Lelki-testi koporsómba,

Három angyal áll főlöttem,
 Ögyik a fejemtí, másík a lábomtú,
 Harmadík az utolsó órámat várja.

(Szklenár Veszelity Anna, 87 éves)

7. IMA

Én lőfekszkő én ágyamba,
 Mind Úrjėzus koporsóba,
 Fejem alá köröszőt vetők,
 Három angyal fejem fölött,
 Ögyik vigyáz, másík öröz,
 A harmadík bűnös lelkőmet várja.

(Klucsovski Erdősi Viktória, 82 éves)

8. IMA

Én lefekszek én ágyamba,
 Testem, lelkem koporsóban,
 Három angyal fejem felett,
 Érizzen meg ögyik éfélíg, másík
 hajnalíg,

A harmadík utolsó órámíg.
 Szorongatásimba, nyomorgatásimba
 Nem bízom magam másba,
 Csak az Úr Jėzus Krisztusomba
 És az én Megváltómba.

*(Veszelity Fridrik Mária, 61 éves –
 írásban kaptam)*

9. IMA

Én lőfekszkő én ágyamba,
 Lelki-testi koporsómba,
 Három angyal éréz öngőm,
 Ögyik érzi fejemet,
 Másík érzi lelkőmet,
 Harmadík a világ életőmet.

(Gulyás Pópé Anna, 69 éves)

10. IMA

Én léfekszek én ágyamba,
Mind Úrjézus koporsómban,
Fényes csillag fölöttem,
Boldogasszony mellettem,
Jézus, Mária légy velem!
(Szekeres Janovics Mária, 76 éves)

11. IMA

Én léfekszek én ágyamba,
Mind a Jézus koporsóba,
Jobb felí álítom Boldogságos Sziz
Máriját,
Bal felí Szent Józsefét,
Hátam megé érzé angyalomat,
Elibem átkarolom megfeszítét
Jézusomat. Ammen.

(Balog Báliity Verona, 88 éves)

12. IMA

Én léfekszek én ágyamba,
Mind a Krisztus koporsóba,
Három angyal fejem fölét,
Égyik ériz, másik vigyáz,
Harmadik lelkém várja.
Szent kérészt élöttem,
Fakérészt mellettem,
Három angyal fölöttem,
Égyik ériz, másik vigyáz,
Harmadik lelkém várja.

(Kajári Váci Katalin, 49 éves)

13. IMA

Én lefekszek én ágyamba,
Mind a Krisztus a koporsóba,
Nehéz álom el ne nyomjon,
Gonosz sátán meg ne csaljon,
Őrizz angyal minket éjfélig,

Szűz Mária virradtig,
Krisztus Urunk mindörökkig ammen.

(Ladányi Kabók Anna, 66 éves)

14. IMA

Én léfekszek én ágyamba,
Mind Úrjézus koporsóba,
Nehéz álom el nē fogjon,
Érdégcsalás még nē csaljon,
Krisztus kídēt három angyalt,
Égyik vezér, mások vigyáz,
Harmadik várja a lelkēmet.

*(Molnár Guzsvány Verona, 73 éves;
Ujlakos Guzsvány Mária, 55 éves;
Maros Lukácsevics Erzsébet, 73 éves)*

15. IMA

Én léfekszek én ágyamba,
Mind a Krisztus koporsómba,
Nekem vagyom három érzé angyalom,
Égyik fekszik, másik nyugszik,
A harmadik feloldoz.
Nehéz álom meg ne nyomjon,
Gonosz télem távozzon!

(Pécsi Sóta Verona, 74 éves)

16. IMA

Én léfekszek én ágyamba,
Mind a Krisztus koporsójába,
Nékem vagyom három őrző őrangyalom,
Égyik fektet, másik nyugtat,
A harmadik feloldoztat.
Uram, Istenem,
Vess köröszötöt fejem alá
Ét újaddal, ezér angyaloddal,
Több imátoroddal,
Nehéz álom még nē nyomjon,
Gonosz tőlem eltávozzon!

(Balogh Fiser Mária, 78 éves)

17. IMA

Én léfekszek zén ágyamba,
Mind a Krisztus koporsóba,
Nékem vagyon három érzém érangyalom,
Egyik fektet, másik nyugtat,
Harmadik föloldoz.
Nehéz álom még ne nyomjon,
Gonosz tőlem távozzon!

Uram, Istenem!

Ves kérésztét fejem alá
Öt újjaddá, öt csöp vérédde,
Többi imátoroddá!

(*Asztalos Bazsantik Rozália, 73 éves*)

18. IMA

Én fekszek én ágyamba,
Mind a Jézus koporsóba.
Van nekem három érzéangyalom,
Egyik altat, másik nyugtat,
A harmadik föloldoz,
Hogy a nehéz álom még ne fogjon,

Gonosz tőlem távoztasson!

Uram, Jézus Krisztus!
Ves kérésztét fejem alá,
Ét újjaddal, ét csöp vérrel,
Ezér angyalokkal,
Mindén mártírokkal!

(*Pópé Pavlik Verona, 82 éves*)

19. IMA

Én léfekszek én ágyamba,
Mind a Krisztus koporsóba.
Nekem vagyon három őrző angyalom,
Egyik fektet, másik nyugtat,
Harmadik feloldoz,
Nehéz álom meg ne nyomjon,
Gonosz tőlem távozzon!

Uram, Istenem,

Vess kérésztét fejem alá
Öt újjaddá, öt csep vérédde,
Ezér angyaloddá,
Téb imátoroddá!

(*Cselyuszka Molnár Katalin, 70 éves*)

Imánk szerkezetileg nem tagolható, mint az általában jellemző az archaikus népi imádságokra, melyek a szenvedéstörténetet elevenítik föl. Azonban tartalmi szerkesztettsége nagyon is jelenvaló. Mindegyik variáns kezdő sorában szerepel az alvásra készülődő ember ágya, melybe pihenőre kíván térni. Pihenőre-e? Vagy esetleg örök nyugovóra? A válasz az *ágy* jelképes megfelelőjéből, a második sor *koporsó* szavából cseng vissza: bizonytalan időre fekszik le az ember. Nem tudja, megvirrad-e. Hiszen az álom a sötétség birodalma, amelyben hatalomra tör(het)nek a szörnyek, gonoszok, és az alvó többé fel sem ébred. A képzettársítás valóban kézzelfogható: az alvó ember olyan, mintha meghalt volna; míg ez visszafelé is érvényes: a halott olyan, mintha csak aludna, álmodna, tartja a nép. A fogalmi összetartozás evidens.

Az alvó–halott ember koporsóba tétele valójában a jelképes bárkába tétel, mely a halottat a túlvilágra szállítja. Állításunk óegyiptomi eredetre vezethető vissza, ahol a Nap éjjel szintén halott. Tehát az emberi *test* is, amikor nyugszik, mit sem tud magáról: halott. Az embernek ezért mindenkor készen kell állnia a halálra, az Úrral való utolsó nagy találkozásra, ezért is fekszik az aludni tévő jelképesen koporsóba, mintegy felkészülve az álmában

bekövetkező halálra. Az ágy és a koporsó egyazon csónaknak a megfelelője, melybe őseink halottaikat temették. Ugyanúgy szimbóluma az ágy–koporsó a bárkának is, amelyen a holtak járják a túlvilági utat. Ez a megfelelés nem középkori eredetű, mint ahogy archaikus népi imádságainkról tudjuk, hanem jóval korábbi, nyelvfejlődésünk legelső, nagyon is pogány szakaszából való; illetve még messzebb, az ókori civilizációk világába nyúlik vissza. Azon kultúrák motívumai éltek az általunk vizsgált ima keletkezésének idejében – ami meghatározhatatlan az utóbbi ezer éven belül –, a nép tudatában.

Az emberi lét legtitokzatosabb, megfoghatatlan és láthatatlan tulajdona a *lélek*, amely egyetlen halhatatlan része a világi porhüvelynek. A keresztény tudatformában éppúgy, mint az ősi pogány mitológiában. Legsajátosabb tulajdonsága ez a halhatatlanság. Ha megvizsgáljuk imavariánsaink második sorát, látható, hogy a koporsóba nemcsak a porlandó *test* készül, hanem a *lélek* is. Az álomra, áttételesen a holtak vizeire készülő imádkozó bizalma szólal meg így: nem halok meg, legalábbis nem örökre. Ha a lelkem is velem van, akkor a baj nem érhet utol, elhárítom magamtól azt. A pogány tudatformának a keresztény életfelfogás elemeivel történő keveredése a többi variánsban a Krisztus, a Jézus, az Úrjézus nevének említésében érhető tetten. A koporsóba temetett Krisztus sem maradt sokáig Lázár sírjában, hanem harmadnapra feltámadt. A pogányok testéből – valamely állat alakjában – kirepülő, elszálló lélek egyértelműen azonos Jézussal. Az embernek vele történő hasonlítása a feltámadás, felébredés, új életre kelés biztonságát jelképezi. Amikor Krisztust veszi mintául az ember, mintegy behelyettesítve magát az ő személyébe imája szavaival – valójában a pogány szómágia alkalmazásával – elhárítja az éjszaka folyamán érhető bajt. Az új élet ilyenén való biztosítéka a keresztény hitvilágban sokkal későbbi, mint az óegyiptomi kultúra napistenének éjszakai halálából történő újra ébredése; illetve ugyanennek az istennek, aki gabonaisten is egyben, az új élet csíráját hordozó tulajdonsága. Az elvetett magból a gabonaisten újra növényt: életet sarjaszt, vagyis a koporsóba fektetett s eltemetett – elaludt – ember újból életre kel. Az ősi pogány hit és a keresztény egyház szimbólumai itt még harmonikusan megférnek egymás mellett.

Az Esti ima 3. sorában jelentkezik az *angyal* motívum. Az angyalok túlvilági lények szinte minden mitológiában és többféle szereppel bírnak. Esetünkben is különböző jelentéstartalom hordozóiként értelmezhetők. A nyugovóra készülődő imádkozó hívó, vagyis igaz ember, az Ószövetség szerint, Isten angyalainak oltalmát élvezi, és Tóbiás könyve szerint ők viszik Isten színe elé az imát. De az álomra, mint már mondtuk: a halálra felkészült lélek mellett álló angyalok funkciója az ítélethozatal is (a keresztényeknél ezt Mihály arkangyal végzi), mellyel bejelentik a túlvilágra távozás tényét, s ugyanakkor elvezetik a lelket, Lukács evangélista szerint, az

örök boldogságba, illetve a kívánt feltámadásba. Tehát ők közvetítenek Isten és ember (akár élő, akár holt) között.

Az angyalok védelmező funkciója is hangsúlyozottan van jelen a keresztény műveltségben: az *őrangyalszerep*. Imánk három angyalt vagy három őrangyalt említ. Mindkét esetben valójában őrangyalokról van szó, a Biblia három legismertebb őrangyaláról: Gáborról, Mihályról és Rafaelről. A bajelhárító, pogány elemeket is tartalmazó ima itt már kimondottan keresztény minősítést kap. Azonban a *hármás* szám említése ismét visszavezethet az ősi számmisztikához is, csakhogy a három a Biblia szerint is különös fontosságú szám, hiszen a világmindenség rendjét jelképezi, vagy a Szentháromságot, esetleg a Háromkirályokat, illetve a hét őrangyal közül az említett három legismertebbet. S az angyalokkal kapcsolatban nyomatékkal beszélhetünk a hármás számról, hiszen a 9 angyali kar háromszor három rendbe oszlik. A Kupuszinán gyűjtött Esti ima variánsaiban már minden bizonnyal ez a keresztény vallás által használt szerepe miatt került be a hármás szám.

Az imabéli angyalok feladata is így oszlik meg: egyik éjfélíg őrzi a lelket, a másik hajnalig, illetve a világosság beálltáig, míg a harmadik az esetleg, de minden percben bekövetkezhető halálig.

A keresztény és a korábbi kultúrák angyalábrázolása *csillag* képében egyetlen variánsban él (10. ima). Az ókori Mezopotámiában ez a csillag az istenek nevét is jelenti, vagy más ősi kultúrában is felsőbbrendű lényét. Az alvó ember fölött fénylő csillag lehet az üdvözültek lelke, akár az Ószövetséget, akár az amerikai indiánok hiedelemvilágát nézzük. A Számok könyvében a Megváltó szimbóluma a csillag, míg másutt maga az istenháromság. Az említett ima folytatása már közelebbről enged meg határozni e csillagot. A kereszténységben Szűz Mária, vagyis a Boldogasszony jelképe a Vénusz, míg a korábbi mitológiákban az újjászületésé. A felébredés, illetve feltámadás szimbóluma ismételen jelen van.

Ez az egyetlen előfordulás is hosszas tanulmányozást igényelne, melyben egyaránt tárgyalhatnánk e motívum ősi, illetve keresztény eredetét s ottani jelentését. Minden esetben a védelmező vagy megváltó szerepe domborodna ki, mint ahogy imánk mondja is: Egyik *őríz*, másik *vigyáz*, illetve a vezér *vezérel* a mennyei boldogságba.

A Boldogságos Szűz Mária említése egy másik variánsban (11. ima) már az ima kimondottan keresztény eredetét bizonyítja, hiszen a „Jobb felől állítom Boldogságos Szűz Máriát / Bal felől Szent Józsefet” szövegben Szűz Mária mellett ott szerepel mindenkori párja, jegyese, Szent József is. A *jobb és a bal* oldal értelmezését már nem vezethetjük vissza a mitológiai ellentétpár jelentkezésére, hiszen éppen ellenkező oldalon tűnik fel a férfi és a nő, és egyikükre sem vonatkoztatható a negatív jelentéstartalom. Viszont az ima

folytatását is figyelve: „Hátam mögé őrző angyalomat / Elibem átkarolor megfeszített Jézusomat” – felfedezzük a *négy égtájr*a való utalást, az Ős elemek meg a pusztító angyalok számának jelenlétét. Az imádkozó a vilá minden részéről érke(zet)ő baj elleni védekezésre hívja segítségül a fel sorolt oltalmazókat. Az Ószövetség szerint elől van kelet, tehát Jézus, s arr hátul, az nyugat, az őrangyal. Jézus, vagyis a kelet a Paradicsom, az igaz lelke boldogsága, ahová az elől-előtte lévő út vezet a lelket.

Az angyalok őrzik az imádságot mondó ember *fejét és lábát*. Konkréta: mindent, testének minden részét, egész testét. Átvitt értelemben pedig : kezdetet és a véget, a *legfőbbet*, az elsőt jelentő fejet és a hatalmat jelképező lábát egyaránt. Magát az életet valójában, testtel és lélekkel egységben.

Az amazóro sor leginkább az ember utolsó óráját, a halált emlegeti. A *halál* az aludni térő hívó előtt álló éjszaka gyümölcse, amely a születés után : legnagyobb esemény az ember életében. Nem jelenti kizárólag az elmúlás: csupán a földi értékekét, hiszen „egy új, magasabb rendű létezés ígéréte szimbolizálja”. A halál képében jelen van a pusztítás és a teremtés is, és ép e fohász elemzése kapcsán már többször szoltunk a tartalomba: fölismerhető új élet ígéréteinek jelenvalóságáról.

Az ima magvát képező sorok vizsgálata után kitérhetünk a bajelhárító egyéb szavait hordozók számbavételére.

A *kereszt, keresztvetés* a kereszténység legelterjedtebb szimbóluma, s Krisztussal való egység jelképe, a feltámadás képe. A halál feletti győzelemé. Az Ószövetségben e jel viselője oltalmat talál Istennél a halál ellen. A „Fejer alá köröszöt vetek” imarész ekképpen a haláltól, főleg az örök haláltól, : kárhozattól való óvakodást hivatott elősegíteni, s éppúgy keresztén felségjelű védekezés, mint a „Szent kereszt előttem / Fakereszt mellettem sorok. Az utóbbi azonban kettőt is említ. A szent kereszt a Megváltó keresztje aki az igaz, az örök életre vezető, elől lévő úton áll, a minden eshetőségre számító keresztény lélek igazítására. Itt Jézus Krisztus ismételen elől, kelete: van, s mutatja a Paradicsomot. A fakereszt sem magyarázható a földi életbe: maradás szimbólumaként, de a halál utáni életével igen, hiszen a sírra tet fa(kereszt), a lélekfa a halott mását jelenti, és a sírra ültetett növény is anna: további életét, mint a Két kápolnavirág típusú balladáink is idézik. Nyomatékkal bíró védekezés ez utóbbi.

Az „Uram, Istenem / Uram, Jézus Krisztus / Vess keresztet fejem alá sorokból nem a védekező cselekvést, hanem a bajelhárító kérést olvassuk k melyben az imádkozó keresztényi alázatában mintegy magát méltatlanna tartja a gonoszt távol tartó keresztvetésre, ezért magát az Úristent, illetve Jézus Krisztust kéri erre. Az Úristen, illetve Jézus eszközei a bajelhárításba: az *ujjai*, és a *vére*.

A kéz Isten fegyvere, az ujjak szintúgy, melyekkel Isten az igaz hívót megkönyékező gonoszt bünteti; bár az ujjak mutogatása eredetileg rontást elhárító erővel is bírt. Krisztus öt ujjának említése szorosan összefügg Krisztus öt szent sebével, illetve a következő sorban említett, onnan kicsöppent öt csöpp vérével. A vér az emberi élet szimbóluma. Akit vérrel ajándékoznak, az életet nyer. Akit Krisztus vérével védelmez, az el nem kárhozik, az részesül a megváltásban. A véráldozat emlékei sejlenek fel ezen sorokban, mint a kiengesztelés, a bajelhárítás módszerei.

Az *ötös* szám mitikus jelentésű: az embert, az életet, az emberi élet harmóniáját jelképezi. Imánkban való szereplése, bár csupán az ujjak és a vércsöppök jelzőjeként másodlagos, mégis az előbbiek földöntúli volta mellett az evilági létre vonatkozik: a test és a lélek harmóniájára, az igazi viszonyra ember és Isten között. Az *ötös szám* a pentagramma szögeinek száma, amely megvédi a még földi életet élő lelket a gonosztól. A vér és az *ötös szám* együttes fellépése hatványozza a védelmi mechanizmus hatékonyságát.

Isten segítői az angyalok. Róluk már szoltunk. Számuk ez esetben *ezer*. Az angyalok száma különben számtalan, akár a csillagoké, és az ezer itt nagyon sokat, számtalant jelöl, valójában: mindegyiket jelentésű.

Az *imátor* szó valószínűleg nyelvromlás eredménye, jelentése esetleg imádó lehet.

Az istenek világvilágával történő kapcsolatteremtés ősi felfogás szerint az álmon keresztül történhet. Ilyenkor az álmodó sok mindent megtudhat a jövőndőről, amiről tilos beszélni, mert csak Isten a megmondhatója; azután a maga életében bekövetkező rosszról is, amely megnehezíti további életét. Ezért van szükség a *nehéz álom* elleni védekezésre. Álomban látogatják az embert a gonosz szellemek, szépasszonyok, boszorkányok, tündérek, melyek ártalmára lehetnek. A népi hitvilág e szörnyei ellen szól a két sor: „Nehéz álom meg ne nyomjon / Gonosz tőlem távozzon!” Majd a következő: „Ördögcsalás meg ne csaljon! vagy Gonosz sátán meg ne csaljon!”, az alvás közben művelhető rít cselekedetek (boszorkányság, bujálkodás) elleni védekezést szintúgy szolgálta, melyből a népi hitvilág egyes elemei jól kihamozhatók.

Az 5. ima záradéka pedig a következő kérést tartalmazza:

Jézus, Mária, Szent József, légy velem!
 Segítsetek meg tűztől, víztől,
 Hirtelen haláltól,
 Gonosz ember szándékától!

A régiek felfogása szerint a *tűz* lehetett hasznos és pusztító. Itt ez utóbbi ellen való védekezés szerepel a kérésben; a haragos tűz a bosszú tüze. Más

esetben a tűz szimbolizálja a lelket, így a bolygó lelket is, melytől szintén óvakodni kellett. Ugyanez szexuális jelképként is él a magyar néphitben, s az álom közben elkövetett szerelem bűnös dolog; míg a tüzesember az ördög megszemélyesítője, a poklot, a pokolrajutást idézi meg. A lázas betegségeket is a tűz jelképezi.

A víz általában pozitív előjelű őselem, azonban imánkban természetesen árvízként, romboló erőként jelentkezik, míg átvitt értelemben az elnyelésnek, a halálnak is szimbóluma. Tehát romboló elemként szerepel.

A tűz és a víz egyaránt előidezhette az anyagiak pusztulását, de az emberi életét is, akár maga a *hirtelen halál*, amely nem engedi meg a keresztény életrend betartását: a végső gyónást és az utolsó kenet felvételét. Ezek pedig bizonyos fokig biztosítékai a lélek továbbélésének az örök hazában. Védekezni kell az ilyen haláltól, s ez a tudat került imánk szövegébe is.

Az imádságot mondó nemcsak önmagáért fohászkodik, hanem jámbor keresztény hívőként imájába foglalja szüleinek békeességes álmát is. Ez szintén sajátossága a magyar imádkozási szokásnak.

Dolgozatunkban egyetlen népi imádság motívumainak jelképeit vizsgáltuk. A 27 föllelt variáns között mindegyik tartalmaz kötött, alig változó szövegrészt. E rész maga a bajelhárítás, mely – mint az előljáróban mondtuk – kevert tudatformájú, pogány és keresztény eredetű elemeket tartalmaz. Az archaikus népi imádságok egyik sajátossága az imazáradék, amely különböző tartalmú lehet: hálaadás, kérés. Esetünkben hálaadásról nem beszélhetünk. A majdnem sztereotip imamag utáni záradékok mind kérések. Van közöttük szabad szövegű, de jobbára ezek is kötöttek és két főbb variáns köré csoportosulnak:

- A) Nehéz álom meg ne nyomjon,
Gonosz tőlem távozzon!
- B) Uram, Istenem!
Vess keresztet fejem alá
Öt ujjaddal, öt csepp véreddel,
Ezer angyaloddal,
Több imátoroddal!

Előfordult a szabad és kötött záradék együtt is.

Esti imánk kérésének tárgya a gonosz haláltól, főleg a lélek halálától, való védelem elnyerése, az alvás mint a nem élés ideje alatt történő bajok elhárítása és az üdvözülés kieszközlése.

Imánk variánsaiban nem találkoztunk az elhunytakért szóló könyörgő résszel.

Tanulmányunkkal a népi imádságok többszörösen összetett szimbólumrendszerét igyekeztünk megvilágítani csupán egy rövid ima variánsaiban. Az

itt lejegyzettek is képet adnak e nagyszerű költészeti forma sajátos világáról, melynek további kutatása sok szép feladatot, és főleg nemes kihívást jelent a folkloristáknak.

IRODALOM

- BÁLINT Sándor: *Népünk imádságai*. Különnyomat a Regnum Egyháztörténeti Évkönyv 1937. évi kötetéből
- BÁLINT Sándor: *Karácsony, húsvét, pünkösd*. Szent István Társulat, Budapest, 1989
- BARNA Gábor: *Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon*. Medicina Könyvkiadó Vállalat, 1990
- BARTHA Elek: *A hitélet néprajzi vizsgálata egy zempléni faluban*. Studia Folkloristica et Ethnographia 5., Debrecen, 1980
- BESENCZI Sándor: *Népi imádságok Kalocsa vidékéről*. Folklor és Etnográfia 41., Kossuth Lajos Tudományegyetem, Néprajzi Tanszék, Debrecen, 1988
- CSORBA Béla: *Temerini néphagyományok*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1988
- ERDÉLYI Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtöt lépék* (Archaikus népi imádságok). Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1978
- ERDÉLYI Zsuzsanna: Archaikus szövegmélekek a nógrádsipeki néphagyományban. In: *Nógrádsípek* (Tanulmányok egy észekmagyarországi falu mai folklorjáról). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980, 183–234. p.
- ERDÉLYI Zsuzsanna: Archaikus népi imádságok. In: *Magyar néprajz V*. Főszerk.: Vargyas Lajos, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988, 692–748. p.
- FAZEKAS István–SZFKELY Sz. Magdolna: *Igézet ne fogja...* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990
- HAAG, Herbert: *Bibliai lexikon*. Szent István Társulat, Budapest, 1989
- Haláljelek*. Összeállította Kovács Ákos. Liget, „Egészség” Alkoholmentes Rehabilitációs Egyesület, 1989
- HOPPÁL Mihály: Népművészet és etnopszichológia. In: *Népi kultúra – népi társadalom XI–XII*. Szerk.: Kósa László, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980
- HOPPÁL Mihály–JANKOVICS Marcell–NAGY András–SZEMADÁM György: *Jelképtár*. Helikon Kiadó, 1990
- JUNG Károly: *Táltosok, ördögök, garabonciások*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1985.
- JUNG Károly: A világtérmett dualisztikus (bogumil) legendáinak kérdéséhez – Összehasonlító kelet-közép-európai kozmogóniai problémák. *Létünk*, XIX. évf., 2. sz., 1989
- JUNG Károly: *Hiedelemmondák, és hiedelmek* (Adatok Gombos népi hiedelemvilágához). Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1990
- KOVÁCS Endre: *Doroszló hiedelemvilága*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982
- „*Mert ezt Isten hagyta...*” (Tanulmányok a népi vallásosság köréből). Szerk.: Tüskés Gábor, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986
- OLASZ Ferenc: *Dicsértessék*. Optimum Kiadó, 1989
- PENAVIN Olga: *Néprajzi tanulmányok. Értekezések, monográfiák 7., A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1983*
- POLNER Zoltán: *Föld szülte fáját* (Szeged környéki ráolvasások és népi imádságok). Somogyi Könyvtár, Szeged, 1978
- POLNER Zoltán: Egy kupuszinai népi imádság – Szegedről. *Hungarológiai Közlemények*, 17. évf., 1. (62. sz.) 1985, 135–137. p.
- POLNER Zoltán: *Sárember*. Szeged, 1989
- Dr. RÓHELM Géza: *Magyar néphit és népszokások*. Universum Kiadó, Szeged, 1990
- SILLING István: Egy népi imádság Kupuszináról. *Hungarológiai Közlemények*, 13. évf., 1–2. (46–47.) sz., 1981., 153–155. p.
- SILLING István: Archaikus népi imáinkról. *Híd*, XLVII. évf., 9. sz., 1983, 1077–1084. p.

SZÁNTÓ Piroska: *Golgota*. Corvina Kiadó, 1987

Szem meglátott, szív megvert (Magyar ráolvasások). Válogatta, összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta Pócs Éva, Helikon Kiadó, 1986

SZENTHELYI-MOLNÁR István–MAUKS Márta: *Magyarország Szűz Mária kegybelyei*. Szent István Társulat, Budapest, 1988

Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl. Szerk. Fejős Zoltán–Küllös Imola, Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1990

STREITMANN ANTAL (II.)

B E L A D U R A N C I

A gimnázium lelkes tanára a népművészet sokféleségében és gazdagságában az alkotó ihlet forrását látta, nem vállalta „a politikai ideálok ipostolá”-nak szerepét, javíthatatlan humanista, amilyenek egykor az igazi „néptanítók” voltak. Ámde minden összeesküdött ellene. Amikor 1890-ben a *Torontál* című lapban – aláírás nélkül – megjelent cikkében „a nemzeti háziipar kérdését” fejtegette, Bánátban a sáskajárás óriási pusztítást okozott, és ez még nehezebbé tette a földművesek és a föld nélküli bérmunkások sorsáé. A köztük elviselhetetlenül nehéz életét. A közöttük kiosztott nyereségek, melyek otthonaikat díszítették, a „díszes perzsa szőnyegek és szmirna karniturák” azonban nem érzékeltették a sanyarú körülményeket. Szerényi István, a gyár főellenőre 1893-ban megbízatást kapott a szövőiskola megszervezésére. A Háziipar Egyesületnek azonban alapító bizottságot kellett először kineveznie a szőnyegyár részvénytársaságának a létrehozására.

„Minél élénkebbé vált a szőnyegyár építése, annál inkább haldoklott Bánátban a Háziipar Egyesület tevékenysége.”¹ A Torontál megyei Háziipar Egyesület közgyűlése az 1894. július 27-én megtartott rendkívüli ülésén határozatot hozott az egyesület feloszlatásáról! Dr. Kamilo Hadžić nyugalmazott bírót nevezték ki az 1894. július 14-én bejegyzett Torontáli szőnyegyár igazgatójává, amely hivatalosan december 19-én kezdte meg működését, a következő, 1895-ös évet pedig már veszteséggel zárta!

Streitmann az újonnan létesített gyár „művészeti vezetője” maradt, de elképzelései nem voltak összhangban a gyár „játékszabályaival”. Kezdetben örülbelül 150 szövőnő, többségük a tanulója és munkatársa volt, élelmet adott a munkaidő alatt. Erre az időszakra az egymás közötti meleg emberi kapcsolatok, a barátkozás volt jellemző. Ám mindez rövid ideig tartott, mert a szövőműhely és a nyereségorientáltaságú gyár nem volt ugyanaz.

Streitmann a szövőműhelyekbe átmentette a népművészeti munkák iránti rajongásait és a kor ízlésével és igényével összeegyeztetve tervezte meg a művészi értékű egyedi darabokat. A kort és ízlést megelőzve a „jövő

igényeinek” megfelelően tanította és képezte a szövőlányokat, összhangban rajztanári pedagógiai elveivel, „ami nem egyéb, mint a megfelelő erőt és a műérzékét a nép minden rétegében felkelteni, fejleszteni és hovatovább kiképezni. Legtermészetesebb módszere a gyermek ösztönének követése...”² Arra törekedett, hogy a lányok ösztönös tervezőkészségét kifejezésre juttassa a szövőiskolákban és szövőtelepeken. Eredményeiről elragadtatással szolt. Az 1896-ban Budapesten megrendezett millenniumi kiállítás kapcsán kiemeli a melencei Kata Lončarskit, aki „valóban tökéletes szerb szötteseket” állított ki, és Kovalszky Saroltát, aki „apostoli munkát végez Eleméren”, a műhelyében készült „szőnyegek nemcsak fejlett technikájáról, hanem a tradicionális motívumok megőrzéséről és ügyes alkalmazásáról is tanúskodnak”. Streitmann elképzelése a kézművesség és az időszerű művészet összhangjának a megteremtéséről közelebb áll a Szerbia hegyi falvainak asszonyait foglalkoztató Sirogojno példájához, tehát a mához, mint a 19. század végének az elképzeléséhez, amikor a bánáti lányokkal egyszerre meghódította Európa kiállítási teremt és piacát. (A sirogojnói asszonyok nemzetközileg is elismert, exkluzív pulóvereket és ruházati cikkeket kötnek művészi tervek alapján, és természetesen a divatcikkeket drágán értékesítik!)

A bánáti kézműipar fejlesztése érdekében Streitmann megszervezte, hogy a termékeket kiállításokon, nemzetközi szemléken mutassák be, ahol számos elismerésben, díjban részesültek. Ez jó ajánlólevél volt a bánáti szövőműhelyekben és szövőtelepeken készült egyedi termékeknek. A szövőtelepek manufaktúrás munkamódszere alapján működő Torontáli Szőnyeggyár nem tudott nyereségesen gazdálkodni. A néhány ritka kivételnek számító, kiemelkedő tervező által vagy Streitmann által tervezett, ill. az ő felügyelete alatt készült szőnyeg kivételével a gyár tucattermékeket állított elő, amelyek keresettek voltak ugyan, mégis csak féláron értékesíthették őket a magas gyártási költségek miatt. A szőnyeggyár a millenniumi kiállításon (1896) és Európa-szerte szerzett tekintélye ellenére is csődbe jutott 1897-ben.

Nem sikerült Streitmann-nak az az elképzelése, hogy megvalósítsa a munka–művészet–élet harmonikus egységét, és az sem, hogy a szövőlányok és -asszonyok megélhetését biztosító munkáját az önmegvalósító, örömforrást is jelentő, kreatív tevékenység szintjére emelje.

A gyár 1902-ben végérvényesen tönkrement, a készlet kiárusítása fokozatosan tönkretette a szövőműhelyeket és Streitmann-nak a „szövőtelepekről alkotott álmát”. Többé nem tudta befolyásolni az események alakulását. A gyár tönkremenésével bizonytalanná vált háromszáz család egzisztenciája is. Mivel a minisztérium visszautasította a gyár pénzelését, a következő évben a gyár vezetősége segítségül hívta Lazar Dunderskit, a multimilliomost, hogy mentse meg az üzemet. Kovalszky Sarolta is felszámolta szövőműhelyét. Néhány iparművész-társaság-szövőnöje pedig a Tolsztoj-telephez hasonló, a Körösfői-Kriesch Aladár és Nagy Sándor alapította gödöllői művésztelephez csatlakozott.

A kezdettől fogva ráfizetéssel működő szőnyeggyár tönkremenése ellenére Streitmann továbbra is az ipar fejlesztésén fáradozott, sikeres iparkiállításokat és árumintavásárokat szervezett, a kisiparosok teljes bizalmát és tiszteletét élvezte. Az 1902 augusztusában megrendezett nagybecskereki vásár alatt a hálás mesterek, segédek és inasok felvonultak, látványos fáklyás menetet rendeztek kedvenc tanáruk tiszteletére.

Ekkor már a köztisztelőben álló pedagógus, aki minden jelentős esemény pótolhatatlan szervezője, a századforduló jellegzetesen sokoldalú egyénisége volt, Becskereket ismertté tette az országban. A huszadik század hajnalán teljes mértékben az ifjú nemzedék oktatására fordította energiáját, abban a meggyőződésben, hogy a fiataloknak lehetőségük lesz arra, hogy a világot megváltoztassák, olyan újításokat vezessenek be, amelyek neki nem sikerültek.

A gyakorlat és tények embere, a sosem improvizáló Streitmann csak 1902-ben tekintette eléggé megbízhatóknak a képzőművészeti oktatás terén szerzett tapasztalatait. A tanulók rajzaiból rendszerint a tanév végén rendeztek kiállítást. Első alkalommal azonban június 18-án Streitmann kollégája, eszmetársa és munkatársa, Szalaváry Ede állította ki diákjainak a „természet után” készült ceruzarajzait és akvarelljeit: portrékat, tájképeket és természetesen a szakmai előrehaladást biztosító mértani rajzokat. A következő napon, június 19-én megnyílt *A gyermek művészete* című rajzkiállítás, amely első volt a maga nemében az akkori Magyarország területén. Ugyanis nem a tanulók rajzainak megszokott kiállításáról, hanem az első gyűjteményes, olyan célú kiállítás megnyitásáról volt szó, „amely arra hivatott, hogy bemutassa Streitmann Antal tanítási módszerét, amely a természet után való rajzolással kifejleszti a gyermek megfigyelő tehetségét, emeli rajzbeli biztonságát, kezűgyességét”³. A *Torontál* újságcikke kiemeli a tanulók természettel való közvetlen kapcsolatának szembeűnő jeleit a rajzokban, és különösen érdekesnek tartja a kiállítások azon részét, amely „válogatott rajzaival méltón képviseli az óvodás gyermekek művészetét, a nyolc-tíz éves iskolás fiúk rajzáig”.

A következő évben, 1903 augusztusában Nagybecskereken a Délmagyarországi Tanítók Egyesületének évi közgyűlése alkalmából – a központi elemi iskolában – nagy kiállítást rendeztek a gyermekrajzgyűjteményből. A *Torontál* című lap így tudósított: „Az eszme életrealitását és értékét egyébként illetékes helyen is elismerték, amennyiben a vallás- és közoktatásügyi miniszter dr. Staub Móric egyetemi tanár, tanszermúzeumi igazgatót küldte le a kiállítás tanulmányozására, aki a tegnapi nap folyamán azt megtekintette, Streitmann Antal tanár főrendezőnek teljes elismerését fejezte ki és nyilvánította, hogy az egész gyűjteményt a tanszermúzeum részére óhajtaná megszerezni. (...) Rendkívül érdekes és tanulságos az a

rajzgyűjtemény a melyet a rendező-bizottság felszólítására 22 óvoda és elemi iskola küldött be. (...) Gyermekünk lelkébe láthatunk a rajzokon keresztül. (...) Megannyi lélektani motívumok ezek, a miből szülő, tanító egyaránt tanulhat.”⁴

Hogy a gyűjtemény megérkezett-e a pesti múzeumba, vagy sem, nem tudhatjuk. A gyermekrajzok tanulmányozása azonban Nagybecskereken mindennapos tevékenységgé vált. A „játékszerű rajzolás”, melynek célja eljutni „a gyermek naiv örömeihez”, festés a természetben már nemcsak Streitmannt foglalkoztatta. A már említett Szalaváry mellett ez érdekelte Leonarda Mária zárdai apácát és rajztanárt,⁵ valamint a bánáti falvak számos tanítóját. A Temes megyében és Torontál megyében levő 23 oktatási intézmény tanárai, továbbá „Pest, Rákosliget, Szeged stb. kiemelkedő pedagógusai egyetértettek a képzőművészeti oktatás új módszerének a bevezetésével, amelyet Streitmann Antal hosszú ideje nagy sikerrel alkalmaz”.

Végül 1904. március 5-én „a nagybecskereki főgimnázium országos nevű kiváló rajztanára (...) Budapesten az új városháza nagytermében előadást tartott”. A szaklapok a már megszokott módon írnak erről a székvárosi eseményről, de szót sem ejtenek a kutatással eltöltött évekről és a „vidéken” elért eredményekről. Szerencsére Streitmann Antal tanítványai később szóval is, tettel is bizonyítani fogják tanáruk képzőművészeti pedagógiai módszerének célszerűségét és jelentőségét, mely iskolai tantárgyként még az évszázadnak az utolsó évtizedében sem kapja a jelentőségéhez méltó helyet!

A pesti közvélemény viszonyulását Streitmann e téren végzett munkája és erőfeszítései iránt leghűbben az alábbi sorok bizonyítják: „... édes példája egy 3 éves és 1 hónapos gyermek »rajza«: Egy ember ás a mezőn, mögötte a földből hirtelen kibúvik egy krokodil és megeszi. Már mint a nagybecskereki embert. A rajza oly kivehetetlen ákom-bákom vonalakból áll, hogy becsületére válna Tovropnak is. De mindegy, fő a jó szándék, s ez minden gyermekben megvan.”⁶

A jó szándékkal és még számtalan jó tulajdonsággal megáldott tanárjukra ekképpen emlékeznek vissza tanulói: „... jól tudta ezt az én derék tanárom Nagybecskereken, Streitmann Antal, aki sok évvel ezelőtt az első, máig is emlékezetes, érdekességében és gazdag tanulságaiban – szerintem – ez ideig sehol el nem ért gyermekrajzkiállítás nyélbe ütötte”⁷ – írta Fülep Lajos 1911-ben az iskolákban folyó képzőművészeti nevelésről.

Fülep Lajos, az ismert művészettörténész, művészettfilozófus, egyetemi tanár azonban nem az egyetlen, akinek az útját egyengette életműve létrehozását elősegítette a becskereki rajztanár. Kiemelhetjük még a következőket:

– *Aleksandar Sekulić* (1877–1942) ismert jugoszláv festő. Streitmann irányította a festői pályára. A müncheni akadémia növendékeként vett részt

Belgrádban az 1904-ben megrendezett első jugoszláv művészeti kiállításon;

– *Szentgyörgyi István* (1881–1938) szobrász. A szegedi fa- és fémipari iskolába küldte, később pedig segítette, és barátai támogatásával kieszközölt számára 1200 korona segélyt a megye kulturális pénzalapjából;

– *Várkonyi József* (1879–1938), tanítványa, később pedig festőtársa. Segítette emberi-festői kibontakozásában, ösztönözte kreativitásában. A harmincas évek elején egy művésztelep megalakításának reményében átengedte a festőknek a Bega partján levő villáját;

– *Novák Rezső* (1883–1908) kivételes tehetségű festő, akit Streitmann készített fel a budapesti Képzőművészeti Akadémiára. Még a pesti tanulmányai alatt elkészítette Todor Manojlović portróját. Ez a munkája fennmaradt, és érzékelteti, hogy korai távozása milyen veszteséget jelent a vajdasági művészetnek;

– *Zsénár Emil* (1884–1945) egykori diákja számára ösztöndíjat eszközölt ki. Hollósy Simonhoz Münchenbe, majd Ferenczy Károlyhoz Pestre küldte, később pedig vele együtt látogatta a nagybányai művésztelepet,

– *Todor Manojlović* (1883–1968) költő, művészettörténész, kritikus; a becskereken végzett gimnáziumi tanulmányai után jogot tanult Pesten, de csakhamar iskolát változtatott, Münchenben és Baselban folytatta művészettörténeti tanulmányait. A második világháború után végérvényesen visszatért szülővárosába, Zrenjaninba, részt vett az écskai művésztelep munkájában, ahol a hosszú és kellemes baráti beszélgetések során mesélt a művésztelep részvevőinek és e sorok írójának Streitmannról és „diákjáról, a nyugtalan magyarról, aki újságíróként kezdte, és akiből híres művészettörténész lett”.

– *Fülep Lajos* (1885–1970) már Nagybecskereken, végzős gimnazista korában „jó tollú íróvá lett”, később több alkalommal is meggyőző erővel fejezte ki tanárához való ragaszkodását: „És azt se bánom, ha minden ember teleakasztja a lakást Kézdi-Kovács-féle képekkel – mire a fiúk megnőnek annyira, hogy fel tudják emelni a képeket, ki is dobják őket az ablakon.”⁸

Sajnos, a nagybecskereki „tekintélyes közönség” nem osztotta a fiatal, lázadó Fülep, a becskereki végzős gimnazista véleményét, aki – beleértve a szakértőket is – azon kevesek közé tartozott, akik már 1906 októberében kristálytisztán felismerték Cézanne korszakos jelentőségét: „Az ezévi Őszi Szalon nekem a következőket mondja: A kiindulópont Cézanne, az érkező pedig Gauguin. De nem a vég! Mert a levegő feszültséggel terhes, a közeljövőben új nagy összeütközéseket rejt magában!” „... ez a folyton fejlődő ősz fejű ember, tegnap még legnagyobb élő művésze a világnak, ma halott. (...) Ma is még, hány ember van tisztában annak az eseménynek a jelentőségével, hogy egy Cézanne nevű művész élt és meghalt?”

A nagybecskereki közönség még sokkal később sem „terheli” magát

Cézanne-nal, Gauguinnal, Van Goghgal. A fiatal Fülep viszont gyermeki szemmel figyelte Streitmann Antal festészetét, Kézdi-Kovács autodidakta festő képeit, valamint az újságokban megjelenő, az öntelt festő mázsolmányait dicsőítő és Streitmann festészetét elmarasztaló cikkek párviadalát. A *Torontál* Irodalom, művészet, színház rovatában 1890. március 23-án a következő, reklámnak is beillő szöveg jelent meg: „K. Kovács László fiatal festőnk, lapunk főmunkatársa, kit a müncheni képtárlat alkalmából a Kölnische Zeitung a legkiválóbb magyar tájképfestők közé sorolt (...) néhány nagyobb méretű olajfestményt állít ki a helybeli Rozenfeld-féle üzletben...” Így lesz ez később is. Ennek a festőnek és a hozzá hasonlóknak az árnyékában marad Streitmann festészete. Épp Streitmanné, aki ez ellen az ízlés ellen harcolt formatervezőként, pedagógusként és festőként egyaránt!

Nyilvánvaló – bár ezt konkrét adatokkal nem támaszthatjuk alá –, hogy Streitmann Nagybecskerekre való érkezése pillanatától kezdve állandóan fest. Egy 1890 szeptemberében olvasható újságcikkből megtudhatjuk, hogy gyakran kiállít (tehát nem első alkalommal állít ki!) a főutcai „Mangold-féle papírkereskedésben”.¹⁰

Két évvel később, 1892. május 4-én együttes kiállítást rendeztek a megye pompás palotájának (Lechner Ödön tervezte 1885–6-ban) termeiben. A kiállításon, „mely e nemében bizonyára az első Nagybecskereken” Kézdi-Kovács László három termet töltött meg képeivel, Streitmann Antalnak csak egy helyiség jutott, az ötödikben pedig virágkiállítást rendeztek. Az első festő – „aki a budapesti kiállításon is szép sikert aratott s akit csak nemrég a zágrábi képzőművészeti társaság dicsérő oklevéllel tüntetett ki”¹¹ – méltatása mellett a helyi lap megemlékezik „a kitűnő rajztanárról”, és véletlenül éppen a legfontosabb sorokat, a lényegét fogalmazta meg: „A negyedik teremben Streitmann Antal tanár képeit léthatjuk, s ezek között néhány olyat, melyek az első tekintetre lekötik a figyelmet, melyet a legnagyobb mértékben meg is érdemelnek. Ezek közül megemlíjtük Lauka Gusztáv arcképét és a Marilla-fürdő regényes részletének képeit, amelyek sok elevenséggel s ragyogó színekkel vannak megfestve.”¹²

Ezek után Kézdi-Kovács László Budapestre költözött, és 1893-tól képzőművészeti kritikusként tevékenykedett; a régimódi szellemben festett képek dicsőítésével és a minden újjal és avantgárral szembeni maró kritikáival vált ismertté.

Streitmann „ragyogó színekkel” megfestett képeit minden bizonnyal még 1892 előtt készítette. Figyelemmel kísérte a csakhamar hírnevessé váló nagybányai művésztelep munkáját, amely 1896 májusától kezdve működött. A helyi lapok, melyek csak véletlenül figyeltek fel Streitmann friss színeire, nem számoltak be a festőnek az első magyar plein air és impresszionista művészteleppel való tartó kapcsolatáról. Streitmann Antal nevét Réti István¹³

A nagybányai művésztelep című könyvében sem említi, és nincs benne Pechán József sem, aki – bizony állítható – résztvevője volt a művésztelepnek. Sajnos, Streitmann tevékenységéből a festészete maradt a „legnagyobb homályban”, pedig ebben kiteljesedett a természettel folytatott dialógusa is, melyet ő pedagógiai elvei kiindulópontjának, a művésztelepek megalapítása és az iparművészethez való viszonyulása alapjának tekintett. Streitmann festészetéről csak közvetett úton tanúskodik megfestett képeink címjegyzéke:

– *A solymosi vár, 1877-ben* című festményét tanulmányainak ideje alatt festette. Annyira valószínű, hogy *A műemlékek helyrajzi jegyzékében* illusztrációként szolgál.

– *Két gyermekfej az ablakban*, zsánerkép; A Mangold-féle papír- és könyvkereskedésben állította ki 1890. szeptemberében. Az újság így tudósított róla: „... újabban az arcképfestésre adta magát s néhány csinosan és lelkiismeretesen kidolgozott művet állított ki a főutcában. Legujabban egy tanulmányképe látható a Mangold-féle papírkereskedésben, amely két üde gyermekarcot ábrázol, mint kifelé néznek az ablakon. Olcsón megvásárolható.” Nyilvánvaló, hogy tájképet, majd portrékat festett, melyeket először állított ki. Valószínűleg pénzre volt szüksége, olcsón el is akarta adni azokat. Mangold Lipót kereskedésben már korábban is volt példa hasonló képkiállításra. Az 1889. március 3-ai napilap arról tudósít, hogy egy Kézdi-Kovács kép „... néhány napig a helyi kereskedő Mangold Lipót kirakatában volt kiállítva”.¹⁴ Ezek szerint a nagybecskereki főutca kirakatát már 1890 előtt díszítették festmények.

– *A Lauka Gusztáv arcképe* című képről 1892-ben tesznek említést, amely valószínűleg hasonlít az *Oppenheim arcképéhez* (olaj, vászon, 55X68,5 cm; aláírás jobbra lent: Streitmann 1890, a zrenjanini múzeum tulajdona), ez egyébként akadémisztikus stílusban, rendelésre festett, átlagos képnek számít.

– *A Marilla-fürdő* című kép és az ehhez hasonló tájképei 1892-ben arra ösztönözték a cikkírókat, hogy megemlítsék a „ragyogó színeket”, ami bizonyítja, hogy ez Streitmann festői területe, és ez festészetének lényege.

Az első „igazi” képkiállítás után a városban egymást követik a jelentős művészeti események. Streitmann képeiről egészen 1904-ig kevés tudomást szerezhetünk.

Az említett időszak alatt kétségtelenül Streitmann a város legnagyobb hatású festője, a Pesten alkotó művészek jó ismerője, ő maga igen tehetséges, tájékozott az országban és az európai központokban végbemenő képzőművészeti eseményekben. Kollégája és vetélytársa Uroš Predić (1857–1953) szerb festő, aki 1885 után nagy népszerűsége tett szert zsánerképeivel (Az anya sírjánál, Vig szeszestsvérek stb.), és aki a bécsből való visszatérése után 1894-től kezdődően 15 éven keresztül szülőhelyén, Or-

lovaton élt, és a bánáti falvakban és városokban festette a templomi faliképeket, de aktívan nem vett részt Nagybecskerek képzőművészeti életében és eseményeiben. Amíg Uroš Predić a bécsi képzőművészeti események színhelyéről Orlovatra visszatérve Perlezen (1894) festette az ikonokat, és igyekezett eleget tenni a megrendelőknek, Torontál megye vezető rétege hozzálátott a pesti városi parkban rendezendő millenniumi kiállítás megszervezéséhez. Meghívták Vágó Pált (1853–1928) az akadémikus realizmus képviselőjét, hogy fesse meg *A földesurak felvonulása I. Ferenc József császár előtt* című képet. Természetesen a festőnek, aki a fővárosból érkezett vidékre, a Bega partján, a megye pompás palotájával szemben műtermet építettek. Így Nagybecskerek 1896-ban az első vajdasági város lett, amely rendeltetészerűen épített igazi műteremházzal rendelkezett.

Szinte biztosra vehető, hogy Streitmann tanácsadó szerepet töltött be a funkciójának megfelelő épület megtervezésében, amely elég tágas ahhoz, hogy benne egyszerre több festő is alkothasson. Nem csoda tehát, hogy „itt intenzív művésztelepi munka folyt 1897 és 1899 között. Streitmann és Vágó mellett eljárt ide Edvi Illés Aladár és Németh Lajos is.

A millenniumi kiállítást követő három év folyamán gyakran látogattak el Nagybecskerekre az említett vendégek. Különösen Edvi Illés Aladár (1870–1958) festő és grafikus, később a Budapesti Képzőművészeti Főiskola tanára, aki feleségül vette Karády Etel beodrai (Banatsko Miloševo) festőnőt. Igaz ugyan, hogy Streitmann kevés időt tudott velük tölteni a természetben, mert idejét lekötötte gimnáziumi hivatása és az iparművészet, azaz a szövőtelepeken folyó munka. Észre is vette ezt a Torontál című lap cikkírója, az 1899-ben megrendezett kiállítás tudósítója, és említést tett Németh Lajosról (1861– ?), aki „szorgalmasan dolgozik a Vágó-műteremben”, kiemelte Edvi Illés gyönyörű tájképeit, és hangsúlyozta Streitmann segítőkészségét, melyet a két fiatal művész iránt tanúsított. Említést tett festészetéről is: „Ismeretes, hogy Streitmann tanárúr is tehetséges ecsetkezelő, és annakidején néhány akvarellja magára vonta a figyelmet, amikor még Kézdi-Kovács Lászlóval rendezte meg a kiállítást, szintén a megyeháza termeiben.”¹⁵

Az 1899. március 10-én megnyílt kiállításon Vágó Pál, Edvi Illés Aladár, Németh Lajos és Streitmann Antal állította ki festményeit, a Nagybecskerek tájainak ihletésében született tájképeket. A képek jelentős része vevőre talált, Streitmann *Alkonyat* című képét Gimbaum Arnold, az *Oповai táj* című képét Weisz Izidor vásárolta meg. A vásárlók között volt Rónay főispán is, azonban ennél az adatnál sokkal fontosabb az, hogy Streitmann az említett képek mellett kiállított még egy másik tájképet is!

A *Felsőbányai részlet* című képe bizonyítja a legalább egy évvel előbbi, tehát 1898. évi tartózkodását Nagybányán.

Egyébként ha ez az adat nem is állna rendelkezésünkre, akkor sem lehetne semmi okunk, hogy kételkedjünk a nagybányai művészteleppel való szoros kapcsolatában. Ugyanis közvetlenül a kiállítás után, 1899. március 29-én dr. Vinczelhidy Ernő írt vezércikket a *Torontál* című lapban Művésztelepek Nagybecskereken címmel, melyben feltette a kérdést: „Miért nincs ennek a városnak is művészelepe, mint Nagybányának?”

Mindössze három évvel a magyar művésztelep megalapítása után Nagybecskerek is művésztelepet szeretne magának, és nagy reményeket fűz a felépített műteremházhoz! A cikkíró abban reménykedik, hogy Wlassics Gyula művelődési miniszter támogatni fogja a kezdeményezést, amelyhez a jó feltételek adottak, „mert kezdetben csak néhány, később pedig egyre több fiatal művész fogja felkeresni a műtermet...”

A ma is létező műterem nem lett sem akkor, sem később kiindulópontja a művésztelepnek, az épületet Oldal István fényképész vásárolta meg, valószínűleg nem sokkal azután, hogy Vágó Pál Budapestre költözött, Edvi Illés Aladár és Németh Lajos pedig európai tanulmányútjukra indultak. Streitmann évszázadunk első éveiben teljes mértékben a képzőművészeti nevelés megreformálásának és diákjainak szentelte életét.

Festészetéről az 1904-ben megjelent újságokból kapunk némi kevés tájékoztatást, abból az évből, amely több szempontból is jelentős volt. Február végén a szőnyeggyári munkások sztrájkba léptek. Streitmann a két és fél évtizedes munkája „hiábavalóságá”-nak gondolata kerítette hatalmába, mialatt a munka–művészet–élet harmonikus egységének a megteremtésén fáradozott.

Március elején Budapesten előadást tartott A gyermek művészete témára. A nagyszámú hallgatóságnak bemutatta – az elmondottakat igazolandó – a megfelelő csoportok szerint rendszerezett gyermekrajzok hatalmas gyűjteményét. Az előadó – írta az előadás tudósítja – azzal fejezte be gondolatmenetét, hogy „a bemutatott gyűjteményt csak nyersanyagnak kell tekinteni, ugyanis túl korainak tartja, hogy ebben bárki is támaszt keressen a közvetlen oktatáshoz. Úgymond, szükség lesz az össz pedagógus együttes összefogására ahhoz, hogy az eddigi gyakorlat alapján a képzőművészeti oktatást továbbfejlesztthessük”.¹⁶ Majdnem egy teljes évszázad múltán, képzőművészeti oktatásunkat még mindig gúzsba köti a fantáziaszegénység, és éppen az ösztönösen rajzoló gyermekevek és az olyan kiváló pedagógusok hiányoznak, mint Streitmann Antal volt.

A Budapesti Nemzeti Szalon május közepén kiállítást rendezett, melyen részt vett a főváros számos ismert művésze. A kiállítás művészeti vezetője Kézdi-Kovács László autodidakta festő volt, a polgári réteg kedvenc tájképfestője, aki képzőművészeti kritikákat is írt, a *Torontál* című lap munkatársa és Streitmann kollégája volt. Tekintettel „Streitmann érdemeire,

melyet a kiállítás sikeres megszervezésében nyújtott”, ezen a minden téren kivételesnek számító vernissage-on helyet kaptak Streitmann képei is.

Torontál megye székhelye elvárosiasodott előkelőségének nacionalizmus-tól fűtött euforikus hangulatát tükrözte a *Torontál* című lapban május 20-án megjelent vezércikk szövege is: „Csak a magyar munkát támogatjuk...”¹⁷, majd folytatásként: „a Nemzeti Szalont már előzőleg lelkesedéssel fogadták számos városban, köztük Ujvidéken és Szabadkán is”. A kétszázhatvan kiállított tárgy között tolongott a jómodú közönség, különösen a „térzenei koncert” idején, amelyet – fővárosi minta szerint – a kiállítási teremben tartottak. A kiállított művek vásárlása már az első napon megkezdődött. Kezdetben Streitmannra fel sem figyeltek, csak május 26-án, miután már eladtak harmincnégy festményt, megvették a *Giród tót falu* című képet, a következő napon pedig a *Felsőbányai részletet*. Megvásárolták továbbá a *Dobányzó*, a *Szarajevói részlet*, a *Budatin vára*, a *Csárda* (akvarell) és a *Létava vára* című képeit. A két hétig tartó kiállítás alatt összesen ötvenhét kiállított kép és egy szobor kelt el. A bevétel összege 10 000 korona volt, az alkotásokat 12 havi „részletlefizetésre is lehetett vásárolni”. A kiállítást 2300 látogató és körülbelül 500 diák (valószínűleg Streitmann tanuló) tekintette meg.

Egyetlen Streitmann-kép, amely ma is méltón bizonyítja festője mesterségbeli tudását (!) 150 koronáért kelt el május 28-án a kiállításon. A kép tulajdonosa, Özv. Stagelsmith Jánosné a képet 1973-ban a Szabadkai Múzeum rendelkezésére bocsátotta a Vajdasági Magyar Képzőművészek Képtára számára, a magyar képzőművészek 1830 és 1930 közötti időszakát felölelő gyűjteménybe. A kép címe: *Felsőbányai utca*, olaj, 33×50 cm aláírás: Streitmann (jobbra lent). A kép hátsó oldalán a következő szöveg található: „Felsőbányai utca Streitmann Antal, megvettük K 150 ér, 1904.” A képet Streitmann már előbb, valószínű 1903-ban a nagybányai művésztelepen festette. Érdekes, hogy 1899-ben kiállított egy képet *Felsőbányai részlet* címmel, de nem adta el. Egy ugyanilyen című festménye 1904-ben kelt el, akkor, amikor a művésztelepen készített és szintén felsőbányai tájat ábrázoló kép Stagelsmithék tulajdonába került.

E kép, a felsorolt címek, valamint a zrenjanini múzeum tulajdonában levő három kevésbé értékes kép alapján mégis megállapíthatjuk: Streitmann Antal kezdettől fogva a plein air festészet elkötelezettje, és résztvevője a nagybányai művésztelepnek. A megőrződött képe magán viseli a nagybányai festészet stílusjegyeit. A hatvanadik életéhez közeledő, ereje teljében levő Streitmann a művésztelepre nem tanulni járt el. Számára a művésztelep ösztönző erő, barátkozást, Becskerek világától egészen eltérő légkört jelentett, ahol tisztelet övezte ugyan, de ő különként hatott, lélekben magasan a környezeté és a szürke pedagógusi hétköznapi fölött álló, magányos ember

maradt. A századforduló éveiben aktív részvevője volt a legidősebb művészeti eseményeknek. Mint az iparművészet úttörője kiváló formatervezőket és munkatársakat kötött Becskerekhez. Közöttük találjuk a gödöllői művésztelep alapítóit: Körösfői-Kriesch Aladárt (1863–1920) és Nagy Sándort (1869–1950) is. A Nagybányához szülőhelyénél fogva is kötődő Streitmann a képzőművészeti események középpontjában van. Naggyal, Körösfőivel, Horti Pállal (1865–1907); Nádler Róbertal (1858–1938), Vaszary Jánossal (1867–1939) és másokkal a képzőművészeti és az iparművészeti modern irányok nagy hatású propagátoraival együtt a századforduló művészeti eseményeinek középpontjában volt, részvevője kibontakozásának és alakulásának egyaránt.

A művésztelep mint alkotói támaszpont örökös álma volt Streitmann-nak és művésztársainak. Az 1904-ben megrendezett kiállítás után Németh Lajos ismételten indítványt tett a művésztelep „nagybányai és szolnoki mintára” történő megalapítására – olvashatjuk a sajtóban. Állítólag a tárgyalásokkal eljutottak addig, hogy „a művésztelephez tartozna kezdetben a Bega partján építendő hat műterem. A művésztelep alapítását indítványozók mozgalma élén áll Vágó Pál, a festőművész”.¹⁸

Mint már előbb, most is elszalasztották a művésztelep megalapításának lehetőségét. Először a nagybányai művésztelep mintájára akarták létrehozni, majd Nagybánya mellett Szolnok lett a példakép, ám a kezdeményezés kudarcba fulladt, a közvélemény figyelmét lekötötte az emberemlékezet óta nem tapasztalt szárazság, a „szomorú aratás” és a kétségbeejtő helyzet miatt a földművesek és napszámosok emigrációja.

A későbbiek folyamán semmi jel sem utalt arra, hogy 1906 nyarán Streitmann befolyásolta volna a neósok lázadása Czóbel Bélával (1883–1976) az élen. Hívásukra hozzájuk csatlakozott Pechán József (1875–1922) bácskai festő. A vihar lecsitulása és a neoimpresszionistáknak a kecskeméti művésztelep köré csoportosulása (1910) után Nagybányára is, Streitmannra is egyre jobban a „szabad festőiskola” csendje lett jellemző. Streitmann azonban nem nyugodott ezután sem. Az 1911-ben megalakult Nagybányai Festők Társasága példájára eszmetársaival együtt létrehozta a nagybecskereki impresszionisták csoportját, ezáltal eltávolodva a „torontáli képzőművészek-től”, főképpen pedig a haladásellenes irányzatoktól és tendenciáktól.

A mindössze négy festőből álló kis csoport: Streitmann Antal és két tanítványa, Zsénár Emil és Várkonyi József, valamint Walder Jenő (1854–?) temesvári rajztanár a Kereskedelmi Főiskola dísztermében 1912. december 19-én nyitotta meg az első kiállítást Nagybecskereki impresszionisták címmel, amelyen körülbelül 200 alkotás került bemutatásra.

A csoport az impresszionista elnevezéssel nem irányzatot szándékozott hangsúlyozni. Az impresszionizmus csupán megnevezése volt együttes

fellépésüknek, kifejezni kívánta az új iránti nyitottságukat, az új áramlatok befogadására való készségüket, és a tradicionálissal szemben az új áramlatok megjelenését hirdette. Streitmann Antal, Zsénár Emil és Várkonyi József a nagybányai művésztelep hatása alatt alkotott, és azt a szellemet képviselte, azonban ez Walder Jenőről nem állítható.

A nagybányai művésztelep 1896-ban alakult meg, és döntő hatással volt a század eleji magyar művészet alakulására, a plein air festészet pedig a magyar művészet formanyelvének egyik legfőbb összetevőjévé vált. Közvetítő szerepet töltött be az európai művészeti központok és az akkori Magyarországnak a legtávolabb fekvő városai között. A „festői tájban létesített műterem“ eredetileg Hollósy Simon (1857–1918) elképzelése, amelyet müncheni magániskolája nyári munkatelepeként alapított. A valamikori Szatmár megyében lévő festői szépségű bányászvároska ezáltal csakhamar a plein air festészet központjává vált. Az alkotásra csábító táj szépsége tömegesen vonzotta Nagybányára a festőket. A müncheni alapítókön és úgyszólván minden fiatal magyar festőn kívül rövidebb-hosszabb ideig ott tartózkodtak a párizsi művészeti iskolák diákjai, sőt Henri Matisse-nak, a huszadik századi festészet egyik legnagyobb koloristájának a növendékei is. Az itt alkotók támogatták egymást, és a barbizoniak lírai tájszemlélete iránt elhivatottságot érző festők és az impresszionista szemléletnek hódoló alkotók egész csokorra való napsütésben fűrésztött tájképet alkottak itt meg.

Az alapítók és a résztvevők lelkesedése a nagybányai művésztelepnek vitalitást kölcsönzött, az úttörő szerep pedig mind művészi, mind etikai értelemben missziós jelleget öltött. A cél „szintetizálni a közvetlen benyomás naturalizmusát a stílusalakításhoz szükséges egyöntetű látással”, népszerűsíteni és meghonosítani a naturalizmus és az impresszionizmus eredményeit.

A nagybecskereki impresszionisták megkísérelték erősíteni a Nagybányához való kötődést – ha már a saját művésztelepüket nem tudták megalapítani!

A csoport által választott impresszionizmus megnevezés csak határozott fellépésüknek a hangsúlyozása volt, azt jelentette, hogy alkotótevékenységük alapjául elfogadták az alkotói nyugtalanságot. Munkájukban azonban nem lelhető fel az a tehetség és alkotói szenvedély, amely a légkör remegésének festői érzékeltetéséhez, az élet lüktetésének a megjelenítéséhez és rögzítéséhez szükséges, amely az impresszionista festészet jellegzetessége. Csak a szándék maradt meg, amelyet a tárlatkatalógus szövege ekképpen fogalmaz meg: „A festői impresszionizmus ellentéte az antik romok tompa, sötétbarna színekkel megfestett klasszicizáló, dekoratív tájfestészetének. (...) Ezeknek az új festészeti eszméknek a jegyében készült

alkotásokat mutatta be a kiállítással a négy torontáli, ill. nagybecskereki festő.²⁰

A nagybecskereki impresszionisták 1912-ben megrendezett kiállítása az új szemléletű művészet térhódításának a bizonyítéka, Európa beáramlása Nagybányán és Gödöllőn keresztül. Ezenkívül a csoport azzal az impresszionista illúzióval gazdagodott, hogy minden tehetséges egyén a természettel való közvetlen kapcsolatteremtés útján elérheti az alkotáshoz szükséges érzelmi telítettségnek olyan intenzitását, amely elegendő ahhoz, hogy műveket alkosson. Bár a Streitmann-nal együtt fellépő másik három festő szerényebb képességgel rendelkezett, tény hogy az újításokkal szembeni gyanakvó környezetben tovább élt a művésztelep megalapításának vágya. A kiállítás részvevői közül Várkonyi József (akkor született, amikor Streitmann Nagybecskerekre érkezett) tűnik a „legimpresszionisztikusabb” festőnek. Képein gyakran találkozunk a Várkonyi-villa motívumával, amelyet átengedett a festőknek abból a célból, hogy ott közösen alapítsák meg a művésztelepet. Sikertelenül. Mindössze egy nyáron át működött, de a vajdasági képzőművészet történetének így is említésre méltó állomása.

Kereken negyvenöt évvel később, 1956. július 12-én a zrenjaninaiak megalakították az écskai művésztelepet. A művésztelep és az azzal párhuzamosan megalapított modern művészeti képtár élén Wanyek Tivadar (1910–1981) festő állt, aki 1936-ban telepedett le Zrenjaninban, és mindjárt bekapcsolódott az akkor még mindig aktív nagybecskereki impresszionisták csoportjának munkájába. Várkonyi Józseffel együtt festette a város és környéke tájait. Ekkor születtek „kitűnő impresszionista képei” – írta róla Vukica Popović.

Zsénár Emil (1884–1954) diákja volt Streitmann Antalnak. Uroš Predić hírneves bánáti festő tanácsára és Streitmann támogatásával jutott el 1909-ben Münchenbe, Hollósy Simon festőiskolájába. Később, 1912-ben Ferenczy Károlynak, a nagybányai művésztelep legendás hírű vezéralakjának volt a növendéke. A csoport négy tagja közül Zsénár a nagybányai művésztelepnek az egyetlen Réti István által „nyilvántartott” részvevője. Az 1912-ben Nagybecskereken megrendezett kiállításon ő is kiállította az 1912 nyarán festett képeit. Itt is maradt a Bega menti városban 1931-ig, utána Fehértemplomban, majd Belgrádban vállalt rajztanári állást. Belgrádban halt meg 1954-ben.

A nagybecskereki impresszionisták és követőik kapcsolatot tartottak fenn Nagybányával, összekötő szerepet tölthettek be Nagybánya és Vajdaság többi térségei között. Az itteni festők közül Nagybányán tartózkodott Balázs G. Árpád, Hadzsy Olga, Mály József, Oláh Sándor, Zora Petrović Ivan Radović, Schneider Péter és mások. Tény az, hogy Streitmann-nak köszönhetően Nagybecskerek Nagybányán keresztül közvetlenül, elsőként kapcsolódott be

az európai képzőművészeti központok folyamatába. A nagybecskereki impresszionisták vágya, hogy művésztelepet hozzanak létre, tovább élt a két háború között, majd a háború utáni időszakban is, hogy végre 1956-ban a sokévi álom beteljesüléseként megalapítsák a mai napig is működő művésztelepet.

Zrenjanin városa ma a kulturális hagyományaihoz méltó művészteleppel, képtárral és kiállítási termekkel rendelkezik. Jelentős a városban tevékenykedő fiatal, perspektív művészek száma is, olyan tehetségeké, amilyenekről annak idején csak álmodhatott Streitmann. Ma is áll a maga idejében nagyon is korszerű műteremház, amelynek selyemtéglaí és enteriőrjei felidézik Nagybecskerek művészeti eseményeinek egész sorát. Lehetővé kellene tenni, hogy ismét eredeti rendeltetésének megfelelően funkcionáljon.

Tanulmányom célja azt volt, hogy Streitmann-t kiemelje a feledés homályából. Festészetének értékelése vagy akár csak körvonalazása is egyelőre még lehetetlen. Csak néhány munkája és egyetlen festménye maradt fenn, amely a nagybányai hatást tükröző plein air festészet dokumentumának tekinthető. Emellett ez a *Felsőbányai utca* címet viselő képe biztos ecsetkezelésről, mesterségbeli tudásról, a napsugár ragyogását híven visszatükröző, a jövő évszázad reményteljes eljöveteletét hirdető festőről vall.

Streitmann Antal váratlanul, 1918. március 3-án vakbélgyulladásban halt meg. A *Torontál* 1918. március 4-ei számában a következő olvasható: „Igaz megilletődést keltett ma reggel városszerte a megrázó gyász hír mert a napokban még az utcán láttuk jól ismert alakját, amint az ő kimért, lassú lépteivel járt-kelt közöttünk.” A zrenjanini református temetőben temették el.

Ezután még húsz nap sem telt el, amikor sor került a statárium kihirdetésére; általános volt a zűrzavar és fejtelenség; közeledett a háború vége, és meghúzták az új határokat. Streitmann munkássága feledésbe merült, az új nemzedék meg sem ismerte. A vidéki város művelődési életének a fellendítéséért és a közjó érdekeiért fáradhatatlan odaadással dolgozó szerény rajztanárnak még annyi szerencse sem jutott osztályrészül, hogy tovább éljen képeiben. Az első világháborút még apokaliptikusabb követi, a képtulajdonosok, főleg a megye magas rangú tisztségviselői, zsidók és németek voltak, akik eltűntek a képekkel együtt, áldozatul estek vagy elmenekültek innen.

Streitmann sokoldalú alkotótevékenységének egyre gyakrabban előbukkanó foszlányai mégis arra figyelmeztetnek, hogy nem szabad róla megfeledkeznünk! Bizonyítják ezek a részletek, hogy Streitmann Antal a századfordulón egy kis, de művészettörténetünk szempontjából nagyon is fontos időszakot és jelentős értéket képviselő csoportnak volt a vezére, aki a munka–művészet–élet harmonikus egybetartozását akarta megvalósítani, ám ez mindmáig szép, elérhetetlen utópia maradt.

JEGYZETEK

- ¹ Milorad Martinov és munkatársai: *A zrenjanini Proleter Szőnyeggyár 1894–1974 között*. Zrenjanin, 1975
- ² *Torontál*, 1903. augusztus 3., Szenes Adolf: Művészet a gyermekéletben; Fülep Lajos: A gyermek rajzolása (*Nagybecskereki Hírlap*, 1902. június 27.)
- ³ *Torontál*, 1902. június 19.
- ⁴ Szenes Adolf. *Torontál, 1903. augusztus 3.*
- ⁵ Rajz és kézimunka kiállítás a záróban. *Torontál*, 1904. jún. 27.
- ⁶ Streitmann Antal előadása Budapesten. *Torontál*. 1904. márc. 7.
- ⁷ Fülep Lajos: *A művészet forradalmától a nagy forradalomig*. Magvető, Budapest, 1974.
260. 1.
- ⁸ Fülep Lajos i. m. 60. 1.
- ⁹ Uo. 419. és 425. 1.
- ¹⁰ *Torontál*, 1890. szept. 28.
- ¹¹ Uo. 1892. május 3.
- ¹² *Torontál*, 1892. május 4.
- ¹³ Budapest, 1954
- ¹⁴ *Torontál*, 1889. március 3.
- ¹⁵ *Torontál*, 1899. február 10.
- ¹⁶ H. K.: A gyermek művészete. *Rajzoktatás*, Budapest, VII–1904
- ¹⁷ Déry Béla: A Nemzeti Szalón megnyitásához, *Torontál*, 1904. május 20.
- ¹⁸ *Torontál*, 1904. június 25.
- ¹⁹ *Magyar Művészet 1890–1919*, i. m., 273. 1.
- ²⁰ A zrenjanini Népmúzeum, ill. Jelena Knežević művészettörténész, a zrenjanini múzeum muzeológusa a négy festő hagyatékából összegyűjtött képekből 1989. október 5-étől november 5-éig kiállítást rendezett Streitmann Antal–Zsénár Emil–Várkonyi József–Waldner Jenő címmel. A képek bemutatásával felidézte az egykori kiállításnak az emlékét, „rekonstruálni” próbálta a nagybecskereki impresszionistaként ismertté vált festőcsoport első kiállítását. Ezúton mondok köszönetet szíves segítségért Jelena Knežević, Vukica Popović és Milena Šiljački kolleganőnek, valamint Aranka Kamenovićnak a Történelmi Levéltár munkatársának.

DOKUMENTUM

FARKAS GEIZA ÁLDATLAN PERE (V.)

BORI IMRE – VÁRADY TIBOR

LÓT SZODOMÁJÁBÓL MENEKÜL

Bécsi levél Várady Imrének

Bécs, 1933. január 23.

Kedves Barátom!

19n kelt szíves leveledet megkaptam, igen köszönöm a jóleső részvét nyilvánítását.

Ez az év bizony szomorúan kezdődik – de nem csak az én rokonságom számára. Ma reggel úgy csaptam le a kávéházban kezembe vett ártatlan hétfői lapocskát, mint valami olyan olvasmányt, mely már az én viharvert idegeimnek is sok. Emberek, akik több évtizedes munkásság után eladják utolsó szerszámaikat és mikor ennek árát is megették, eltüzelték, öngyilkosok lesznek. – Még szinte jólesik a következő oldalon az olyan hír, mint: a ski-tanító Casanova szélhámosságai.

Gyulának kérlek az általa szükségeltet rendelkezésére bocsátani.

Szívből üdvözöl tisztelő, szerető híved

Geiza

*Egy másik levélben, ugyancsak Várady Imrének,
szomorú búcsúról is beszél*

Budatétény, 1933. február 15.

Kedves Barátom!

Az események gyorsan követik egymást. Olykor, nagyritkán egy örvendetes is akad köztük. Úgy kedves Piroska leányod házasságkötése, melyről a lapból értesültem. Fogadd Te és a nagyságos asszony őszinte szerencsekívánataimat, melyet Sejtleriné ő nagyságának is tolmácsolni kérlek...

Mélyen megrendítettek az újabb halálesetek. Apponyi Alberthez Téged sok nagy és szép emlék fűzött, azért Te is csatlakozni fogsz azokhoz, akik gyászsíránkozás helyett hálát adnak Istennek, hogy mostanig hagyta őt élni és munkálkodni. – Már Vajda Lajosnál ez a vigasz is elégtelen, megint egy pótolhatatlan értékű ember, akit java korában ragad el tőlünk a végzet.

Az eleméri ügyek tehát tovább mennek a maguk szomorú útján. Ágnes halála után Gyula kívánságom szerint feloszlatta azt, ami háztartásomból – anyám és nagyanyám egykori szép háztartásából – még megvolt. Hogy ebben minden irányban szerencsés kezet mutatott volna, ma még nem merem állítani, félttem az elzüléstől azokat a tárgyakat, melyek már nem az enyémekek ugyan, de amelyeknek épségben maradása mégis némiképpen szívemen fekszik. De hát lesz, ahogy lesz; sok más egyéb is lett, ahogy lett.

A Kizur Andrásnak havonként kifizetni szokott összeget kérlek 300 dinárra emelni; ebből az összegből 50 a postám és levelezésem kezeléséből származó bélyeg, papír, írószer stb. költségekre megy.

Szeretnék Ágnesnek sírkövet állítani. Minthogy ebbe az amúgy is sok bajjal, gonddal küzdő Gyulát nem óhajtom bele keverni, Téged kérlek, légy szíves tájékozódni, mennyibe kerül egy szerény de tisztességes sírkő?

Azt írják nekem, hogy a Naplóban egy Kiss Ernőről és családjáról szóló (minden tekintetben) regény jelenik meg. Szeretném azt alkalmilag elolvasni, ha lenne valaki, aki a folytatásokat számomra elteszi. –

Még egy halálesetet: elhunyt Dr. Janits Imre közjegyző, akinél végrendeletem letétben volt. Most Dr. Joanovis Jenő közjegyző (Budapest IV. Vámház körút 7) őrzi tovább a személyi és tárgyi részében mind avultabbá váló, a becskerek-i kodicillusok által is többszörösen módosított iratot.

Szíves soraidat és ezekben minél több tájékoztatást kérve üdvözöl legigazibb híved

Geiza

A HAZAI DOLGOKRÓL

*Levél Várady Imrének
(Részlet)*

Laab im Walde, 1933 szeptember 12.

Kedves Barátom!

Köszönettel megkaptam 9n kelt szíves leveledet. Különösen meghatott benne, hogy felejthetetlen Kornélunk, akit oly szépen búcsúztattál el, még

édesanyja előtt is rokonszenvvel beszélt rólam. A gyász hír különben úton ért, azonnal írtam egy kis méltatást a pozsonyi Magyar Minervába, leveled vétele után pedig közöltem Szirmaival, hogy ez a méltatás a Kalangyának is rendelkezésére áll.

Azóta Gavrila Emil is itt hagyott minket. Erős, de nemes ellenfél volt egykor. Elhunytakor pedig már csakis barátokat hagyott hátra.

Igen köszönöm, hogy Ágnes síremléke felállítását eszközölted.

Köszönöm a Juhász György ügyében tanúsított jóindulatodat is. Az általa elképzelt segítségi módok, sajnos, több okból járhatatlanok. Mikor érdekében először írtam, voltaképpen nem is gondoltam egyébre, mint hogy esetleg a banknál vagy szövetkezetnél járhatnál közbe, hogy a mai időkben is kölcsönt kapjon, természetesen csak ha megfelelő biztosítékot tud nyújtani.

Amennyiben eleméri lakbérem előteremtése nehézségekbe ütköznék, azt felmondani is kész volnék.

Kizur Andrásnak kérlek október 1-től kezdve, ameddig Eleméren postámat kezeli, havi Száz (100) dinárt kiadni.

Kérlek ezenkívül október 1-re megújítani nekem a Híradót, Reggeli Ujságot és ha kell, a Kalangyát. Szeretnék a Hasslinger új német lapjából is látni egy-két számot. Ha a Kalangya előfizetésére sor kerül, kérlek Gyula példányát is megújítani, ellenben Winter Lajosét beszüntetni és e helyett Dr. Annau Ernőnek egy példányt előfizetni...

A nyár felett is eljár az idő, most még szép napok vannak, jólesik falun lenni, csendben dolgozni, persze nem tudjuk, meddig. A jövő hónap egy részét Budapesten szándékozom tölteni...

*Évekkel később, de még mindig
az érdeklődő*

Budapest, 1940. november 8.

Kedves Barátom!

Régen nem zavartalak meg soraimmal. Most már vannak jelentéktelen közölni és kérni valóim.

Mindenekelőtt köszönöm Mirković Agrarna Reformájának szíves megküldését. A könyv tartalma érdekesebb, mintsem gondoltam, irálya is élvezetes.

Mintegy ezen fölbátorodva kérlek, légy szíves a Stari Bečejen meginduló Magyar Élet folyóirat egy mutatványszámát címemre irányíttatni.

És ezenkívül még az odžaci/i német hetilap mellékelt előfizető lapját is

hatásossá tenni.

Remélem mindnyájan egészségesek vagytok. Nekem három hete érelmeszesedéses collapsusom volt, mely ugyan hamar elmúlt, bénulást nem hagyott hátra, csak egy bizonyos gyengeséget, de már ez is javul. Budatétényből mégis beköltözöm az Erzsébet szállóba.

A nagyszerű népi munkádról megjelenő híradásokat örömmel olvasom. További jó munkát kívánva üdvözöl

Geiza

KÉT HÓNAPPAL A HALÁL ELŐTT

Budatétény, 1942. augusztus 18.

Kedves barátom!

Ma megkaptam 12. kelt szíves izenetedet és hálás köszönetet mondok érte, lehető röviden válaszolok reá, már csak azért is, hogy bizony busásan elfoglalt idődet túlságosan igénybe ne vegyem.

A számszerű adatokra ma is csak azt felelhetem, hogy azokat leghálásabb köszönettel elfogadom, és készséggel indulok ki belőlük, amennyiben további rendezésnek szüksége mutatkoznék.

Bato csakugyan keresett Budapesten, írtam is neki, amennyire akkori súlyos beteg állapotomban lehetséges volt, de ekkor ő már elutazó félben volt, lehet, hogy rövid leveletem meg sem kapta. Elismerem álláspontja korrektségét.

A visszajuttatás havi járadék alakjában lerovását bizonyára nem ellenzem. Ebben és melencei betétek ügyében szívesen kérném ki előbb a Te tanácsodat, hogy a kellő mértéket eltaláljam. Mit szólnál a melencei betétek valami módon aktuálisra tételén kívül havonkénti 500 pengő járadékhoz? Tudniillik pengőben óhajtanám az összegeket kiszámítani.

A részemről való elszámolást illető kívánságodhoz készséggel hozzájárulnék, ha levelezéseim kivált a legutóbbi hadi állapotok és betegségeim idején nem szenvedett volna némi szórást, úgy hogy utazás nélkül alig tudnám őket rendszeren összeállítani. De a Te felállásodhoz nincs kétségem, úgy hogy ennek elismerésével is véglegesen rendezhetőnek gondolnám az ügytömeget.

A Téberendeletnek sürgősen utána fogok járni...

A mielőbbi viszontlátás reményében szívből üdvözöl régi híved

Farkas Geiza

A levélen kézzel írva: „Átvihető! Zenta, 1943. II. 4-én. Of. Márton Zoltán.”
Pecset: „M. kir. 55. honvéd határvaszad osztag parancsnokság”

A VÉG

Budatétényen 1942. szeptember 26-án állítja ki az anyakönyvvezető Farkas Geiza halotti anyakönyvi kivonatát:

Farkas Geiza 1942. szeptember 24-én délelőtt 11 órakor halt meg. Az elhalt Dr. Farkas Geiza ny. egyetemi tanár Budatétény Arany János u. 9. alatt lakott. Vallása római katolikus, Élt 68 évet. Házastársának neve Beller Ilona. Szüleié: néhai Farkas Géza és néhai Bodor (helyesen: Bobor) Mária. A halál oka: Húgyhólyag rák.

A Torontál búcsúztatója 1942. október 11-én (részletek)

Írta Csuka Zoltán

Budapest, okt. 10.

A délvidéki magyar irodalomkedvelő közönség minden bizonnyal jól emlékezik még Farkas Geyza nevére. A bánáti írókhoz tartozott Geyza bácsi (így becéztük mi mindannyian, akik közelebbről ismertük), valamikor ott volt szép kis kúriája, birtoka Eleméren, Becskerek közelében, onnan rándult be időnként a Bánát fővárosába. Csendesen, visszavonultan élt Géyza bácsi, a sokat tapasztalt és sokat szenvedett emberek bölcs nyugalmaival s így fogadta azt is, amikor a jugoszláv földreform körülménybálta kicsiny birtokát... Megmaradt kis birtokán gyermekeket gyűjtött maga köré és a szerb szegény gyermekeket csakúgy igyekezett szeretetre és megértésre nevelni, mint a magyarokat. De a gyűlölet csak nem engedett fel körülötte és Geyza bátyánk a harmincas évek elején otthagya a szeretetlenség levegőjét, megmaradt kis birtokát, kastélyát eladta és felköltözött Bécsbe, a hajdani császárvárosba. Itt éldegélt visszavonultan s onnan rándult le időnként Budapestre, amelyet legjobban szeretett minden városok között, de amelyet az akkori időkben, ő, a jugoszláv állampolgár, csak kerülő úton közelíthetett meg. Ha itt volt, Budatétényben húzódott meg s onnan járt be naponta a fővárosi könyvtárakba s folytatta egészen haláláig búvárkodó, mindig tanuló, minden szép és igaz szellemi termés iránt érdeklődő életét.

A nagy világháború kitörése is Bécsben érte, ott volt mindaddig, amíg megélhetése nem vált annyira nehézkesé, hogy végleg Budapest mellé költözködött...

Ha lehet, még csendesebben, még visszavonultabban élt és mind keveseb-

bet járogatott be Budapestre is, mert az idő és a betegségek bizony Geyza bácsit is alaposan megtörték. Egyik csendes budatétényi utcában lakott. Itt élte magányos agglégényéletét s az utóbbi időben már szinte senkivel sem érintkezett. Így is halt meg, teljesen elhagyottan, egyedül. Háziasszonya csak másnap délelőtt vette észre, hogy Geyza bácsi nem jelentkezik, benyitott szobájába és holtan találta a csendes öregurat. Azt se tudta, kihez forduljon, végre is orvosának jelentette Geyza bácsi halálát, az orvos aztán az asztalon maradt levelek alapján telefonált néhány pesti ismerősnek.

Így történt, hogy a halál harmadik napján, szeptember huszonhatodikán délután négy órakor a budatétényi temető halottasházában összegyülekezett vagy hét-nyolc ember Geyza bácsi koporsója körül. A halottasház fenn van a dombtetőn, messze látni innen, lenn a mélyben a Duna szalagja kanyarog, szikrázó őszi napsütésben állott a koporsó magányosan az égbolt és a föld között, amikor a budatétényi katolikus kántor énekelni kezdte a Circum dedertunt... Olyan nagyon elhagyott volt Geyza bácsi, hogy legközelebbi rokonai is csak másnap teheték meg a temetési előkészületeket, s ekkor kellett abbahagyni a tétényi sír ásását is, mert közben kiderült, hogy Geyza bácsinak kriptája is van a kerepesi temetőben, illetve a családi kriptában neki is jut ott egy kis hely. Így hát Budatétényen csak beszentelték a holttestet, autóra tették és az alkonyati órákban még besiettek vele Pestre, hogy ott helyezték örök nyugalomra. Koporsójára és keresztjére is azt írták: élt 84 évet, pedig hát csak 68 éves volt szegény jó Farkas Geyza. Úgy javították ki legalább a keresztben a tévedést az utolsó pillanatban. A koporsón már rajta maradt a téves évszám, nem nagy baj, úgy se olvassa azt már holnap senki...

Magányos, elkallódott ember volt Farkas Geyza, életének mélységesen nagy egyéni csalódásai voltak, de ő ezeket a csalódásokat mint titkos sebeket ügyesen igyekezett takargatni és elrejtetni az emberek tekintete elől...

Már alkonyodott, mikor a Kerepesi úti temető egyik kriptájának ajtaja becsapódott mögötte. Senki se volt mellette ekkor hajdani barátai közül. S nemsokára rászakadt az este, az első temetői éjszaka, Geyza bácsi ekkor sem volt elhagyatottabb, mint életében...

A VÉGRENDELET

Az első végrendeletét Farkas Geyza 1911. január 23-án a következőt 1913. március 3-án készítette, és pótvégrendeletekkel toldotta meg. Akkor még vagyona teljes volt, tehát 27 pontba volt kénytelen foglalni végakarátát. Örökölt és szerzett vagyonát apai vérrokonaira hagyta, az anyja után maradt ékszereket, ruhákat pedig anyja vér szerinti rokonaira testálta. Érdekesek a szellemi javairól szóló intézkedései. A végrendelet 4. pontjában könyveiről rendelkezett:

„Nyomatott könyveim bárha halálom időpontjában Budapesten léteznének is a 19. pont szerint eleméri könyvtárral együtt, amennyiben a 26. pont esete nem áll be (abban a törvényes leszármazóról esik szó) – a Torontálmezei Magyar Közművelődési Egyesületet illetik.”

Végrendeletének 27. pontja pedig hangzik így:

„Irodalmi hagyatékom rendezését és értékesítését dr. Jászi Oszkára, a Társadalomtudományi Társaság alelnökére bízom, erre őt felkérem. Ebbeli fáradtságának némi ellenértékeképpen őt illesse meg hátrahagyott saját irodalmi munkáim értékesítéséből netán befolyó tiszta jövedelem.”

Becskereken 1924. február 6-án kelt Fiókvégrendeletében irodalmi hagyatéka ügyében újból nyilatkozik:

„Irodalmi hagyatékom átvételére, esetleg rendezésére és közreadására dr. Jászi Oszkár helyett dr. Szekeres János barátomat kérem fel. Ami pénzüsszeg a közreadás révén netalán befolyik, azt nevezett barátomnak ajánlom fel fáradtsága némi ellenértékeként. Amennyiben dr. Szekeres János irodalmi hagyatékomat át nem vehetné, erre dr. Wittchen Lajos barátomat kérem fel, akinek erre az esetre szintén felajánlom a közzétételből netalán befolyó pénzüsszegeket.”

A VOLT FELESÉG ÖZVEGYKÉNT ISMÉT SZÍNRE LÉP

Levelek Várady Imrének:

1.

1942. X. 27-én

„A haláleset felvételi iratot nem adták nekem ki a budatétényi községházán, hanem a halotti kivonatot kértem. Remélem, jó lesz – Az előljárásságra már későn érkeztem. Ha másképp nem lehet, kedves Ernő fiának fogom elküldeni.

November 11-re 10 órára én is idézve leszek, azaz vagyok a budatétényi községházára a »hagyatéki leltározás« miatt. Ugyanaz lesz a budafoki közjegyzőnél, – majd a járásbírósághoz kerül az ügy...

Végrendeletet nem találtak sehol, de hogy 1926 után még írt egy párszor végrendeletet, az biztos! úgy látszik minden változásnál megtette. És válasunk 28-ban kezdődött, 31-ben ért véget. Nem csodálom, hogy hallani nem akart rólam, ha volt ügyvédek még azután is zaklatták! Én őket kifizettem, eljöttem, a kis ujjamat többé nem mozgattam. Barátaim nagy felháborodására némán viseltem szeszélyes vagy semmi eltartásomat.

Végrendelet lesz valahol, talán az ismeretlen ügyvédnél, aki engem keresett.

Én nem mondhatom, hogy eltartásom fedésére ez vagy az az összeg elég. Mindenesetre arra kell gondolni, hogy ha hosszabb ideig találnék élni,

nyomorba ne jussak. Ebből elég volt! A halálomig kell biztosítva legyek...”

2.

1942. XI. 14.

„... Itt lemásolom és csatolom a követelésemet, mint ahogy igen tisztelt Ügyvéd Ur nekem meghagyta, hogy tegyem. Az idézésre pengőben írtam, de most dinárban. – Igen tisztelt Ügyvéd Ur, nem egy pár évről van szó, lehet, hogy hosszabban elélek, valahogy segítsenek, hogy jogaimhoz jussak! Hiszen, ha előbb halok meg, a rokonok úgylis megkapják a részüket; de hiába látszottam én ott a második személynek, a törvényes feleséget félre nem tolhatják. A községháza is így érzi és tudja. Hallom, a főjegyző mondta a háziasszonynak: »Az asszony az első, övé minden, semmit sem lehet kiadni, a nevét viseli, nem ő a hibás, nem ő volt elítélve, tartásdíjat is kap.« Mind szép és jó, de az viszonzóság! – Alföldy csodálkozott, hogy nem pecsételték le a lakást. A községházán meg azt hiszem, nagyon csodálkoztak, mikor a »feleség« megjelent. Erre nem számítottak...”

3.

1942. XII. 14.

„... megírtam múlt levelemben, hogy már novemberben csak 125 P-t kaptam. Amúgy is nagyon megéreztem, nagyon kínlódtam az utolsó hónapok 200 P-jével. »Nincs fedezet, megszűnt« - mondták a bankban. De, igen tisztelt ügyvéd Ur, úgy is tudta, hogy amint a hagyatéki eljárás megindul, mindent lezárnak, egy fillért sem adnak ki. Az előrelátható volt, így az is, hogy előbb-utóbb egy fillért nem kapok. Bizonyára tetszett szegény megboldogultnak valamit hozni, miért nem adta nekem! Most itt állok minden nélkül! Ilyen körülmények között nekem nincs kitől és nincs mire kölcsönöznöm. Az a 4 esztendő minden eltartás nélkül borzasztó emléket hagyott itt, a mi korrekt körünkben, és most ebben a drágaságban, előlről kezdődik! Nikolitsch Bátor sem hozott semmit...”

Mégegyszer kérem, igen tisztelt Ügyvéd Ur, ne hagyjanak így, gondoskodjanak rólam. Ki tudja, milyen idők következnek – csak nem kerülhetek az utcára koldulni!

Szívélyes üdvözlettel és tisztelettel

Dr. Farkas Geizáné Beller Ilona

A HAGYATÉKOT SZÁMBA VESZIK

Dr. Rasović Lázár, a hagyaték letárgyalásával megbízott közjegyző közli Várady Imrével 1943. február 26-án, hogy minden egyes vagyoni tétel számba vétele után egyértelmű, a hagyatéki passzívum nagyobb, mint az aktív hagyatéki vagyon.

A VOLT FELESÉG TOVÁBB VÍVJA CSATÁJÁT

Székely Imre Kálmán ügyvéd írja Várady Imrének

„Igen tisztelt Kartárs Úr!

Boldogult Farkas Geiza volt felesége kért fel engemet, hogy a hagyatéki ügyben képviseljem. Ebbeli minőségemben szeretnék igen tisztelt Kartárs Úrral rövid megbeszélést folytatni s ezért hálás lennék, ha értesíteni méltóztatnék, mikor lenne szíves engemet fogadni.

Fogadja igen tisztelt Kartárs Úr őszinte nagyrabecsülésem kifejezését, mellyel vagyok készséges híve:

Budapesten, 1943. május 21.

(aláírás)

Méltóságos Várady Imre ügyvéd Úrnak Budapest. Brittanía szálló.

AZ ASSZONY UTOLSÓ SEGÉLYKIÁLTÁSA

Az *Uj Nép* című újság 1943. november 27-i számában. Az Üzenet Bánátba című rovatban:

„Nagybecskerekre, Heklay Pál ügyvéd Úrnak. Még mindig semmi kézzel fogható. Kérem, a folyósítást nem abbahagyni, mert mint látni, hosszú időt igényel. Végszükségben vagyok. Üdvözlettel dr. Farkas Geizáné.”

KRITIKAI SZEMLE

REGÉNYPÁLYÁZATI VÉLEMÉNYEZÉS

Beder István *Szomjúság földje* című kéziratáról

A *Szomjúság földje* minden ízében hagyományos regény. Alakjával egy már-már elfelejtett elbeszélésmódot elevenít fel. Azt a nagyon egyszerű tényt, hogy elmondhatók még egyenes vonalú és folyamatos történetek. És ezekkel a történetekkel megőrizhető még a világ összefüggéseinek, a dolgok és az emberek kapcsolatának, a sokrétű viszonylatoknak bonyolult, de mégis tisztán tartott rendje. S ezen az sem változtat, hogy ez a történet hangsúlyozottan a múlté, és a mindig megmásító emlékezet, a visszaemlékezés a gyerekkor világába tartozik. Hogy ezúttal nosztalgia is? Minden történetmondás a nosztalgia része, nosztalgikus érzések lengik be az emlékeztést, az elvesztett gyerekkort is. Nincs azon hát mit meglepődni, hogy a *Szomjúság földjét*, a benne elmondott történetet is a nosztalgikus érzésminőségek hatják át.

Gyerekkori emlék a regény, egy év története a nagyszülők tanyáján Ostorokon, közvetlenül a világháború küszöbén, az elkövetkező nagy fordulatok előestéjén. Az utolsó pillanatai egy nyilván eltűnésre és felszámolásra váró világnak, amelyben még harmonikus értékek, az elviselhető szegénység, a kívülállás viszonylagos védettsége, kialakult és még működő hierarchikus elrendezése az emberi viszonylatoknak, titkok és varázsszavak érvényesek. Beder István nem keres mintát ebben az elvesztett harmóniában, de azt sem titkolja, hogy a tanya és a tanyához fűződő emlékek elvesztése szomorúságot szül. Csak annyit hirdet a *Szomjúság földjével*, hogy bármennyire is nehéz volt az az élet, szenvedéssel és sanyarúsággal, betegségekkel és balesetekkel, leginkább pedig szegénységgel terhes, mégis elviselhető volt; a tíz hold és a vert falú ház lóval, tehennel, törzskönyvezett bikával, baromfival viszonylagos biztonságot nyújtott, védelmet is a világégés előestéjén. Talán túlzás, szerzői túlzás, hogy e világ ezen minőségeit a nagypapa szokatlanul (és néha élettelen) válogatott szavakkal meg mondatokkal hirdeti. Javára vált volna a regénynek, ha inkább megmutatja, és kevesebb hangsúllyal mondja meg, hogy mit őriz és mit nyújt ez a tanyasi

világ. Annál is inkább, mert amit Beder megmutatott a regényben, például a törzskönyvezett tenyészbikát egy-egy pillanatban, a szomszéd javasasszonyt, a nagyapa balesetét, ahogyan felvillantotta a téglágető cigánytelepet, a szomszédságban élő nagygazdát – mindez arra vall, hogy Beder bőségében van a részleteknek, ismeri az élet apró rezdüléseit, és ezeket le is tudja írni, de mintha nem bízna meg eléggé abban, hogy éppen ezek, a részletek, az apró rezdülések, a megelevenített pillanatok, egy-egy pontosan használt jelző vagy félmondat többet közöl az írói szándékból is, mint akárhány bölcsességre kihagyezett megszólalása az egyébként is tisztelettel és szeretettel körülvert nagyapának.

Az első személyű emlékező egy év gyerekkori emlékeit idézi fel, az iskolába indulás előtti évet a nagyszülők tanyáján és a szülőktől távol, a nagy nyarat és nagy telet, mindent, ami egy év tanyai életbe belefér. De nem a gyerek szemével mutatja meg a regény ezt a világot, az emlékező kisfiú csak része ennek a világnak, nem nézőpontja. Első személyben beszél a regény, mégis evidens, hogy minden mögött van egy rejtett elbeszélő harmadik, aki emléket akar állítani szülőknak, nagyszülőknak, rokonoknak, egy eltűnt és elvesztett világnak, titkoknak és csodáknak. Mintha egy régi, megsárgult, töredezett szelű fénykép volna a *Szomjúság földje*, mozdulatlan kép, amihez a történet – a regény, a hagyományos történetmondás – csak az irodalmi konvenciók kedvéért tenné hozzá a regényesítés ismérveit a jó érzésű emlékezés eszközeivel. Arra figyelmeztet bennünket Beder István, hogy mindannyiunknak van egy ilyen megsárgult fényképünk, őrizgetjük is nagyon, mert régen rossz, ha megfeledekzünk róla, vagy ha elveszítjük.

Lesz olvasója a *Szomjúság földjének*, és az sem árt meg, ha az olvasói levonják belőle a kellő tanulságokat. Ez is a szerző szándékai közé tartozik. Ezért mesél oly jóízűen, ezért törekszik az olvasmányosságra.

BÁNYAI János

Beder István regénye érezhetően önéletrajzi jellegű, hiszen a hatéves kisfiú, akinek élményeire a narrátor visszaemlékezik, szintén 1932 őszén született, mint a szerző. Hogy mégsem egyszerű önéletrajzzal van dolgunk, arra a jellemzésnek az elmélyültsége, a stílus céltudatossága és a mikroszociográfiai teljesség utal. Az író egy tanyasi kiscsajda mindinkább súlyosbodó életkörülményeinek megjelenítésével tárja fel vidékünk lakosságának két háború közötti egészségügyi, gazdasági és történelmi szorongatottságát. Hajdani önmagát ezért kellett túlrejtettnek ábrázolnia, hogy minél teljesebb legyen a letűnt idő fölött tartott szemléje. Érdekesítő ellentmondás van egyfelől a kis Pistának a szemléleti nyitottsága, gyerekesen rácsodálkozó képessége, élvezetigényének kielégíthetősége, másfelől pedig a környezetében levőknek az egyre reménytelenebb vergődése között.

Az író már csak a narrátorának a gyermek volta miatt is viszonylag keveset tárhat fel rokonainak lelkivilágából. Alakjai azonban akkor is megmaradnak emlékezetünkben, ha csupán annyit tudunk róluk, mint Ábris nagybátyjáról, aki epilepsziás és gyógyíthatatlan álmodozó. Szerencsére olyan is van közöttük, akit Beder István eddigi

prózájának egyik legsikerültebb alakjaként említhetünk. Violára, a csonttuberkulózisával küszködő öreglányra, a kis Pista nagynénjére gondolok; arra a szerencsétlenre, aki amellet, hogy görcsösen ragaszkodik az élethez, a képzelet kínálta kielégülésről sem mond le. Groteszki elszántságában azoknak a százazreknek a jelképévé válik, akik számára a társadalom alatti vegetálás csak rövid lejáratú erőlködést engedélyezett. Valamivel kevesebb emberi bensőséggel rendelkezik a csőd szélén egyre bizonytalanabban egyensúlyozgató nagypapa figurája, akinek nyomorék családját teljesen tönkreteszi a közvetlen közelében és a tőle távol egyaránt militarizálódó világ.

Az említettekhez képest a mellékszereplők némileg sztereotip jellegűek. Közöttük a féktelenül mulatozó földbirtokos és cigánylány szeretője. Mindazonáltal teljessé teszik a viszonylag nagyszabású életképet, amelynek szociográfiai alaposága az akkori (és a mindenkori) vajdasági élet mélységét is magában rejti. Ostorok ugyanis a pontosságra törekvő emlékezet ellenére sem egy-két ma is élőnek s néhány régen vagy a közelmúltban elhunytak a magánügye. Ostorok helységnevként is azokra az ütésekre utal, amelyeket elsősorban a határvidéken élő embereknek kellett és kell elviselniük. Még akkor is, ha a regény néhány hónapnyi cselekménye magyar környezetben játszódik, következésképp a kulturális-nemzeti elnyomásból alig érződik benne valami. Ez azért is érthető, mert a parasztagazda nem a terjeszkedésért, hanem a fennmaradásért harcol, csupán annyi önzéssel, amennyi minden, az anyagiakat nehéz munkával megszerző emberben található. Szemben a forradalmak veteránjával, aki Beder regényében olyan véget ér, mint a két háború közötti idő ismert történelmében.

A banalitáshoz és a közhelyhez is közel jutott Beder István regényének írása közben. Annál is inkább, mert a már túlhaladott bolsevik szociológia is elsajátított velünk annyi ismeretet, amennyit a szóban forgó mű kínál. Ám épp itt mérhető le a szépirodalmi alkotás többlete. Beder István ugyanis, akinek sokadmagával ki kellett járnia a szemellenzős politikai iskolát, mesélőkedvvel, egészséges nyelvi ösztönrel és szerkezeti arányérzékkel is rendelkezik. Ennek köszönhetően – többször, mint nem – a látás frissességével, a valóságosan megtörténtnek az általánosító erejű előadásával köti le figyelmünket.

Akkor is élvezetes, hasznos olvasmánynak kell tehát tekintenünk a *Szomjúság földje* című regényt, ha a szellemi horizontnak a tágasságáról nemigen beszélhetünk vele kapcsolatban, s ha a kisebbségi élményekre alig esik hangsúly benne. Leginkább nyelvi tisztaságát, szabadoságát, világosságát dicsérhetjük. Manapság ez is fontos értéknek számít, s főleg emiatt érdemli meg ez a kézirat a kötetben való megjelenést. Meg azért is, mert a lüktető életet igyekszik adni a maga érzékletességében, a történelem és a politika (inkább fenyegető valóságként, mint ideológiai járulékként) háttérben marad.

VAJDA Gábor

A nagy vereségek könyve Beder István *Szomjúság földje* című műve, egy észak-bácskai magyar család maradék reményeinek végső összeomlásáé. A nagyszülő–unoka kapcsolat bemutatása során – többnyire jelzesszerűen, inkább csak sejtetően, sem-

mint epikus hitellel bemutatva – három generáció sorsára derül fény: a földhöz, kilenchozdnyi „ősi birtokhoz” makacsul ragaszkodó, az élet lehetőségeit gazdálkodásban látó öreg Bodrogiékra, akik erőfeszítéseik ellenére is egyre inkább eladósodnak, a középnemzedékre, Ábris és Viola megroppant életére, s a gyötrelmi szemlélőjének, Isti-Pisti tanácstalan s talán már az önfeladást rejtő reménytelenségére.

Isti-Pisti hatévesen egy esztendő telt a nagyszülők ostoroki tanyáján, s alkalma nyíl közelről látni a vergődő életet. Nagypapa – a bácskai törpebirtokosokra jellemző mód – hagyományos eszközökkel műveli kevéske földjét, az ezerholdas nagybirtok szorításába ha szándékában állna, sem végezhetné el a modernizációt, mégis abban bízik, hogy a gyerekei nem is, egyetlen unokája folytatni fogja a gazdálkodást. Egyetlen boldok pillanatában elmondja a körülötte serénykedő gyerekeknek: „... Bodrogi ivadék vagy. Vér véremből. Csak azért szeretném még tíz évig kihúzni, hogy megmutassam neked az utat. A mezei munka egész embert kíván. Tíz év múlva én már apóka leszek, te meg éppen belépsz a legénykorba. Péter-Pál napján megfogod a kaszát, és az lesz életem legszeke ünnepe.” Az idős ember nem tudja, nem látja, hogy a világnak nincs már tíz éve rájuk. Ne azért nincs, mert az események 1938 őszétől 1939 késő nyaráig játszódna le, s mert Isti-Pisti éppen aznap hagyja el a tanyát, amikor a detektoros rádió bmondja: „A német csapatok ma hajnalban, négy óra negyvenöt perckor átlépték a lengyel határt”, hanem mert a bácskai világ embereinek akkorra minden vitális és erkölcsi tartaléka kimerült. A kisgazdákat nagybirtok, a nagybirtokot pedig a gazdasági pangás kényszeríti térdre, reményvesztéttétlenségre. A vállalkozó a városban megy tönkre, mindenbe belebukik, amibe belefó. Elbocsátott gyári munkások családotul vándorolnak tanyától tanyáig, hogy edény-lábbelfoltozással megkeressék az napi betevő falatjukat. Közben „ezerféle népbetegsé pusztít közöttük – s talán a „szapora csecsemőhalál” is. Csak az állam követeli ma rendületlenül a magáét, adóban, szolgáltatásban és emberéletben egyaránt; földet rekvir adóhátralék fejében, s epilepsziás kamaszokat sorol be katonának.

A *Szomjúság földje* című regényének legmegrendítőbb alakja a csonttuberkulózisban szenvedő s a halálra készülő Viola s az epilepsziás rohamai között meteorológiai megfigyelésekkel és csillagászáttal foglalkozó Ábris. Vágyakkal és vágytalanul szemlélik körülöttük zajló eseményeket, de kívülrekedtségük nem kíméli meg őket sem szenvedésektől. Vad indulatok, babonás rítusok uralják a bácskai tanyavilág életét, s ha koldus megkapja is az alaminiszáját, a varjúhad a szeme világra vadászik.

Hatalmas, epikájában áradó mű *lehetne* Beder István regénye, ha az író több műgonddal, több odafigyeléssel színezné és részletezné – varázsolná életessé történetei hosszú sorát. A *Szomjúság földjében* minden együtt van, ami közelmúltú történelmének bemutatásához szükséges – kivéve az epikai ihletettséget. Valahogy élet elevensége veszett el, miközben a jelképei értéke sem növekedett. Ifjúsági regé lett a jobb sorsra érdemes szándékból, úgy, hogy a való világ látványa is megmara a kamaszosan érgyertelmű valóság ábrázolásánál. Nagybirtok és gazdálkodó betegségek és babonák, titkos félelmek és ritkán bevallott remények s valahol háttérben hatalmi politika és a kulturálatlanság kérdése, mindez sokkal de sokk több figyelmet, több epikai hitelt érdemelne. A témában benne van a kínzó mi minden részlete, az olvasó mégis kénytelen saját emlékeire hagyatkozni

SZÍNHÁZ

SZÍNHÁZI NAPLÓ

A *revizor*. – Hosszú idő után az első szabadkai magyar előadás, amely színházra hasonlított. Mindenekelőtt mert végre ismét színészi feladatot kaptak a színészek, em üvöltöniük, rohangászniuk kellett, nem tótágast álltak, nem vízben futkároztak, hanem színészek voltak, lehettek, akik embereket utánóztak, mások bőrébe bújtak, jellemeket formáltak, alakítottak. S többnyire jól. Mintha feléledt volna bennük elfojtott színészösztönük. Nem véletlenül dicsérte őket a vajdasági fesztivál szerény erekasztala Becskeréken, ahol – valljuk be – a múlt századi, de a későbbi hagyomány szerint is több nézőt, több érdeklődőt vártunk, reméltünk, mind az előadáson, mind pedig az előadást követő beszélgetésen. A színészek azonban ennyivel is elégedettek voltak, ennyinek örültek, mert legalább háromnegyed ház volt, s mert néhány ember gyelme rövid időre feléjük fordult, mert észrevették őket. Siralmas és elszomorító, hogy jótanácsot adóvá jutott ez a színház, mivé tették ezeket az embereket. Régen láttam árva, elítélhetőbb, elveszettebb, kisemmizettebb felnőtteket, színészeket, mint milyenek most a csonka szabadkai társulat tagjai. Ha a színházépület tönkretétele, a közönség elriasztása nem volt bűn – persze, hogy az volt –, akkor a színészek emberként való tönkretétele kétségtelenül olyan vétek, amelyért felelni kellene. Nééztem ezeket a színészeket, többnyire régóta jó ismerőseim, és sajnáltam őket, mert az alamizsnát is fejedelmi ebédként fogadták, mert azt a néhány, hevenyészetten összerakott mondatot, amit az ember előadás után sebiben kipréselhet magából, nagyobb örömmel fogadták, mint egy elemző szakkritikát. Most, utólag visszaidézve az alig egyórányi beszélgetést, örülök csak igazán, hogy – joggal – annyira dicsértük őket. Mindenekelőtt őket, mert sokkal inkább megérdemelték, mint a félelmetes nevű rendező, Alekszandr Tovsztonogov, aki csak nevében idézi híres édesapját, vagy Ristić direktor állandó jelmeztervezője, Bjanka Adžić-Ursulov, aki a ruhák jellegzetes úrzavarát produkálta ezúttal is; örök stílustalanságból csinál stílust, de így illik bele az utóbbi évek konfúz szabadkai színházi képébe, láttatja azt, amilyen a szabadkai színház belülről. A ruhák összevisszasága semmiképpen sem hiteles képe annak a világnak, amelyben Gogol története zajlik, de a mi világunk sem ismerhet a ruhák lapján magára, s ami a legnagyobb baj, nincsenek is összhangban a rendezéssel. Remélem, hogy a kis Tovsztonogov rendezése stílus tekintetében következetlen, de ez a következetlenség nem találkozik a ruhatervező következetlenségével. A rendező először is nem tudta eldönteni, hogy a színészek karikatúrákat hozzanak vagy sült calista figurákat, keveri a két lehetőséget. Ennek következtében olyan az előadás, mintha a színészek néhány darabból futottak volna össze. S ez semmiképpen sem az a bűnük. Ők, mint fogság után a csikók, boldogan, önfelédten élvezték a szabadságot, élvezték, hogy újra színészek lehettek, akik a darab adta helyzetekben embereket formálhatnak, akik alakíthatnak. Ennek eredménye a szép számú jó alakítás, aminek akkor is örülni kell, ha ezek nem hibátlanok. Bakota Árpád revizorában például nem láttam azt a kétségbeesést, amely indokolja szélhámoságát. Ettől függetlenül

azonban szinte végig bravúros teljesítmény. Hitelessé teszi a szélhámost, olyan, mint egy amerikai film hazárdjátékosa, gátlástalan, minden veszélyhelyzetből kivágja magát, akkor is ő a győztes, amikor a tömérdek ital földre, pontosabban asztalra dönti, mert az egész előadás talán legbravúrosabb jelenete az, amikor tökrészezen felugorva az asztalra akrobatához méltó módon egyensúlyozva kápráztatja el pétervári hazugságaival a csodálkozó, hiszékeny vidéki embereket. Csodálatos szemfényvesztő, de nem indul eléggé mélyről, s így kisebb az a feszítettség, amit szerepábrázolása befut. Ahogy Bakotától a kétségbeesést hiányoltam, úgy hiányzott Albert János polgármesteréből a butaság. Csak a zsarnok, s ilyennek kegyetlen, hibetelenül célratörő, de nem olyan buta is, mint a sötét éjszaka. Nyilván régi jelentős alakításának emléke adta számára az erőt, a hitet, hogy önmagát nem kímélve hátra vegye az előadást, tempót diktáljon, helyzeteket teremtsen, érthető, ha – igazi segítség nélkül – a részletekre, a szerep árnyalására már nem figyelhetett. Hogy egy előadásban mennyire fontosak az epizód szerepek, azt a szabadkai *Revizor* szépen bizonyítja. Remek volt Bada Irén ideges, a fene nagy megtiszteltetéstől megzavarodott polgármesternéje. Dóró Emma pedig komisszárként a közjátékonyági intézmények főgondnokának szerepében, mozdulatai, arcjátéka a szocializmus kis hatalombitorlóinak félelmetességét idézi. Hogy mit tud a színész egyetlen pillantással kifejezni, láttuk, a megvesztegetési jelenetben, amelyben Dóró Emma egy műanyag dossziében nyújtja át a pénzt Hlesztakovnak, aki nem érti, miért nyomják a kezébe az irattartót, mire a színész nő egyetlen pillantással, szemének félreérthetetlen jelzésével megérteti vele, miről van szó. Különbösen ebben a jelenetben mutatkozik meg elsősorban a többiek alakító-készsége is. Szél Olivér karikatúrára vett Postamestere, Geza Kopunović Tanfelügyelőjének gyávasága, amit eddig a zavaros tekintetű sötétség rejtett előlünk, valamint a négy balkezes számi ikerpár Bobcsinszkij és Dobcsinszkij – Kákonyi Tibor és Arcson Rafael – komikumának mélysége. Ők a legszembetűnőbb pontjai ennek az előadásnak, amelynek rendezői koncepcióját nyilván a befejezésben kell keresni. Ekkor az addig néma, német orvos (Szél Zsolt), aki minden aljasságról, csalásról testközelből, belülről értesült, Hlesztakovszökése után a valódi revizor képében áll a megrémült emberek elé. Igaz, hogy a cinkosokból lesznek az ítélet-végrehajtók, a barátokból az árulók, a megtúrtekből a főnökök, a megalázottakból a hatalmaskodók. A revizorok köztünk vannak képlete ismerős, és sajnos nagyon igaz. Ez Tovsztonogov Szovjetuniójában biztos éppen úgy igaz, mint nálunk. Őrök igazság, és mindig aktuális. Azt hiszem, nem is eredeti tovsztonogovi találmány, de kétségtelenül találó.

Légy jó mindhaláltig. – Bármennyire is fontos előadása az Újvidéki Színháznak, a Magyar Szóban közzé tett kritika után, nem tudnék még egyszer foglalkozni vele. Mégis meg kell említeni, amit éppen a Magyar Szó-beli kritika kapcsán róttak fel, hogy miért neveztem ifjúsági előadásnak Móricz művét, amikor nem az. S ezen nem árt elgondolkodni. Ifjúsági-e minden mű, amelynek főszereplője egy diák? A *Légy jó mindhaláltig* a felnőttekről szól, Móricz is így írta, valóban, sem Schöpplin, sem Kosztolányi nem ifjúsági előadásként méltatta az ősbemutatót. Nem tudni, mikortól vált ifjúságivá ez a kétségtelenül felnőtt problematikát hordozó, erkölcsi kérdéseket tartalmazó dráma. Talán azzal páthuzamosan, hogy a regény, amelyből a dráma készült, átkerült az ifjúsági irodalom, az iskolai házi olvasmányok kategóriájába. Vitathatatlanul, hogy a *Légy jó mindhaláltig* nem tekinthető úgy ifjúsági műnek, mint

például *A Pál utcai fiúk*, még ha itt is, ott is egy gyerek a szenvedő alany, de Molnárnál Nemecek saját kortársainak áldozata, Nyilas Misi pedig a felnőttek áldozata. Az a gyerekekről szól, ez inkább a felnőttekről, még ha a debreceni kollégium egy osztálya is a szereplők között van. Vagy arról lenne szó, hogy bizonyos művek lassan eltávolodnak, elválnak a felnőttvilágtól és a fiatalabbak világába kerülnek át, mert későbbi korok, évtizedek fiataljai érettebbek, könnyebben befogadják azt, ami a hasonkorúaktól egykor távol állt? Körüljárásra vonzó kérdés. Tény viszont, hogy a *Légy jó mindhalálig*-ből a színházak ifjúsági előadást csináltak, s hogy a diákok érdeklődéssel fogadják. Vagy csak arról lenne szó, hogy nincs elég kellő színvonalú ifjúsági dráma? Egy másik példa, a *Lúdas Matyi*. Egykoron „felnőtt” mű volt, majd ifjúsági olvasmánnyá vált, így került át ifjúsági, majd a gyermekszínpadokra, elvesztette politikai és társadalmi töltetét, a póre mesére redukálódott, arról szólt immár, hogyan veszít a gonosz – Döbrögi – a jó ellen – Matyi –, aki ebben a küzdelemben megjavul. Nyilván a nevelő szándék és -tartalom tette ifjúságivá a történetet, Fazekas művét. Nálunk is a gyermekszínház játssza, Szabadkán, Kovács Frigyes ügyes rendezésében, aki – Kopeczky Lászlóval, a történet újraírójával együtt – azonban politikumot, sőt aktuálpolitikát kever az előadásba. Csakhogy értik-e ezt a gyerekek? Nyilván nem, holott elsősorban nekik készült ez az előadás.

A világ teremtése. – Szabad írni arról, amit az ember csak a főpróbán látott? Egykor a hivatalos bemutatót megelőző nyilvános főpróba volt a kritikusoké. Csakhogy akkor már teljesen kész volt az előadás, ami most nem mindig történik meg. Ha azonban a bemutató után egy hónapon át szinte nincs alkalom pótolni azt, amit az ember elmulasztott – ő, repertoártervezés, te csodálatos és kiismerhetetlen! –, akkor nincs más választás, mint a főpróbáról írni. Ennek alapján Pintér Gábor vizsgarendezésében van egy remek ötlet, egy színészileg jó második rész és egy vonatott első rész. (A bemutatón az előadás egységesebb, kidolgozottabb, jobb volt, azt mondják.) Az előadás nagy ötlete, hogy az Urat és Lucifert ugyanaz a színész (Simon Mihály) játssza, s ezzel mintkét szerepsztereotípiát emberivé válik. Lehet szentségtörés egyesek számára, hogy az Úr olykor ördöggé változik, saját ellentétébe fordul, de így hiteles, s az előadás így szolgálja legjobban az író is, aki már az első, a paradicsomi részben jelzi, hogy az Úr – aki azt szeretné, hogy Ádám ne infantilis kölyök módjára viselkedjen, hanem hús-vér ember legyen, és számára Éva ne csak játszótárs, hanem nő legyen –, bár öntelt teremtő, fölöttébb érdeklődik a földi, az emberi dolgok iránt, s ilyenformán nem is bibliai dicsfényvel övezett, hanem emberi kíváncsisággal bíró szereplője Arthur Miller katasztrofális komédiájának. Kétségtelenül van humor ebben a paradicsomi részben, de ez nem túl vonzó, nem kifejezetten szellemes, s nem is hoz lényegesen újat a sokszor megírt, ősi helyzetbe. Talán Ádám mérhetetlen naivsága és az Úr emberként történő ábrázolása jelent némi újdonságot. Ebből viszont óhatatlanul következik, hogy ennek a résznek a megjelenítése sok rendezői és színészi leleményt igényel, hogy fel kell pörgetni a szöveget. Nos, ez csak részben történt meg. Egészen más jellegű a második rész, amikor a komédia drámába vált át. Itt Évának és Ádámnak gyerekei vannak, Káin és Ábel, s természetesen jelen van Lucifer képében az úr is. Ahogy Éva és Ádám jelképpé vált, ugyanúgy szimbólum lett Káin és Ábel is. Az előadás második része valójában róluk szól, a testvérgyilkosság indítékait keresi és magyarázza a szerző, családtragédiaként ábrázolva ezt. Ha a rendezés az első részben

a párbeszédnek és a helyzetek komikumának érvényesítésére ügyelt, akkor a második részben arra volt gondja, hogy a dráma érvényesüljön, s a főpróbán ebben volt nagyobb sikere. Itt mutatkozott meg a fiatal rendező színészvezető képessége, az a lényeges, meghatározó tulajdonság, hogy a színészek mögé bújva, de őket nem magukra hagyva, hanem irányítva váljon az előadás kreatórává. Döbbenetes részletei vannak ennek a családi tragédiának, fiatalok (Szóke Zoltán, Tóth Loon) érnek benne színészekké. Képesek drámát játszani, erőteljesek. Öröndetes tény az is, hogy Simon Mihály, akire remek pályakezdekésekor figyelhattünk fel, de aki az utóbbi időben, talán szerepei miatt, talán másért, önmaga miatt, kezdett elszürkülni, most az Úr-Lucifer kettős szerepében újra önmagára talált, elsősorban Luciferként szembetűnő, úgy látszik, a gonoszság játszhatóbb, hálásabb emberi tulajdonság, mint a jóság. Módrí Györgyi, aki előadásról előadásra tud más, új lenni, a fiatalok mellett Ádám szerepében önzetlenül asszisztáló Bicskei Istvánnal együtt a két rész közti különbség érzékeltetésében jeleskedik, ahogy a paradicsomi ég kékje alól a családi tragédia sötét felhői alá áll...

GEROLD László

KÉPZŐMŰVÉSZET

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

Stipan Kopilović. – A szabadkai Városi Könyvtárban nemrégiben kiállítást rendeztek egy elfelejtett, de jelentős festő, Stipan Kopilović (1877–1924) alkotásaiból. Újrafelfedezéséhez jómagam egy róla írt monográfiával járultam hozzá, amelyben életútját is felvázoltam. Bajmoki borbélysegéd volt, aki felment Budapestre szerencsét próbálni, akkoriban ugyanis a millenniumi kiállítás előkészítése és a város rendezése során nagy szükség volt szépérzékkel és kezűgyességgel rendelkező fiatalokra. Az ifjú Stipan Kopilović a rajztehetségét akarta kamatoztatni.

A Mintarajziskola tanára, Morelli Gusztáv fedezte fel, és felvette osztályába. Az alapos képzést követően Münchenben, Párizsban, Rómában és Firenzében folytatta tanulmányait. Az első világháború után, megelégedve a csavargást a világvárosokban, hazajött, és Topolyán telepedett le. A húszas években Balázs G. Árpáddal és Baranyi Károllyal együtt művésztelep létrehozását tervezte.

Hagyatéka meglehetősen szegényes. Mindössze huszonöt festményéről tudunk. Ezeket most láthatta első ízben a közönség. Képei arról tanúskodnak, hogy Stipan Kopilović az első vajdasági impresszionisták egyike volt, ecset- és festékekzelése, valamint színei arra engednek következtetni, hogy az expresszionista tájképfestészet előhírnöke lehetett volna vidékünkön. Korai halála azonban megakadályozta a festői kiteljesedésben. Negyvennégy éves korában hunyt el Topolyán. Senki sem tudja, hol található a sírja, a képei elvesztek, s ez ideig nem figyelt föl rá senki, sem a műkedvelők, sem a művészettörténészek.

Grafikaiállítások. – A Képzőművészeti Találkozó grafikai műhelye 1989–1990. címmel kiállítás nyílt a szabadkai Raichle-palotában. Huszonhat fiatal alkotó munkáit láthatta a közönség, azokét, akik részt vettek az ottani grafikai művésztelep munkájában. Egyféle továbbképzés ez a művészetszakos hallgatók számára, ezért a műhelynek a műszaki felszereltsége kiváló, ám még hasznosabbak vezetőjének, Petar Šadinak az útmutatásai, aki a fiatal alkotók munkáját irányította. A grafikákat Dušan Đokić értelmezte a tárlatlátogatók számára, az ő értő elemzéseivel jelent meg a kiállítási katalógus.

Ezzel egy időben, úgyszintén a Képzőművészeti Találkozó termeiben a Szlovén Képzőművészek Egyesületének tagjai állították ki grafikáikat. Munkáik kimagasló művészi értékein nem kell meglepődnünk, hiszen Ljubljanában kerül megrendezésre a világszerte számon tartott grafikai biennálé, a legjobb grafikusok nemzetközi szemléje, a szlovén művészek tehát állandóan figyelemmel kísérik e művészeti ág alakulását. A kiállítás pedig a szlovén és a szabadkai kiállítóközpontok sokévi együttműködésének eredményeképp jött létre.

Szilágyi Gábor. – Szabadkán a *7 Nap* szerkesztőségének kamaratermében tartották meg Szilágyi Gábor tárlatát. Tizenhét tájképet állított ki a festő, melyek a tőle már megszokott stílusban készültek. A vajdasági tájat festi ezúttal is, egyéni látásmóddal.

A közönség öröme, amely már néhány évtizede kedveli ezt a sajátos síksági tájat, amely megjelenik a vásznanon.

Négy évtizede folyamatosan alkot Szilágyi Gábor. Ahogy egykor barátja és festőtársa, Sáfrány Imre részt vett a *7 Nap* arculatának alakításában ifjú munkatársként, most Szilágyi Gábor is hozzájárul képeivel a negyvenöt éves hetilap ünnepehez.

Sava Halugin. – Belgrádban a Szerbiai Képzőművészek Egyesületének Képtárában megnyílt Sava Halugin szabadkai képzőművész szobor- és rajzkiállítása. A szobrok 1988 és 1991 között keletkeztek, és új korszakot jeleznek a művész munkásságában, aki most kő helyett bronzból készíti munkáit. Hirtelen fordított hátat eddigi anyagának, ám témái ugyanazok maradtak, mint korábban: az itteni tájhoz és emberhez és fő foglalatosságához, a mezőgazdasághoz kötődnek. A kiállítási katalógusban Vasilije B. Šujić azt emeli ki, hogy „Sava Halugin egy újfajta kifejezőmód kialakításán fáradozik, a fém sajátosságait akarja kiaknázni (nyújtás, olvasztás, öntés, hajlítás). Az avantgárddal csak mellékesen foglalkozó szobrász az emlékek és a múlt világát idézi meg. Olyan formákat hoz létre, amelyek szervesek, és megtalálhatók a természetben.”

Csurgó '91. – Április 15-én a csurgói képzőművészcsoporthoz és művésztelep megalapítására emlékeztek. Milovan Miković irodalmár és Molczer Mátyás hegedűművész beszélt a csoport jelentőségéről és Szabadka akkori kimondottan gazdag képzőművészeti életéről. Ezek a hatvanas években indult fiatal alkotók főként a Palics és Ludas közötti tájat szemlélték, kísérleteik is ahhoz kötődtek. Az egykor koherens csoport mára széthullott, tagjai mind jelentős képzőművészek. A most megrendezett tárlaton mindannyian új alkotásaikkal vettek részt. Érdekes felsorolni őket: Bíró Miklós (1948–1975), Boros György, Gyurkovics Hunor, Kerekes Sándor, Magyar János, Slavko Matković, Szalma László, Siskovszki András, Torok Sándor és Zsáki István.

Bela DURANCI

KRÓNIKA

DÍJTADÁS A FORUMBAN – Április 27-én a Forum klubjában ünnepélyes keretek között átadták a Híd Irodalmi Díjat Gerold Lászlónak, a Forum Képzőművészeti Díjat Penovác Endrének, valamint a Könyvkiadó regénypályázatának díját Beder Istvánnak. Az irodalmi díjasok munkáit Bányai János, a képzőművész alkotásait Bela Duranci méltatta.

Az alábbiakban közöljük Bányai János értékelését a Híd-díjas kötetről, valamint Gerold László köszönő beszédét:

A *Száz év színház*, Gerold László könyve, Szabadka város színház története 1816-tól 1918-ig. A szerzőnek a feltárt levéltári adatokra épített, megalapozott feltételezése szerint az első színjátszó vándortársulat 1816-ban léphetett Szabadka közönsége elé. 1918-ban pedig megszűnt az itteni intézményes magyar színjátszás. Mi történt az eltelt száz év alatt, Ezt a kérdést válaszolja meg a *Száz év színház*. Gerold László három fejezetre („felvonásra”) osztotta az évszázados történetet, az „alapozás”, a „színházépítés” és a „művészet és szórakozás” című fejezetekre. Mégsem a száz év történetének színházi evolúcióját írta meg, bár ezt is megtehetné volna, mert megszakításokkal tarkított történet ez ugyan, de mindenképpen felélel. Hiszen a kezdetben csak néhány estére vendégszereplő vándortársulatoktól a később állandósult társulatokig jut el ez a fejlődési ív. Az éppen csak átrendezett kávéházi játéktértől a kőszínházig. A kezdeti dilettáns vállalkozásoktól az összetett művészi feladatok vállalásáig. S végül még a szórakozatóipart űző színházig is. Mindezek alapján Gerold László megrajzolja ugyan a színház életének ezt az ívét, de

munkájának hangsúlyait a színház történet összetettebb értelmezésére teszi.

A színház ugyanis Szabadka életrajzának itt vizsgált száz évében a város művelődési életének, városiasodásának, polgári arculata kialakulásának nemcsak függvénye, hanem mozgatója és ösztönzője, hiszen évről-évről következő, kihagyásokkal tarkított története során a szabadkai színjátszás művelődési igényeket teremtett, világképet alakított, szemléletet formált, és ezzel a szellem felszabadulásához vezetett. Gerold László színház története nem hagyományosan vett intézménytörténet. Ezzel együtt, de ezen túlmenően művelődés- és szellemtörténet. Gerold bebizonyította hogy a színház Szabadkán művelődési hagyományokat teremtett, s ma – ha legyőzhető még a tájékozatlanságuk folytán örökkösen mindent mindig előlről kezdők lapos fölfénye – erre a hagyományra nemcsak – színházat vagy színházi kultúrát lehet építeni, hanem művészeti és művelődési tudatot is. Mert a *Száz év színházban* feltárt kulturális és szellemi hagyomány kisugárzása, ha ezt a sugárzást nem akadályozzák kicsinyesen, útbaigazító szempontokat tartalmaz kultúránk és méltóságtudatunk megalapozásához. Múltunk történetének egy jelentős fejezetét tárta fel tehát Gerold László. Szándékosan nem azt mondtam, hogy színházi vagy művelődési vagy művészeti múltunk fejezetét. Mert ami ebben a könyvben a tudományos kutatás eredményeként elfelejtett színgazdátok és múlt századi nagynevű színészek felelevenítése, az egykori közönség, az örökös páholybérlok meg a földszint és a karzat népe arculatának, érdeklődésének, szellemi színvonalának

leírása, egykori színikritikák gondolatmenetének újraértékelése, színiügyi bizottságok döntéseiből és jegyzőkönyveiből kikövetkeztett igénylista, régi színlapokról leolvasott előadások rekonstrukciója és a változó műsorrétegek pontos értelmezése, mind Gerold László jelentős teljesítményének bizonyító érve, de egyúttal a közösségi önbizalom kezdeményezése, és a kisebbségi kulturális önértékelés alapjainak megerősítése, mert a múltra emlékezett, a múlt értékeit tárja fel és nyújtja át tartalomnak a mai önismeret számára. Ilyenformán Gerold László könyve értelmiségi feladatvállalás és cselekedet egy időben. Az értékek feltárása és megőrzése az értékeremtés szándékával; kell-e ennél különb értelmiségi vállalkozás?

Van még egy rendkívül fontos eredménye Gerold László könyvének. Szinte egyetlen szót sem szól a *Száz év színházban* arról, hogy Szabadkán a vizsgált száz év története során máig élő hagyomány született. Mégis éppen e születés leírása a könyv legfontosabb „felvonása”. Nem tudom ezt másképpen megmagyarázni, csak úgy, ha idézek egy szakaszt Jorge Luis Borges Az argentin író és a hagyomány című esszéjéből: „Néhány napja egy különös adatra leltem, amely megerősíti, hogy a honi jellegre valóban ügyelő művészet eltekinthet – és el is tekint – a *couleur locale* használatától; Gibbon *A római birodalom hanyatlásának és bukásának története* c. munkájában akadtam rá. Szóvá teszi a szerző, hogy a legjellegzetesebb arab könyvben, a *Korán*ban nincsenek tévők; nekem pedig az a véleményem, hogyha bármi kétség felmerülne a *Korán* hitelességét illetően, a tévők hiánya önmagában is elég bizonyíték volna, hogy arab mű. Mohamed a szerzője, Mohamed pedig, lévén, hogy arab volt, ugyan honnan tudta volna, hogy a tevé sajátosan arab állat; a tévők az ő szemében a valósághoz tartoztak, így nem keltettek figyelmet; egy csalónak, turistának vagy arab nacionalistának ellenben első dolga lett volna, hogy minden oldalt telezsúfolj tévékkel, tevékáravánokkal, ám Mohamednek, arab lévén, nem volt miért aggódnia: tudta, hogy a tévők nélkül is lehet arab. Azt hiszem, mi, argentinok is példát vehetnénk Mohamedről: higgyük el, hogy *couleur locale* nélkül is lehetünk argentinok.”

BÁNYAI János

Amióta tudatosult bennem, hogy Híd-díjjal illetett könyvemnek hála, ide kell állnom, s önigazolásul mondanom kell valamit, talán éppen – ahogy kivételes pillanatokban szokás – vallomást tenni, azóta sem tudom eldönteni, hogy színháztörténeuszként szóljak-e, a könyv jellegének megfelelően, vagy színikritikusként, ahogy írástudó életem eddigi nagyobb részét éltem. Ha pedig az ember képtelen dönteni, akkor megalkuszik. Ennek engedelmeskedve kényszerülök egyszerre színháztörténeuszként és színikritikusként szólni. Kérem, nézzék el gyarlóságomat. Csakhogy lehet-e, mérül meg azonnal óhatatlanul a kétely, lehet-e, mert van-e közös nevező, amely ezt indokolja? Van. A *színház*, melyben nemcsak a történész s a kritikus találja meg helyét, hanem azok is, akik csinálják, és azok is, akik nézik.

Amikor töprengésemben idejutottam, azt hittem, megnyílt előttem az út, amelyen néhány perc alatt kényelmes könnyedséggel végigmegyek. És máris válogattam a nevek és a könyvek között, honnan idézzek a múltból, annak bizonyítására, kinek mit jelentett a szó: színház.

Egyértelművé vált, feltétlenül idéznem kellene Csokonait, aki azzal, hogy a távoli 1793. esztendőben levelet írt az első pest-budai magyar színtársulatnak, melyben tudatja, hogy a mindaddig válasz nélkül maradt négy előbbi levelét hol, kinél találhatják meg az urak, mert azokban ő nem kevesebbet közöl, mint az általa fordított tizenöt és egy eredeti komédiájának címét, egyszersmind a színház után sóvárgó, de oda be nem engedett főink sorának élén áll. Szólni kellene Kőlcsey Ferencről, aki még Csokonaihoz hasonlóan játékszínnek nevezte a színházat, ám a felépítendő magyar színházért közadakozást szervező Széchenyi István kortársaként már könyörgő levél helyett a gyűlésben szólal fel, figyelmeztetve hogy a színház pártolása közügy. Nem mellőzhetem Vörösmarty Mihályt, ki első igazi színikritikusunk és első színházi elméletírónk, dramaturgiánk és a dramaturgok atyja. És nem feledkezhetek meg Petőfi Sándorról sem, ki a színházat a valóság elé tartott tükörnek tekintő Shakespeare-ról írta, hogy „egymaga fele a teremtésnek”. Ám mindennekelőtt nem hagyhatom ki Kosztolányi Dezsőt, ki talán minden magyar írónál mélyebben érezte, mi a színház, amint ezerhatszázal is több könyvnapon megjelent kritikáiban, cikkeiben olvasható. Köztük abban az írásban is – Játék a porban a

címe-, melyben felidézve a padláson, „pókhálóval bevont gerendák és régi ládák között” véletlenül meglelt kis játékszínházát, fogalmazza meg, hogy ő „az igazi színházról” is a játékszínház egykoron nyújtott örömet várja, azt, hogy megmutassa „az élet és a mese végtelenségét”. Hogy játék legyen és valóság legyen, ahogy erre színház szavunk jelentéséből is következtetünk. A szín szó ugyanis nemcsak „egyfajta épület”-et jelent, amely „fedett, de oldalt nyitott”, hanem a tettet, az alakoskodik, a más, mint ami, a mímel jelentésű *színel* szóban is felismerhető. Maga a szín is utal tehát rá, hogy a színház hamis világ, de olyan, mint a valóság, ezért láthatja a színház történetész, a kritikus – meg a néző is – igaznak.

Ezzel a különös paradoxonnal az útnak ahhoz a szakaszához érkezem, amit nem lehet idézetekkel, hivatkozásokkal könnyedén megtenni.

Itt már személyessé válik a kérdés: mi a színház.

Szerepcere következik: a színház történetész helyét a kritikus veszi át.

Hogy is fogalmazzam meg röviden, egyetlen, lehetőleg hatásos mondatban, számomra mi a színház? Tudom, de... És akkor segített a véletlen. Maga a színház. Pontosabban egy színházi előadás. A revizor, ez az egyik legjobb vigjáték, amely arról szól, hogy akik hatalmaskodtak, visszaéltek helyzetükkel, csaltak-loptak, azok egyik pillanatról a másikra, a revizortól való félelmükben, attól tartva, hogy lelepleződnek s börtönbe jutnak, gyámoltalanok, gyávák, szerencsétlenek, elesettek, kiszolgáltatottak lesznek – még az is, a vidéki maffia feje, a polgármester, aki továbbra is hangos, úgy tesz, mintha nem fenyegetné őket veszély –, különösen akkor bénulnak le, amikor kiderül, az igazi revizor az, aki addig köztük volt, a nyelvüket nem ismerő idegen.

És hogy ez mennyire igaz, nemcsak színlelés, hamarosan beigazolódtott, amikor az előadás után találkoztam a szabadkai színészekkel, akik zömmel nagyon jól játszottak, amiért dicsértük is őket, ám kiderült, ők nem játszottak. Ők olyanok, mint előadásuk végén a darab alakjai. Ilyenekké tették őket. Elszomorító volt látni, ezeket az árva felnőtteket, ezeket a kismimmizett, szerencsétlen embereket, színészeket, kiknek, mint Latinovits Zoltán vallotta, „gyógyító bizonyosságot” kell adniuk a közönségnek, ám akik úgy üdvözöltek

bennünket, régi ismerősöket, mintha évek múltán dzsungelből szabadultak volna, örültek a kézfogásnak, a baráti szóznak. Szinte hinni sem mertek. Félték, ki tudja, ki közöttük a titkos, az igazi revizor.

Ekkor már nem színházban voltunk.

Ez már maga volt az élet.

Találkoztam a kettő, a színlelt és az igazi valóság.

Hát ez a színház.

GEROLD László

IRODALOMTUDOMÁNYI KONFERENCIA
PÉCSETT – Paradigmaváltás (?) az 1920/30-as évek lírájában címmel irodalomtudományi konferenciát tartottak Pécssett a Janus Pannonius Tudományegyetem Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszékének szervezésében. A mintegy huszonöt magyarországi és jugoszláviai (Bori Imre, Bányai János, Thomka Beáta, Gerold László) előadó a kérdéskör elméleti vonatkozásairól éppen úgy szövelt, mint konkrét költői életművekről, illetve pályaszakaszokról, József Attila, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, Füst Milán költészetének a választott korszakban lejtárszódott változásairól, sajátosságairól. A zömmel érdekes, gondolatébresztő előadások, melyek két napon át nagyszámú érdeklődő előtt hangzottak el, termékeny vitára ösztönözték a jelenlevőket. A konferencia fontos állomása lehet a magyar irodalomtörténeti és -elméleti gondolkodás szükséges változásának, az irodalmi szemlélet fokozott érvényesülésének az eddigi társadalmi és politikai szemlélettel szemben.

KIADVÁNYBEMUTATÓ ÉS -KIÁLLÍTÁS A HUNGAROLÓGIAI INTÉZETBEN – Régi, az utóbbi időben elhanyagolt gyakorlatot élesztett fel a Hungarológiai Intézet, amikor a szakma, a sajtó és az érdeklődők számára megrendezte kiadványainak kiállítását és bemutatóját. A szerkesztők és a felkért szakmabeliek rövid ismertetőik útján mintegy huszonöt kiadványt mutattak be az Intézet utóbbi néhány évének terméséből. A *Tanulmányok* című tanszéki évkönyv két és a *Hungarológiai Közlemények* négy tematikus utóbbi száma mellett az *Értekezések, monográfiák* színház történeti, nyelvészeti, néprajzi, népköltészeti, történeti, irodalmi és kapcsolattörténeti köteteiről, a jugoszláviai magyar népzene-tárról, a Vajdaság helységeinek földrajzi neveit bemutató sorozat újabb

füzetéről, a bácskai nyelvatlaszról, az irodalomtörténeti füzetekről, valamint a szinkron és visszatekintő bibliográfiákról hangzott el ismertető s tájékoztató a további kiadói tervekről. – Az intézeti kiadványok folytatásaként, külön bemutató keretében került sor a Hungarológiai Intézet munkatársainak másutt, elsősorban a Forumnál megjelent munkáinak ismertetésére.

KÉSZÜLŐ KÖNYVEK – A Tartományi Művelődési Alap évi tervének megkéséett elfogadása miatt a Forum Könyvkiadó is csak április végén véglegesíthette idei kiadói tervét, és kerülhetett sor a szerződéskötésre az őszi megjelenő könyvekre. Ezek szerint várható, hogy a második és a harmadik negyedévben a következő könyvek jelennek meg: Szeli István *Hosszú útnak pora...* és Bányai János *Utóirat* c. tanulmánykötete, Bori Imre Ivo Andrićról készült monográfiája, Jung Károly, *Barbaricum* és Papp p Tibor *Könyv* című verseskötetei, Szatmári István *Álmok és életek* és Bedér István *Szomjúság földje* c. regényei, Hódi Sándor *A nemzeti identitás zavarai* című szociografikus munkája, valamint Balázs Attila kispórái és Sebők Zoltán esszéi.

A pénzügyi kereten kívül a *Magyar Szó* szerkesztőségével közös kiadásban jelenik meg Matuska Márton *A megtorlás napjai* című riportkönyve, Csörgits József versei és Pintér Lajos *Magyarzó Pistike messéi* című szatirikus könyve.

A Kiadóban megjelenés előtt áll Tolnai Ottó *A meztelen bobóc* című képzőművészeti esszéinek gyűjteménye is.

TOLDI ÉVA SINKÓ-DÍJAS – AZ 1990. évi Sinkó Ervin Irodalmi Díjat kritikus munkásságáért és az irodalmi életben való tevékeny jelentléért folyóiratunk szerkesztője, Toldi Éva kapta. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének hagyományos díját egyhangúlag ítélte oda a Ladányi István, P. Nagy István és Radics Melinda összetételű zsűri.

ÁCS KÁROLY SZERZŐI ESTJE – Ács Károly mártán lép közönség elé, s ezéert minden irodalmi estje eseménye a jugoszláviai magyar művelődési életnek. Így volt ez április

decerekán is, amikor az újvidéki Petőfi Sándor Művelődési Egyesület meghívásának tett eleget, s nagyszámú érdeklődő jelenlétében négy kritikus – Bányai János, Hornyik Miklós, Mák Ferenc és Vajda Gábor – méltatta munkásságát, valamennyien kiemelve, hogy az elmúlt négy és fél évtizedben a jugoszláviai magyar irodalomban mintha éppen az ő költészete hozott volna a legtöbbet mind poétikai, mind esztétikai szempontból.

ÚJ VICSEK-DEÁK FILM – Vicsek Károly újvidéki filmrendező nyilatkozta a Magyar Szónak, hogy kilátás nyílt Deák Ferenc Csörte című filmének megvalósítására. A film producere az újvidéki Terra Film lenne, azzal, hogy a forgatás költségei egy részét társproducerek is vállalják. A projektum megvalósítása ősze esedékes. A film forgatókönyvét egyébként a *Híd* 1983-ban közölte, majd megjelent Deák Ferenc *Árnyjáték* című kötetében is. Egyébként a Vicsek-Deák szerzőpár eddig több sikeres filmet készített, 1974-ben a *Parlagot*, 1979-ben a *Trófea* című játékfilmet, majd 1983-ban a *Fajkutyák ideje* című tévéfilmet is.

VAJDASÁGI MAGYAR NÉPSZÍNHÁZ? – Április végén ülést tartott Szabadkán a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság helyi tagozata és ezen a jugoszláviai magyar színjátszás helyzetéről volt szó, mindenekelőtt azonban a Szabadkai Népszínház magyar tagozatának sorsáról. A vitatibünön elhangzott javaslat szerint kezdeményezni kell, az 1945. évi modellhez hasonlóan, a Vajdasági Magyar Népszínház (újra) alakítását. A vitázók egyetértettek abban, hogy a VMN-nek a színházban, a szervezési formáiban kell léteznie, de teljes önállósággal, függetlenül a mostani vezetéstől és főleg Ristić igazgatótól. Alakult egy kezdeményezőbizottság, amely feladatult kapta, hogy a város meg a tartomány (ha kell, a köztársaság) illetékeseivel konzultálva dolgozza ki a VMN megalakulását előkészítő javaslatot, amit a színházi emberek parlamentje elé kell terjeszteni megvitatásra és jóváhagyásra, ezt követően pedig konkrét lépéseket kell tenni a szabadkai magyar társulat újrászervezésére és ősztől kezdődő zavartalan működésére.

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

Varga Zoltán: Farkasok és filozófusok (esszé) 464

Silling István: Egy archaikus népi imádság motívumainak jelképrendszere 482

Bela Duranci: Streitmann Antal (tanulmány, befejező rész) 495

DOKUMENTUM

Bori Imre-Várady Tibor: Farkas Geiza áldatlan pere (V., befejező rész) 510

KRITIKAI SZEMLE

Regénypályázati véleményezés (*Beder István: Szomjúság földje*)
Bányai János, Vajda Gábor és Mák Ferenc bírálóbizottsági jelentése 519

Színház

Gerold László: Színházi napló 523

Képzőművészet

Bela Duranci: Képzőművészeti krónika 527

KRÓNIKA

Díjátadás a Forumban; Irodalomtörténeti konferencia Pécsen;
Kiadványbemutató és -kiállítás a Hungarológiai Intézetben; Készülő
könyvek; Toldi Éva Sinkó-díjas; Ács Károly szerzői estje; Új Vicsek-
Deák film; Vajdasági Magyar Népszínház? 529

Számunkat Szilágyi Gábor munkáival illusztráltuk (Veréb Simon
reprodukciói)

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. 1991. május. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Vállalat. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/611-300, 602-es mellék. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 65700-601-14861-es zsírszámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 200 dinár, fél évre 100 dinár. Egyes szám ára 20, kettős szám ára 40 dinár; külföldre egy évre 400 dinár, fél évre 200 dinár. Külföldön egy évre 12, fél évre 6 dollár. – Készült a szabadkai Minerva Nyomdában. – A köztársasági Oktatási és Művelődésügyi Titkárság véleményezése alapján a kiadványt háromszázalékos adó terheli. YU ISSN 0350-9079.